

ESSA

Eurasian Social Sciences Association

**Eurasian Academic
Research Journal**

MULTILINGUAGE SCIENCE JOURNAL

2018. № 1 (19)

Yerevan 2018

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Stefanchuk Mykola

PhD (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine. Taras Shevchenko National University of Kyiv

Executive editor

Harutyunyan Robert

President of Eurasian Social Science Association

Deputy Editors

Dobhan Valerii

Doctor of Science (Public Administration), Associate Professor.
Ukrainian Doctors Assembly of Public Administration

Kalaur Ivan

Doctor of Science (Law), Associate Professor. Ternopil National Economic University

Kulynych Roman

Doctor of Science (Economics), Professor. Khmelnytsky University of Management & Law

Editors

Etel Leonard

Doctor Habilitatus (Law), Professor.
University of Bialostok

Havryliuk Ruslana

Doctor of Science (Law), Associate Professor.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Hryniak Andrii

Doctor of Science (Law), Professor.
Research Institute of Private Law
and Entrepreneurship.
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Kostytskiy Vasyl

Doctor of Science (Law), Professor,
Academician of National Academy of Legal Science,
Honored Lawyer of Ukraine.
Ukrainian Lawyers Association

Kresin Oleksii

Doctor of Science (Law), Associate Professor.
V. M. Koretskyi Institute of State and Law,
National Academy of Sciences of Ukraine

Kulynych Omelian

Doctor of Science (Economics), Professor.
Khmelnytsky University of Management & Law

Muzyka Anatolii

Doctor of Science (Law), Professor,
Corresponding Academician of National Academy
of Legal Science

Muzyka-Stefanchuk Oksana

Doctor of Science (Law), Professor.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Patsurkivskiy Petro

Doctor of Science (Law), Professor,
Honored Lawyer of Ukraine.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Ruskowski Eugeniusz

Doctor Habilitatus (Law), Professor.
University of Bialostok

Stefanchuk Ruslan

Doctor of Science (Law), Professor.
Corresponding Academician of National Academy
of Legal Science

Sviatotskiy Oleksandr

Doctor of Science (Law), Professor,
Academician of National Academy of Legal Science,
Honored Lawyer of Ukraine

Voloshyn Yurii

Doctor of Science (Law), Professor,
Honored Lawyer of Ukraine.
Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine

Babii Iryna

PhD (Economics), Associate Professor.
Khmelnytsky National University

Butenko Andrii

PhD (History), Associate Professor.
European University

Harutyunyan Lusine

MIP (Law, Intellectual Property).
Eurasian Social Science Association

Ilikechivova Kateryna

PhD (Law).
Kyiv National Economics University

Kojoyan Hripsime

PhD (Law), Associate Professor.
Russian-Armenian University

Khomenko Mykhailo

PhD (Law).
Association of Civil Lawyers of Ukraine

Levskiy Bobdan

PhD (Law), Senior Researcher.
Research Institute of Private Law
and Entrepreneurship,
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Rozhko Oleksandr

Doctor of Science (Economics), Associate Professor.
Institute of Postgraduate
& Continuing Education
Taras Shevchenko National University of Kiev

Sargsyan David

PhD (Law).
European Regional Educational Academy

Shoshin Sergey

PhD (Law), Associate Professor.
N. G. Chernyshevsky
Saratov National Research University

Stepanyan Ani

PhD (Law).
Eurasian Social Science Association

Vybovskiy Dmytro

PhD (Law), Associate Professor.
Khmelnytsky University of Management & Law

CONTENTS

Tsiura V. V. Subjects of Representative Legal Relations	8
Dorokhina Yu. A. Corruption in Ukraine: Existing Results and Ways of Further Counteraction	17
Shatrava S. O. External Control by the Activities of National Police Organs as a Composition of Minimization of Corruption Risk	30
Lazarieva O. V. Agricultural Landscaping in the Context of Sustainable Development of Agricultural Territories	38
Davydova N. Strengthening Private Law Elements as a Vector of Education Law	50
Blazhivska N. E. The Principles of Interpretation of the European Convention on Human Rights	55
Stefanchuk M. O. Features of the Introduction of the Mediation Institute as an Effective Way to Resolve Disputes in Ukraine Through the Prism of EU Standards	63
Nalutsyshyn V. V. Philosophical and Legal Features of Legal Order as a Result of Organization and Self-Organization of Society	68
Popova L. M. Methods of Economic Analysis During the Financial Control of Entrepreneurial Structures	76
Svyatotskaya V. O. Standards of Organization and Professional Activity of Advocacy in the Republic of Poland	82
Maliuha L. Yu. On the Issue of Compliance of the Social Legislation of Ukraine with the Law of the European Union	98
Borsuk N. Ya. Forms of Communal Property Management Intended for Estate Disposal	106
Storozhchuk V. M. Prospects of liberalization of Ukraine's tariff regime in the context of accession to the Pan-Euro-Med Convention	112
Zlyvko S. V. International Principles and Standards of Administrative Grounds Forming of the Heads' of Bodies and Institutions of Execution of Punishments Activity	116
Mahas H. Theoretical Bases of Research of Controlling in the Field of Protection of the State Border of Ukraine	123

Olishevskiy O. V. The Socially Harmful and Socially Dangerous Consequences of the Dissemination of Information, Containing the Propaganda of War	132
Poliatykina L. I. Modern Trends to Promote Sustainable Development of Small Business Enterprises	138
Arziantseva D. A., Zakharkevych N. P. Modern Organizational and Legal Forms of Innovative Entrepreneurship	143
Yanovytska A. V. The Principles of Commercial Proceeding at the New Edition of the Code of Commercial Proceedings of Ukraine	156
Boyko V. V. On the Concept of the Laws of the Execution of the State Budget for Consumption	166
Borovyk L. V. Content of the Psychological Competence of the Border Guard Officer	173

CONTENTS

Цюра В. В. Суб'єкти представницьких правовідносин	8
Дорохіна Ю. А. Корупція в Україні: наявні результати та шляхи подальшої протидії	17
Шатрава С. О. Зовнішній контроль за діяльністю органів Національної поліції як складова мінімізації корупційного ризику	30
Лазарєва О. В. Сільськогосподарське землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій	38
Давидова Н. О. Посилення приватноправових засад як вектор розвитку освітнього права	50
Блажівська Н. Є. Принципи тлумачення конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	55
Стефанчук М. О. Особливості запровадження інституту медіації як ефективного способу вирішення спорів в Україні через призму стандартів законодавства ЄС	63
Налуцишин В. В. Філософсько-правові особливості правового порядку як результату організації і самоорганізації суспільства	68
Попова Л. М. Прийоми економічного аналізу при проведенні фінансового контролю підприємницьких структур	76
Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури у Республіці Польща	82
Малога Л. Ю. До питання відповідності соціального законодавства України праву Європейського Союзу	98
Борсук Н. Я. Форми управління комунальною власністю, спрямовані на відчуження майна	106
Storozhchuk V. Prospects of liberalization of Ukraine's tariff regime in the context of accession to the Pan-Euro-Med Convention	112
Зливко С. В. Міжнародні принципи та стандарти щодо формування управлінських засад діяльності керівників органів та установ виконання покарань	116
Магась Г. А. Теоретичні основи дослідження контролінгу у сфері охорони державного кордону України	123

Олішевський О. В. Соціально шкідливі та суспільно небезпечні наслідки розповсюдження інформації, що містить пропаганду війни	132
Полятикіна Л. І. Сучасні тенденції забезпечення сталого розвитку підприємств малого бізнесу	138
Арзянцева Д. А., Захаркевич Н. П. Сучасні організаційно-правові форми інноваційного підприємництва	143
Яновицька А. В. Принципи господарського судочинства у новій редакції господарського процесуального кодексу України	156
Бойко В. В. О понятии правоотношений исполнения государственного бюджета по расходам	166
Боровик А. В. Зміст психологічної компетентності офіцера-прикордонника	173

УДК 347.74

Цюра Вадим Васильович

*Доцент кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, доцент*

СУБ'ЄКТИ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Tsiura V. V. Subjects of Representative Legal Relations

Abstract. This article studies the structure of the representative legal relation in terms of legal capacity. The work of scientists-jurists of different periods analyzed and on this basis, the conclusion is made about the structure of relationships between subjects of relations of representation. The features of subjects in internal and external relations of representation, the doctrinal and regulatory approaches with regard to their legal status are considered. Separate attention is paid to the peculiarities of legal capacity depending on the type of representation: contractual, non-contractual etc.

Key words: *representative, principal, power of attorney, representative authority, commercial representation, agency agreement, third persons.*

Постановка проблеми. В аспекті загальної теорії суб'єктами права є фізичні та юридичні особи. Саме для реалізації належних їм прав та обов'язків суб'єкти права і стають учасниками правовідносин. Різниця між «суб'єктом права» і «суб'єктом правовідносин», насамперед, полягає в тому, що «суб'єкт правовідносин» є динамічною категорією, оскільки через правовідносини суб'єкт права реалізує свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Суб'єкт права використовує не всі свої потенційні права, а лише ті, які необхідні йому для участі в конкретних правовідносинах. Тому правомірно припустити, що поняття «суб'єкт права» є більш ємким порівняно з поняттям «суб'єкт правовідносин». Суб'єкт правовідносин — це той самий суб'єкт права, але який став учасником правовідносин, реалізуючи тільки частину з цілої низки своїх прав і обов'язків, якими він, будучи суб'єктом права, потенційно володіє. У разі припинення правовідносин, суб'єкт втрачає попередньо притаманний йому динамізм і знову переходить у

статичний стан, маючи лише статус суб'єкта права. Таким чином, суб'єкт правовідносин має кумулятивний характер стосовно суб'єкта права.

Крім того, в теорії права існує поняття «учасник». Ми погоджуємося з думкою В. А. Ватраса, який вважає, що варто ототожнювати категорії «суб'єкт» та «учасник», оскільки етимологічно це подібні поняття. Автор твердить, що коли ми ведемо мову про суб'єкта правовідносин, то маємо на увазі участь конкретної фізичної особи у конкретному правовідношенні [1, с. 79].

У науці цивільного права не існує єдиної точки зору щодо суб'єктів представницьких відносин. Це пов'язано в першу чергу зі складністю цих відносин та їх поділом на внутрішні та зовнішні, тобто відносини між представником і особою, яку він представляє, та між представником і третьою особою.

Актуальність теми. Виходячи з вищесказаного актуальність теми цієї статті не викликає заперечень, адже розвиток вітчизняного вітчизняного законодавства щодо представництва та

приведення його до сучасних стандартів приватноправового регулювання, повинні спиратись на ґрунтовне дослідження як зарубіжного позитивного права, так і досягнень наукової думки.

Таким чином, **ціллю статті** є аналіз суб'єктного складу представницьких правовідносин, їх місця і ролі, кола прав та обов'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий дослідник представницьких правовідносин О. В. Пантелишина у одній зі своїх робіт відзначала, що правовідносинами представництва є правовідносини між особою, яку представляють, і представником; змістом представництва є повноваження представника та обов'язок особи, яку представляють. Враховуючи, що представництво в чистому вигляді включає виключно правовідносини між особою, яку представляють, і представником, відповідно суб'єктами такого правового явища є тільки представник та особа, яку представляють [2, с. 92]. На нашу думку, цей підхід є дещо обмеженим, оскільки не враховує всіх особливостей відносин представництва. Так, вчинення дії представником від імені особи, яку представляють, спричиняє наслідки як для особи, яку представляють, так і для третьої особи. Тобто відносини між третьою особою та представником спрямовані на виникнення, зміну або припинення правовідносин між особою, яку представляють, і третьою особою. Тому ми підтримуємо позицію науковців, які вважають, що суб'єктний склад представницьких правовідносин охоплює три категорії осіб: особа, яку представляють, представник і треті особи. До того ж варто зазначити, що такі міркування науковців з'явилися ще за радянських часів [3, с. 263; 4, с. 229–230; 5, с. 19] і продовжують отримувати наукову підтримку з боку сучасних вчених [6–8].

Особа, яку представляє представник, — це особа, в інтересах та від імені

якої представник діє. З одного боку, вона (особа, яку представляють) наділяє представника повноваженнями (визначає, які юридичні дії він може вчиняти). З іншого — повноваження, їх зміст та обсяг визначаються законом та іншими правовими актами [9, с. 18]. Такими особами можуть бути будь-які суб'єкти цивільного права — дієздатні і недієздатні фізичні особи та юридичні особи. З огляду на це розглянемо більш детально їхні особливості.

У ст. 24 ЦК України визначено, що людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою [10]. Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. Термін «фізична особа» є узагальнюючим, оскільки під ним розуміються громадяни, іноземці, особи без громадянства. Конституцією України чітко передбачено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, — за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [11]. Таким чином, особою, яку представляють, можуть бути як громадяни України, так і іноземці та особи без громадянства.

Як вже зазначалось вище, щоб стати суб'єктом правовідносин, фізична особа повинна бути суб'єктом права, тобто мати таку юридичну властивість, як правосуб'єктність. Правосуб'єктність є не що інше, як здатність мати права і здійснювати обов'язки, бути суб'єктом правовідносин. Правосуб'єктність складається з двох елементів: правоздатності (передбачена нормами права здатність особи мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки) і дієздатності (передбачена нормами права здатність суб'єкта своїми діями набувати прав та обов'язків, здійснювати та виконувати їх).

Під цивільною правоздатністю розуміють здатність особи мати права й обов'язки у сфері дії цивільного права. Цивільна правоздатність визнається однаковою мірою за всіма фізичними особами незалежно від їх віку, стану здоров'я та інших чинників. Вона виникає в момент народження фізичної особи. Тобто ще до народження суспільство та держава вже визначили для фізичної особи коло прав, а сам факт народження свідчить про набуття цих прав людиною [12].

Юридичні особи також наділені правоздатністю, яка виникає з моменту її створення та припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб — підприємців запису про її припинення. Згідно зі ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.

Юридична особа набуває прав і бере на себе обов'язки через свої органи відповідно до закону, інших правових актів та установчих документів. Органи юридичної особи можуть бути одноособовими (директор, президент) і колегіальними (правління, наглядова рада, загальні збори). Вони є частиною власне юридичної особи і не є суб'єктом будь-яких прав та обов'язків, відокремлених від цивільних прав та обов'язків юридичної особи. Таким чином, орган юридичної особи не є суб'єктом права, а отже не може бути представником юридичної особи. Філія та представництво юридичної особи суб'єктами права не є. Представниками юридичної особи визнаються безпосередньо керівники філії та представництва, які повинні діяти на підставі довіреності [13, с. 117, 119].

Що ж до дієздатності, закон встановлює їй невідчужуваність і неможливість обмеження за волею фізичної особи. Примусове обмеження дієздат-

ності можливе тільки за рішенням суду у випадках, прямо встановлених законом [10]. Основними критеріями класифікації дієздатності є вік фізичної особи та стан психічного здоров'я. Тобто здатність громадянина своїми діями набувати права та створювати для себе обов'язки є складовою змісту дієздатності й повинна відповідати його можливості виразити свою волю на одержання того чи іншого соціального блага (тобто можливості усвідомлювати свої дії і керувати ними), яка прямо залежить від віку і стану здоров'я громадянина (фізичного і психічного) [14, с. 67]. Залежно від характеру представництва має значення наявність або відсутність в особи дієздатності. Так, при договірному представництві, що ґрунтується на волевиявленні особи, яку представляють, для встановлення волевиявлення щодо цих відносин необхідна дієздатність особи.

Але представництво може здійснюватися і за законом, наприклад: малолітніх, які з огляду на свій вік не набули повної дієздатності, та недієздатних, які у зв'язку із психічним станом здоров'я, можливо, також не набули або були позбавлені повної цивільної дієздатності.

На відміну від фізичних осіб, усі юридичні особи, незалежно від характеру та обсягу їх правоздатності, за загальним правилом, наділені рівною дієздатністю. З цього приводу В. А. Плотніков зазначає, що юридична особа не може мати неповну дієздатність, не може бути обмежена в дієздатності чи визнана недієздатною [15, с. 65].

Представником може бути фізична особа або юридична особа, яка діє від імені та за дорученням особи, яку представляють. Представником не може бути недієздатна чи частково дієздатна фізична особа або фізична особа з обмеженою дієздатністю, оскільки представник має право і зобов'язаний вчиняти правочини в інтересах та від імені особи, яку він представляє. Не вважа-

ється представником особа, яка здійснює правочини в чужих інтересах від власного імені, а також особа, яка веде переговори щодо укладення правочинів у майбутньому. Таке правило логічно пов'язане з положеннями частини 1 ст. 238, ст. 239 ЦК України, згідно з якими представник має діяти від імені того, кого представляє, а вчинений ним правочин створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки безпосередньо для особи, яку представляють. З цих положень ЦК України випливає необхідність розрізняти дії представника, посередника, комісіонера, посильного тощо. Посередник особисто не укладає правочини від імені іншої особи, а лише сприяє укладенню правочину. При цьому власну волю він не виражає, а інформує учасника можливого у майбутньому правочину про волю та наміри іншої сторони. Комісіонер, виконуючи комісійне доручення, виступає від свого імені. У відносинах з комітентом він є його уповноваженою особою, виконує його доручення. Однак при цьому комісіонер є самостійним учасником цивільного обороту, укладаючи від свого імені правочини з третьою особою, котра, як правило, не знає особи того, хто стоїть за комісіонером. Те ж саме стосується і поручителя, і агента, і управителя майном, і боржника у договорі на користь третьої особи — всі вони здійснюють дії від власного імені. Посильний, на відміну від представника, не здійснює правочини від імені особи, яку представляють. Він юридично не бере участі у встановленні прав та обов'язків безпосередньо для іншої особи, а лише передає контрагенту волевиявлення тієї особи, яка його уповноважила. Інакше кажучи, функції посильного мають технічно-інформаційний характер.

У договірному представництві представником може бути будь-яка особа, яка досягла 18 років, тобто набула повної цивільної дієздатності [16, с. 102].

Щодо представників за законом, їх перелік можна сформулювати на підставі аналізу ст. 242 ЦК України. До них належать: батьки (усиновлювачі) своїх малолітніх і неповнолітніх дітей; опікуни малолітніх дітей; піклувальники неповнолітніх дітей; опікуни фізичної особи, визнаної недієздатною. Однак цей перелік неповний. Це пов'язано з функціонуванням інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, таких як: прийомна сім'я (ст. 256¹–256⁴ СК України) та дитячий будинок сімейного типу (ст. 256⁵–256⁸ СК України) [17]. Тому варто доповнити цей перелік такими суб'єктами, як прийомні батьки та батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу. Питання щодо віднесення патронатного вихователя до законних представників на сьогодні є дискусійним.

Так, представниками можуть бути батьки. Інакше кажучи, батько і мати малолітньої або неповнолітньої особи піклуються про її матеріальне та духовне благополуччя до досягнення нею повноліття. Загальні підстави виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини визначено у ст. 121 СК України. Їх можна вважати юридичним підґрунтям того правового зв'язку, який виникає між батьками та дітьми. Ґрунтується він на кровному походженні дитини від її батьків. Частина перша ст. 122 СК України встановлює презумпцію «шлюбного походження дитини», яка полягає в тому, що дитина, яка зачата і народжена, або лише народжена, у шлюбі, походить від подружжя, що перебуває в цьому шлюбі. Така презумпція встановлена для спрощення процедури реєстрації походження дитини. Крім того, враховується і та обставина, що здебільшого походження дитини, народженої у шлюбі, не заперчується батьками.

Законними представниками малолітніх і неповнолітніх дітей є також усиновлювачі, котрі за своїм правовим ста-

новищем прирівнюються до батьків. Їхнє право на представництво ґрунтується на нормі закону та рішенні про усиновлення. Так, особа може набути правового статусу усиновлювача за таких умов: вона повинна бути повнолітньою та повністю дієздатною; різниця у віці між дитиною, яку вона бажає усиновити, і нею повинна бути не менше п'ятнадцяти років. Усиновлювачами можуть бути як подружжя, так і один чоловік або одна жінка. Однак у випадках, коли малолітня чи неповнолітня особа має лише матір (батька), вона не може бути усиновленою чоловіком (жінкою), з якими останні не перебувають у шлюбі. Проте якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Усиновлювачі мають право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ними усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття.

Представництво опікунів (піклувальників) на захист прав та інтересів їхніх підопічних випливає із сутності відносин опіки та піклування і тому не потребує видачі довіреності або іншого спеціального уповноваження. Опікуни та піклувальники є законними представниками своїх підопічних. Так, права та охоронювані законом інтереси недієздатних громадян, громадян, що не володіють повною дієздатністю, і громадян, визнаних обмежено дієздатними, захищають у суді їх батьки, усиновлювачі (опікуни (піклувальники) неповнолітніх), опікуни чи піклувальники, які представляють суду документи, що посвідчують їх повноваження. Такими документами для опікунів (піклувальників) є опікунські посвідчення, а за їх відсутності — рішення органу опіки та піклування про призначення такої особи опікуном (піклувальником).

Опікун і піклувальник — це особи, які особисто здійснюють опіку, безпо-

середньо спілкуються з підопічним, діють в його інтересах і на його користь. Опікуном дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини. Не може бути опікуном, піклувальником дитини особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, особа, позбавлена батьківських прав, а також особа, інтереси якої суперечать інтересам дитини. Щодо опіки та піклування над недієздатними й обмежено дієздатними, то вона встановлюється судом, оскільки саме суд приймає рішення про визнання повнолітньої особи недієздатною або обмежено дієздатною. Вирішуючи питання про призначення повнолітній особі опікуна або піклувальника, суд не діє самостійно. Орган опіки та піклування зобов'язаний подати до суду висновки про необхідність встановлення опіки та піклування щодо повнолітніх осіб.

Н. А. Д'ячкова виділяє умови призначення опікуна. До позитивних умов призначення фізичної особи опікуном вона відносить: 1) повну цивільну дієздатність цієї особи; 2) бажання особи прийняти на себе опікунські обов'язки; 3) особисті якості кандидата в опікуни; 4) здатність особи до виконання опікунських обов'язків тощо, а до негативних умов — призначення опікунами: 1) осіб, які перебувають на обліку чи лікуванні в психоневрологічних і наркологічних закладах; 2) осіб, позбавлених батьківських прав; 3) осіб, які були засуджені за скоєння тяжкого злочину, та 4) осіб, інтереси яких суперечать інтересам підопічного (п. 2 ч. 1 ст. 64 ЦК України) [18, с. 66]. Такі ж умови висуваються і до піклувальників.

Прийомна сім'я — це сім'я або особа, що не перебуває в шлюбі, яка добровільно взяла із закладів для дітей-си-

ріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання. Тобто ті, хто взяли дітей у прийомну сім'ю, є прийомними батьками. Прийомними батьками може стати як подружжя, так і особа, що не перебуває в шлюбі, працездатного віку. Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей на підприємствах, в установах та організаціях без спеціальних на те повноважень, несуть персональну відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток прийомних дітей та дотримання принципу конфіденційності інформації щодо ураження прийомних дітей ВІЛ-інфекцією.

Щодо дитячого будинку сімейного типу, то це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, що беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно, батьки-вихователі — особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу є законними представниками інтересів дитини без спеціальних на те повноважень. Законодавством встановлено, вимоги до осіб, які можуть бути батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу та прийомними батьками особи.

Важливим суб'єктом у відносинах представництва є замісник, тобто особа, якій представник передоручає виконання правочинів та юридично значимих дій, на які його уповноважила особа, яку він представляє. Замісництво дійсно має місце на практиці, оскільки досить часто виникають такі ситуації, коли представник фактично позбавлений можливостей щодо вчинення дій та укладення правочинів на користь особи, яку він представляє. Тому правочини, вчинені замісником, так само

створюють, змінюють і припиняють цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, як це було б при діях першого представника. Законодавством визначено низку випадків, коли представник може частково або в повному обсязі передати свої повноваження іншій особі (замісникові). До таких випадків належать: 1) якщо це встановлено договором або законом між особою, яку представляють, і представником; 2) якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів особи, яку він представляє. Передоручення не може поширюватися на представництво за законом (ст. 242 ЦК України). Законні представники мають лише ті повноваження, які для них передбачені спеціальними нормами закону. Серед таких повноважень право на передоручення відсутнє. Тому, наприклад, батькам (усиновлювачам) малолітньої особи, опікуну недієздатної особи неможливо передоручити виконання своїх повноважень іншій особі.

Особливістю юридичної особи як представника полягає в тому, що вона може бути учасником представницьких правовідносин в усіх випадках, крім тих, коли це суперечить її статуту або коли представницька діяльність потребує ліцензії, якої юридична особа не має.

У нормах ЦК України не міститься визначення поняття «третьої особи». Хоча ст. 511 ЦК України і має назву «Третя особа у зобов'язанні», однак у ній не вказано, кого законодавець розуміє під цим поняттям, а міститься лише два правила: зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи; зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора у випадках, встановлених договором.

Третьою особою є фізична або юридична особа, з якою внаслідок дій представника встановлюються, змінюються або припиняються цивільні права та обов'язки. Нею може бути будь-яка особа, яка має цивільну правосуб'єктність.

Вона може брати участь у правовідношенні, де їй протистойть як сторона учасник іншого правовідношення. Таким чином, для поняття «третя особа» визначальними є дві ознаки: негативна — третя особа не є стороною первісного правовідношення; позитивна — третя особа юридично пов'язується з однією із сторін первісного зобов'язання [19, с. 4–5], тобто основною характеристикою третьої особи є зв'язок з однією або обома сторонами правовідносин. Таким чином, третя особа стосовно представника є особою, з якою від імені та в інтересах особи, яку представляють, представник укладає угоди або вчиняє інші юридичні дії, а по відношенню до особи, яку представляють, вона є стороною угоди. Притому ці особи можуть бути особами приватного чи публічного права, наприклад, при отриманні різних дозволів для осіб, яких представляють, і якщо за законом особиста присутність в отриманні такого дозволу не потрібна.

Висновки. Підсумовуючи проведення дослідження ми встановили, що

представником може бути фізична особа або юридична особа, яка діє від імені та за дорученням особи, яку представляють. Представником не може бути недієздатна чи частково дієздатна фізична особа або фізична особа з обмеженою дієздатністю, оскільки представник має право і зобов'язаний вчиняти правочини в інтересах та від імені особи, яку він представляє. Не вважається представником особа, яка здійснює правочини в чужих інтересах від власного імені, а також особа, яка веде переговори щодо укладення правочинів у майбутньому. Якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочиною, у натурі. У разі неможливості повернення майна відшкодування його вартості провадиться батьками (усновлювачами), опікуном, прийомними батьками чи батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Ватрас ; НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — Київ, 2008. — 227 с.
2. Пантелишина О. В. Правовое регулирование отношений представительства в гражданском праве: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Пантелишина. — М., 2007. — 198 с.
3. Советское гражданское право : учебник : в 2 т. / под ред. О. А. Красавчикова. — [3-е изд.]. — М. : Юрид. лит. — 1985. — Т. 1. — 544 с.
4. Советское гражданское право : учебное пособие : в 2 т. / под ред. В. А. Рясенцева. — М., 1975. — Т. 1. — 577 с.
5. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву: монография / Е. Л. Невзгодина. — Томск : Издательство Томского университета, 1980. — 156 с.
6. Гражданское право: учебник : в 3 т. — [6-е изд., переработанное и дополненное] / Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев и др. / отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. — М. : ТК «Велби», Издательство «Проспект», 2004. — Т. 1. — 630 с.
7. Цивільне право в Україні : курс лекцій: у 6-ти томах / Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.), О. А. Зайцев, Є. О. Мічурин та ін. ; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. — Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2004. — Т. 1. — 417 с.
8. Харитонов Е. О. Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательство. Виды договоров. Авторское право. Представительство. — Киев : А.С.К., 2001. — 830 с.
9. Представительство и доверенность: Постатейный комментарий главы 10 Гражданского кодекса Российской Федерации / под ред. П. В. Крашенинникова. — М. : Статут, 2009. — 124 с.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
11. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ра-

ди України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

12. Цивільне право України: загальна частина / за ред. професорів І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. — Київ : Алерта, 2014. — 510 с.

13. Носкова Ю. Б. Представительство в российском гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Б. Носкова. — Екатеринбург, 2005. — 187 с.

14. Чутчева О. Г. Громадяни як суб'єкти соціально забезпечувальних правовідносин: теорія і практика / О. Г. Чутчева // Право України. — 2003. — № 7. — С. 65–69.

15. Плотников В. А. Неосторожность как форма вины в гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Плотников. — М., 1993. — 164 с.

16. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / Н. С. Кузнє-

цова, О. В. Дзера, В. М. Коссака та ін. ; за відп. ред. О. В. Дзери, Н.С. Кузнєцовой, В. В. Луця. — [2-е вид., перероб. і доп.] — Київ : Юрінком Інтер, 2006. — Т. I. — 832 с.

17. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21–22. — Ст. 135.

18. Д'ячкова Н. А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Д'ячкова ; НДІ приватного права і підприємництва Акад. прав. наук України. — Київ, 2006. — 199 с.

19. Брагинский М. И. Влияние действия других (третьих) лиц на социалистические гражданские правоотношения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / М. И. Брагинский. — Л., 1962. — 36 с.

REFERENCES:

1. Vtras, V. A. (2008). *Sub'iekyt simiinykh pravovidnosyn: dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.03* [Subjects of family relations: thesis of the candidate of juridical science: 12.00.03]. National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of State and Law of them V. M. Koretsky. Kyiv. 227 p. [in Ukrainian].

2. Pantelishina, O. V. (2007). *Pravovoe regulirovanie odnoshenij predstavitel'stva v grazhdanskom prave: diss. ... kand. juryd. nauk : 12.00.03* [Legal regulation of relations of representation in civil law: thesis of the candidate of juridical science: 12.00.03]. Moscow. 198 p. [in Russian].

3. Krasavchikov, O. A. (Ed.) (1985). *Sovetskoe grazhdanskoe pravo: uchebnik* [Soviet civil law: a textbook]. In 2 Vol. 3rd. Moscow: Legal literature. Vol. 1. 544 p. [in Russian].

4. Rjasenceva, V. A. (Ed.) (1975). *Sovetskoe grazhdanskoe pravo: uchebnoe posobie* [Soviet civil law: a textbook]. In 2 vol. Moscow. Vol. 1. 577 p. [in Russian].

5. Nevzgodina, E. L. (1980). *Predstavitel'stvo po sovet'skomu grazhdanskomu pravu: monografija* [Representation on Soviet civil law: monograph]. Tomsk: Tomsk University Press. 156 p. [in Russian].

6. *Grazhdanskoe pravo: uchebnik* [Civil law: a textbook] (2004). In 3 t. 6th ed., revised and supplemented. Moscow: «Velbi», «Prospekt». Vol. 1. 630 p. [in Russian].

7. *Tsyvilne pravo v Ukraini: kurs lektsii* [Civil law in Ukraine: the course of lectures]. In 6 volumes (2004). Kharkiv: National University of Internal Affairs. Vol. 1. 417 p. [in Ukrainian].

8. Haritonov, E. O. (2001). *Grazhdanskoe pravo: Chastnoe pravo. Civilistika. Fizicheskie lica. Juridicheskie lica. Vesbnoe pravo. Objazatel'stvo. Vidy dogovorov. Avtorskoe pravo. Predstavitel'stvo* [Civil law:

Private law. Civilization. Individuals. Legal entities. Property law. Commitment. Types of contracts. Copyright. Representation]. Kiev: A.S.K. 830 p. [in Russian].

9. *Predstavitel'stvo i doverennost': postateynij kommentarij glavy 10 Grazhdanskogo kodeksa Rossijskoj Federacii* [Representation and Power of Attorney: a commentary of chapter 10 of the Civil Code of the Russian Federation] (2009). Moscow: Statut. 124 p. [in Russian].

10. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV* [Civil Code of Ukraine of 16.01.2003 № 435-IV] (2003). Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]. No. 11. Art. 461. [in Ukrainian].

11. *Konstitutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR* [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996, No. 254k / 96-VP] (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]. No. 30. Art. 141. [in Ukrainian].

12. *Tsyvilne pravo Ukrainy: zabalna chastyna* [Civil law of Ukraine: general part] (2014). Kyiv: Alerta. 510 p. [in Ukrainian].

13. Noskova, Ju. B. (2005). *Predstavitel'stvo v Rossijskom grazhdanskom prave: dis. ... kand. juryd. nauk : 12.00.03* [Representation in Russian Civil Law: thesis of the candidate of juridical science: 12.00.03]. Ekaterinburg. 187 p. [in Russian].

14. Chutcheva, O. G. (2003). *Gromadanyi jak sub'ekty social'no zabezpechual'nih pravovidnosin: teorija i praktika* [Citizens as subjects of socially secure legal relations: theory and practice]. Pravo Ukrainy [Law of Ukraine]. No. 7. P. 65–69. [in Ukrainian].

15. Plotnikov, V. A. (1993). *Neostorozhnost' kak forma viny v grazhdanskom prave: dis. ... kand. juryd. nauk : 12.00.03* [Carelessness as a form of guilt

in civil law: thesis of the candidate of juridical science: 12.00.03]. Moscow. 164 p. [in Russian].

16. *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvylnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary of the Civil Code of Ukraine] (2006). In 2 vol. 2nd ed. Kyiv: Yurinkom Inter. Vol. I. 832 p. [in Ukrainian].

17. *Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 r. № 2947-III* [Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 № 2947-III] (2002). Vido-mosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]. No. 21–22. Art. 135. [in Ukrainian].

18. D'iachkova N. A. (2006). *Opika yak sposib okhorony mainovykh prav fizychnykh osib : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03* [Guardianship how a method of protection of property rights of individuals: thesis of the candidate of juridical science: 12.00.03]. Kyiv. 199 p. [in Ukrainian].

19. Braginskij, M. I. (1962). *Vlijanie dejstvija drugih (tret'ih) lic na socialisticheskie grazhdanske pravootnoshenija: avtoref. dis. ... d-ra jurid. nauk : 12.00.03* [Influence of the actions of other (third) persons on socialist civil legal relations: thesis of the candidate of juridical science: 12.00.03]. Leningrad. 36 p. [in Russian].

УДК 343.353

Дорохіна Юлія Анатоліївна

*Професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського,
доктор юридичних наук, доцент*

КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: НАЯВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА ШЛЯХИ ПОДАЛЬШОЇ ПРОТИДІЇ

Dorokhina Yu. A. Corruption in Ukraine: Existing Results and Ways of Further Counteraction

Abstract. The article comprises the analysis of the problems of overcoming and causes of corruption are revealed; international practice and work on the prevention and counteraction of corruption. The emphasis is placed on the fact that the formation of a legislative and institutional framework for the development and implementation of state anti-corruption policy in Ukraine has not been fully completed, in particular, collisions were established between the relevant legislative acts in terms of the powers of the anti-corruption bodies and their proper cooperation, and no action was taken for their prompt elimination, further harmonization of domestic legislation with international treaties and the practice of their application is necessary.

Key words: *anti-corruption activity, corruption, counteraction.*

«Ми вдячні за те, що Ви не пошкодували часу на подачу заявки на реалізацію проекту з енергозбереження в Україні. Відбірковий комітет Tesla ретельно вивчив Вашу пропозицію, а також вивчив всі можливі ризики і прийняв рішення. На жаль, повідомляємо Вам, що Ваша заявка була відхилена. У зв'язку з наявним рівнем корупції та несприятливим інвестиційним кліматом в Україні, що не дозволяє Tesla інвестувати в проекти з енергозбереження в цій країні» [1]. Саме таку відповідь керівництво нашої держави отримало від Ілона Маска у 2017 році. І хоча вже пройшло чотири роки з часу Революції гідності, однією з рушійних сил якої була саме боротьба з корупцією, а протидія корупційним проявам була визначена пріоритетом українського суспільства, що не втрачає свого значення всі ці роки, поширення корупції до сьогодні є однією з основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, а її викоренення — першочергове завдання органів державної влади.

Корупція в Україні має ендемічний характер, що підтверджується, у тому числі, результатами розпочатого у 1998 році по відношенню до України дослідження міжнародної організації Transparency International. За даними неурядової організації протягом останніх десяти років Україна за рівнем корупції посідала: у 2007р. — 118 місце з 180 країн; у 2008 р. — 134 місце з 180 країн; у 2009 р. — 158 місце серед 190 країн світу; у 2010 р. — 134 місце серед 178 країн, охоплених індексом; у 2011 р. — 152 місце з 183 охоплених дослідженням країн; у 2012 р. — 144 місце з 176 країн; у 2013 р. — 144 місце зі 177 держав; у 2014 р. — 142 місце зі 175 позицій; у 2015 р. — 130 місце зі 168 позицій; у 2016 р. — 131 місце зі 176 країн.

Наявне дослідження підкреслює, що корупція лишається одним з негативних соціальних явищ, що турбує українське суспільство. Зокрема, якщо звернутися до опитування населення,

яке було проведено фондом «Демократичні ініціативи», наскільки успішно ведеться боротьба з корупцією в Україні, більше 80 % опитаних вважають, що не успішно і тільки 1 % населення бачить позитивні зміни [2].

Звісно, не можна говорити про те, що в державі не відбувається позитивних зрушень. Зокрема, тільки протягом 2017 року Верховна Рада ухвалила біля 50 законопроектів, які дозволяють запровадити або продовжити ключові реформи: державної служби, судової системи, пенсійної, освітньої, медичної тощо. Зокрема, продовжено реформу судової системи, а саме: у січні 2018 року повноцінно запрацює оновлений Верховний суд, на черзі стоять зміни в апеляційних та місцевих судах, яких теж буде чекати атестація та оновлення судівського корпусу. Також у планах установа Вищого суду з питань інтелектуальної власності і Антикорупційного суду. Всі заплановані реформи мають впливати на рівень корупції, а відповідно й на легкість ведення бізнесу в Україні та її інвестиційну привабливість.

Саме тому можна стверджувати, що корупція — це той камінь, який лежить на шляху розвитку України. Якщо ми її не переможемо — всі реформи будуть марними, Україна так і не реалізує той потенціал, який у неї є.

На сучасному етапі країна стикається з цілою низкою специфічних проблем, серед яких концентрація політичної та економічної влади в невеликій групі осіб, які можуть перешкоджати впровадженню ефективних заходів щодо протидії корупції. Саме цю думку підтверджують проведені опитування «Корупція в Україні 2017», яке проводилося Національним агентством з питань запобігання корупції (далі — НАЗК). Так, найбільш «нечистими на руку» українці вважають держоргани, суди, Верховну Раду, прокуратуру і митницю. Проте, що таке корупція, знають лише 59,4 % населення і 61,7 % підприємців. При цьому назвати антикорупційні органи

зміogli лише 28,8 % рядових українців і 42 % представників бізнесу, а про результати їх роботи поінформовано не більше 22–23 % всіх опитаних.

Цікаві уявлення у пересічних українців про корупційні спокуси. Наприклад, якщо пацієнт заплатив за вимогою лікаря 5 тис. грн. після операції, 93,1 % назвали це хабаром, але якщо пацієнт зробив те ж саме, але за власним бажанням — засудили вчинок лише 60,1 %. Ситуацію, де пенсіонерка дає листоноші 20 грн., коли той приносить їй пенсію, корупцією вважають лише 33,5 % українців. Проте, якщо шкільний учитель наполягає на платних додаткових заняттях для дитини — 58 % побачили в цьому неправомірну вигоду. Серед представників бізнесу 84,2 % опитаних вважають, що у разі коли директор фірми наймає бухгалтера за умови «подяки» — це теж корупція.

Дослідження також показало, що пересічні українці більш толерантні до проявів корупції, ніж представники бізнесу. Лише 14,7 % схильні викрити корупціонера (серед бізнесменів таких 24,7 %). Ще 26 % готові заплатити необхідний хабар (серед підприємців таких 20,9 %). Натомість представники бізнесу частіше нейтрально ставляться до корупції (53,8 %) і використовують зв'язки для вирішення проблем (22,4 %). А ось при реальному вимаганні неправомірної вигоди повідомити про це хотіли лише 19 % опитаних. З них 7 % повідомили і не шкодують про це, 3 % — шкодують, 84 % — зберегли мовчання. У причинах відмови 45 % відповіли, що сумніваються в дієвості покарання, 32 % — не довіряють антикорупційним органам, 19 % — виправдовують корупцію. При цьому 52 % вважають викривачів порядними людьми, 11,9 % — кар'єристами, 3,3 % — диваками, 9,6 % — заздрісникам, 7,7 % — жадногами, 7,4 % — зрадниками [2].

Що стосується позитивних тенденцій, то проведені дослідження показали: як бізнесмени, так і пересічні україн-

ці вважають, що найвищі результати в боротьбі з корупцією демонструють представники ЗМІ, громадські організації, антикорупційні органи, а саме: Національне антикорупційне бюро України (далі — НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (далі — САП), НАЗК, Національна поліція тощо.

В сфері протидії корупції задіяно значні людські, матеріальні та фінансові ресурси. Зокрема, за повідомленням УНІАН, 16 вересня 2016 року єврокомісар з питань розширення та європейської політики сусідства Йоганнес Ган заявив, про те що Європейський Союз виділяє понад 16 мільйонів євро на підтримку українських державних антикорупційних органів [3].

Восени 2017 року глава Світового банку Джим Йонг Кім вказав, що новостворені українські антикорупційні органи вже мають досягнення у викритті корупції та боротьбі з нею, тому для подальшої реалізації антикорупційної реформи в Україні ці органи потребують підтримки, у тому числі фінансової. Зокрема, у прес-службі НАБУ нагадали, що під час останнього візиту в Україну в листопаді 2017 р. Джим Йонг Кім зазначив, що підтримка буде спрямована на допомогу щодо створення Антикорупційного суду, а також охоплюватиме консультації, навчання та зміцнення потенціалу. Так, матеріальна допомога буде надходити у вигляді IT-обладнання та програмного забезпечення. Загальний бюджет програми — це 16,34 млн євро, з цієї суми внесок Євросоюзу становить 15 млн євро, решта — кошти Данії [4].

Одним із важливих кроків виконання міжнародних зобов'язань в Україні у сфері протидії корупції стало прийняття Верховною Радою України 14 жовтня 2014 року низки нормативно-правових актів антикорупційної спрямованості, серед яких — Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні на 2014–2017 роки» [5], яким

була затверджена Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки. Фактично цей Закон та Стратегія змінили Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки, затверджену Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року [6].

Закон України «Про засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки)» передбачав спрямування значних матеріальних і кадрових ресурсів на боротьбу з корупцією. Протягом останніх років необхідні видатки з державного бюджету України забезпечили створення нової системи державних спеціалізованих антикорупційних органів. Наразі НАЗК, НАБУ, САП і Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі — НАРМА), Державне бюро розслідувань (далі — ДБР) розглядаються суспільством і міжнародними партнерами України як ключові елементи подолання корупції. Водночас зберігається необхідність зміцнення довіри населення до них і їх спроможності протидіяти корупції.

8 вересня 2017 року голова НАЗК Наталія Корчак представила концепцію нової Антикорупційної стратегії на 2018–2020 роки (далі — Стратегія). Серед пріоритетних засад якої було виділено: оцінка рівня корупції та аналіз результатів дії попередньої Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки, завершення формування антикорупційних органів, вдосконалення законодавчої ініціативи, запобігання корупції на всіх рівнях влади та у приватному секторі тощо.

Зокрема, у проєкті Стратегії наголошено, що подолання корупції в країні в цілому та боротьба з її проявами в окремих сферах економіки і державного управління залежить від впровадження стійких правил доброчесності, дотримання правил справедливих і прозорих виборів, рівня демократичності політичної системи. Так, оприлюднені ре-

зультати електронного декларування доходів засвідчили непоодинокі випадки володіння народними депутатами України майном та коштами, що не відповідають їх доходам та порушує стандарти доброчесності. При цьому депутатська недоторканність ускладнює механізм притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності [7].

У зв'язку з наведеним, доцільно підкреслити, що сьогодні в Україні не здійснений перегляд законодавства з метою забезпечення прозорих, ефективних процедур позбавлення імунітету депутатів за наявності для цього належних правових підстав, а також не розглянуто питання щодо можливого обмеження недоторканності парламентаріїв до певної міри, зокрема, шляхом введення функціонального імунітету, який би дозволяв затримувати народного депутата України без згоди Верховної Ради України з підстав та в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством України, усував би обмеження на слідчі дії щодо депутатів. Не вирішено питання щодо запобігання виїзду за кордон депутатів, щодо яких Верховна Рада розглядає питання про надання згоди на їх притягнення до кримінальної відповідальності.

У той же час досить повільно знижується рівень корупції в органах виконавчої влади. Однією з причин вказаної ситуації є незавершеність та фрагментарність адміністративної реформи центральних органів виконавчої влади (розподіл повноважень, дерегуляція підприємницької діяльності, спрощення процедур надання адміністративних послуг та інше). Запровадження антикорупційних програм засвідчило відсутність кадрових та інституційних механізмів їх реалізації, а також недостатність експертних можливостей для оцінки та ідентифікації корупційних ризиків в діяльності органів державної влади. Відтак залишається вкрай актуальним підвищення ефективності реалізації антикорупційних програм.

Важливим завданням у здійсненні реформи державної служби залишається зниження корупційних ризиків та підвищення рівня доброчесності поведінки державних службовців [7].

Як показав проведений аналіз статистичних даних МВС України, на сучасному етапі прослідковується поступове зниження кількості зареєстрованих корупційних правопорушень і збільшення показників притягнення службових осіб до відповідальності (у тому числі кримінальної). Так, за 9 місяців 2017 року до суду направлено 4481 протокол про корупційні правопорушення (у відповідному звітному періоді 2016 р. — 5022), з них кримінальних правопорушень — 2295, направлено до суду з обвинувальних актом 2265 справи (у відповідному періоді 2016 р. — 1576). За результатами їх розгляду притягнуто до відповідальності 2400 службових осіб у відповідному періоді 2016 р. — 1700).

На підставі наведеного, можна впевнено стверджувати, що корупція в Україні, в першу чергу створює загрозу фінансовій стабільності, адже вона не протистоїть формальній економіці, а існує в ній, виступаючи природним і закономірним наслідком легальних статусів господарюючих та керуючих суб'єктів. Виходить, що посадовці окремих державних структур не просто обслуговують економіку, вони беруть у ній участь, маючи «свою долю» в економіці. Саме функціонування державно-політичної машини економізоване, тобто підкорене по суті економічній свідомості. Таким чином, не зважаючи на загальне зниження кількості зареєстрованих корупційних правопорушень і збільшення показників притягнення осіб до відповідальності, загальна кількість корупційних діянь та отриманих від цього матеріальних збитків залишається досить великою, як і рівень сприйняття корупційних явищ населенням.

Протидія корупційної злочинності ґрунтується на трьох складових: 1) наявність політичної волі керівництва держави; 2) формування у населення негативного ставлення до корупції; 3) усунення / максимальне скорочення умов і стимулів для корупції; 4) ефективне виявлення корупційних правопорушень, невідворотність покарання за їх вчинення. Всі наведені складові мають відобразитися у державній політиці України у сфері запобігання корупції. Тому проблема аналізу та вдосконалення напрямів державної політики України у сфері запобігання корупції залишається актуальною.

Сьогодні визначити реальні масштаби корупції та ефективність заходів, спрямованих на боротьбу з нею досить важко, а тому, оцінку доцільно проводити не за окремими критеріями, а за сукупністю факторів, зокрема, на основі: 1) статистичних даних (вони мають значення для державних органів, зокрема й правоохоронних), 2) рейтингового рівня визначеного міжнародними організаціями (наприклад, Transparency International); 3) ставлення до цього процесу населенням (є найбільш оптимальним критерієм ефективності роботи влади в цьому напрямі).

У сучасний період, попри наявний активний дискурс в колах теоретиків та практиків, існує чимало проблемних питань пов'язаних, в першу чергу, з визначенням поняття корупційного правопорушення та відповідальністю за них. У зв'язку з цим доцільно визначити, що в розумінні українського законодавця та в світлі міжнародного досвіду із вказаного питання, слід розуміти під корупційними злочинами.

Визначенню корупційних злочинів присвячені окремі положення Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Зокрема, ст. 8 «Криміналізація корупції» Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада

2000 р. (ратифікована Україною із застереженнями і заявами 4 лютого 2004 р.) вказує на необхідність визнати як кримінально карані такі діяння, коли вони вчиняються навмисно: 1) обіцянка, пропозиція або надання публічній посадовій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків; 2) вимагання або прийняття публічною посадовою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної або юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків. Також ця Конвенція передбачає, що кожна держава-учасниця має розглянути можливість визнати кримінально караними: 1) випадки, про які йдеться вище, якщо в них бере участь будь-яка іноземна публічна посадова особа або міжнародний цивільний службовець; 2) участь як співник у вчиненні будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до ст. 8 цієї Конвенції; 3) будь-які інші форми корупції.

Про корупційні злочини, а точніше — «злочини, пов'язані з корупцією», зважаючи на офіційний переклад українською мовою, згадує Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), що прийнята 27 січня 1999 р. у Страсбурзі та ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р. Про «корупційні дії» згадує Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 174), що прийнята 4 листопада 1999 р. у Страсбурзі та ратифікована Україною 16 березня 2005 р. Також у Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (ратифікована Україною із заявами 18 жовтня 2006 р.) зазначається про «злочини, визнані (визначені) цією Конвенцією». Ця конвен-

ція ґрунтується на низці інших важливих міжнародно-правових документів щодо запобігання та протидії корупції (зокрема, це Міжамериканська конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Організацією американських держав 29 березня 1996 р.; Конвенція про боротьбу з корупцією, яка зачіпає посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав — членів Європейського Союзу, прийнята Радою Європейського Союзу 26 травня 1997 р.; Конвенція про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних комерційних угодах, прийнята Організацією економічного співробітництва та розвитку 21 листопада 1997 р.; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 27 січня 1999 р.; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 4 листопада 1999 р.; Конвенція Африканського союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею, прийнята главами держав й урядів Африканського союзу 12 липня 2003 р.; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р.).

Характерним аспектом українського кримінального законодавства є відсутність системного підходу до розуміння корупційних злочинів та відповідальності за них. Зокрема, у ст. 1 «Визначення термінів» Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. сказано, що корупція — це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юри-

дичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Вказаний Закон розрізняє два види правопорушення корупційного спрямування: корупційне правопорушення і правопорушення, пов'язане з корупцією.

Кримінальний кодекс України (далі — КК України) не містить закріпленого визначення та окремого розділу, в якому згруповано всі наявні склади корупційних злочинів. Існуюча практика є абсолютно виправданою з огляду на традицію формування структури КК України та поширення корупційних проявів майже на усі сфери життєдіяльності суспільства. Поняття корупційного злочину КК України розкриває через його зміст шляхом перерахування у ст. 45 КК України усіх діянь, що можуть бути віднесені до корупційних. Так, примітка до цієї статті під корупційними злочинами розуміє злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України.

Таким чином, коло корупційних злочинів законодавець умовно ділить на 2 групи. До першої групи належать: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК України); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України); викрадення, привласнення, вимагання пре-

курсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 312 КК України); викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313 КК України); порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК України); викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України). Це діяння, які у своєму «чистому» вигляді не становлять собою корупційних, а можуть бути віднесені до таких лише з огляду їх вчинення певними категоріями осіб, визначених на рівні ч. 3, 4 ст. 18 КК України та примітки до ст. 364 КК України.

Другу групу становлять уже власне корупційні злочини, які винятково містять в собі протиправну корупційну складову: нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України); підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); зловживання повноваженнями службовою особою юри-

дичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК України); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України); незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України); зловживання впливом (ст. 369-2 КК України) [8].

Відсутність єдиного узагальнюючого поняття «корупційного злочину», на думку окремих дослідників, є виправданим кроком, з огляду на неможливість адаптування та поширення певного тлумачення такого поняття на обмежене коло корупційних діянь. Дослідники вказують на те, що неможливо розробити настільки узагальнену правову конструкцію, яка б відображала абсолютно усі прояви (ознаки) корупції, а тому застосування такого певною мірою оригінального підходу до виокремлення діянь, які є корупційними, є абсолютно логічним [9]. Крім того, доцільно підтримати думку, що на сучасному етапі помітною стає тенденція зміни філологічного (граматичного) тлумачення поняття корупції, адже починає переважати її розуміння (від лат. *corrumpere* — «розтлівати») як розкладання, розбещеності тощо, а не як підкупу, продажності, що мало місце раніше [10, с. 65–70]. До корупційних почали відносити діяння, які порушують встановлений порядок здійснення фінансових операцій (фінансової діяльності) або так званий фінансовий правопорядок, яким визначається здійснення різних видів господарської діяльності.

Достатньо розбалансованими є законодавчі приписи про боротьбу з корупційними злочинами, і під ідеєю посилення боротьби з ними, навпаки, відбулася декриміналізація багатьох діянь. Так, необґрунтовано декриміналізовано перевищення влади, вчинене службовою особою, яка не є працівником правоохоронних органів (ст. 365 КК України). У результаті цього суди та органи досудового розслідування вимушені або не притягувати до відповідальності осіб, які вчиняють діяння істотної суспільної небезпечності, або ж неправомірно «підганяти» кваліфікацію вчиненого під зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), хоча між перевищенням та зловживанням, як відомо, є сутнісна відмінність [11, с. 145].

З іншого боку, якісне наповнення переліку корупційних злочинів все ж можна підставити під сумнів. Зокрема певні діяння, що входять до першої групи корупційних злочинів (діяння, передбачені ст. ст. 262, 308, 312, 313, 320, 410 КК України) чинні міжнародні правові акти не відносять до таких [9]. Проте окремі автори підкреслюють, що «закріплення переліку корупційних злочинів у законі про кримінальну відповідальність мало за мету в першу чергу унеможливити або ускладнити застосування пільгових (заохочувальних) норм кримінального права до осіб, які вчинили такі діяння (зокрема, інституту звільнення від кримінальної відповідальності, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільнення від покарання з випробуванням чи від його відбування за амністією, зняття судимості тощо)» [12, с. 391].

Такий стан речей у чинному кримінальному законодавстві пояснюється «ефектом плато» (plateau effect), в якому перебуває вітчизняна кримінально-правова доктрина, та за який остання не розвиває кримінальне право з необхідним для звичайної людини й очікуваним суспільством коефіцієнтом ко-

рисності [13, с. 122]. Доцільно згадати, що спочатку законодавче визначення корупційних злочинів у національному КК з'явилося на підставі Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. [14], який доповнив ст. 45 КК України приміткою, в якій містився перелік корупційних злочинів. Проте згодом редакція згаданої примітки статті була законодавчо переглянута та на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 р. примітка до ст. 45 КК України отримала чинну редакцію [15]. Згідно наведеної норми законодавче визначення корупційних злочинів дається не в контексті їх широкого опису з розкриттям специфічних ознак, а шляхом перерахування конкретних статей КК України, в яких встановлена відповідальність за вчинення таких суспільно небезпечних посягань, тобто законодавець навів їх вичерпний перелік.

Варто наголосити, що в теорії та на практиці також існує чимало дискусійних (проблемних, спірних) питань щодо кримінальної відповідальності та покарання за корупційні злочини, які потребують свого принципового вирішення. Вичерпний перелік таких питань скласти важко (наприклад, яке співвідношення між термінами «службова особа» та «посадова особа»; що конкретно містять терміни «прийняття пропозицій» та «прийняття обіцянки»; чи не є вузьким термін «висловлення» у п. 3 примітки до ст. 354 КК України і чи не варто було б замінити його словосполученням «повідомлення будь-яким чином»; чи можлива обіцянка неправомірної вигоди, якщо висловлено намір з повідомленням про час і місце, а про спосіб — ні; який зміст конструкції «будь-які інші вигоди нематеріаль-

ного чи не грошового характеру» тощо) [16, с. 41].

Безумовно ефективне запобігання та протидія корупції є об'єктивною необхідністю подальшого позитивного розвитку України, як правової, демократичної та соціальної держави. Між тим, попри значний обсяг наукових досліджень та законодавчих актів, активність та гучні заяв з боку державних посадовців, слід констатувати, що сьогодні насправді відсутні будь-які вагомі результати, а стан боротьби з корупцією продовжує залишатися незадовільним.

Пошуки специфічних причин існування корупції для кожного окремого суспільства заздалегідь приречені на поразку. Проте, доцільно підтримати думку професора О. М. Костенка, який підкреслює, що сучасна корупція в Україні — це корупція кризового типу, — вона є породженням глибокої соціальної кризи в Україні. «Така корупція має здатність зводити нанівець будь-які реформи в країні, а також спричиняє відчуження України у світовому просторі. Так званий «корупційний компонент» відіграє свою роль і в тому, що сталося з Кримом, і в сьогоднішній ситуації на сході України: якби не ураження українського суспільства корупцією, то все могло бути по-іншому. Тому корупція є політичною проблемою №1 для України» [17].

Складність протидії корупції на сучасному етапі полягає у поширеності другого з двох базових різновидів корупції, яким запропоновано відповідні найменування: 1) «римський тип» (сплатити за те, щоб отримати надмірне або заборонене); 2) «візантійський тип» (сплатити за те, щоб отримати належне, гарантоване законами) [18].

Не варто ідеалізувати, та вказувати, що економічно та соціально розвинені країни не мають корупції. Скандали щодо її першого, тобто — римського, різновиду на рівні від заступника міністра періодично спалахують у всіх бага-

тьох країнах Європи та Америки. Проте щодо візантійського типу, у всіх розвинених країнах, наявні позитивні результати щодо протидії таким проявам. Саме тому є зрозумілим їх обурення в адресу тих нерозвинутих суб'єктів міжнародного права, на території яких не подолано корупцію другого (візантійського) типу (Україна, Камерун, Іран, Непал, Нікарагуа, Парагвай тощо). У зв'язку з цим нагальною потребою українського суспільства сьогодні є реальне знищення підґрунтя корупції «візантійського» типу [19] та розробка дієвих важелів щодо протидії корупції римського типу.

У зв'язку з наведеним, доцільно підтримати позицію професора О. М. Костенка, який вказує, що справді ефективною антикорупційною політикою України може бути політика, заснована на концепції «антикорупційних лещат», яка підтверджена досвідом, наприклад, Сінгапуру. Зокрема, така політика полягає у поєднанні двох «губ» в «антикорупційних лещатах»: перші — глибокі соціальних реформ, що мають антикорупційний потенціал, і другі — застосування репресивних заходів щодо корупціонерів, які мають застосовуватися антикорупційними органами [17].

Спроби одним лише вдосконаленням антикорупційного законодавства і антикорупційних органів подолати кризовий тип корупції є безперспективними. «Не можна створити такий закон чи такий антикорупційний орган, яким би не можна було б зловживати, якщо у суспільстві має місце соціальна аномалія, за якої жити і працювати чесно і по закону не вигідно. Більше того, за цієї умови можливим стає формування так званої «полицейської держави». Україна в результаті соціальних реформ має стати країною, придатною для життя чесних і законслухняних громадян. Лише тоді, згідно з концепцію «антикорупційних лещат», можуть бути ефективними антикорупційне за-

конодавство і будь-які антикорупційні органи, разом з інституціями громадянського суспільства» [17].

Висновки. Підводячи певні підсумки проведеного аналізу спеціальної літератури та чинного законодавства, доцільно вказати, що наразі корупція загрожує ідеалам демократії, правам людини і правопорядку в цілому, руйнує належне управління, добросесність і соціальну справедливість, перешкоджає конкуренції та економічному розвитку нашої держави, підриває моральні засади суспільства. Більше того, корупція щільно пов'язана з іншими формами злочинності, зокрема, організованою й економічною злочинністю. Корупція також охоплює колосальні обсяги активів, які можуть становити значну частку суспільних ресурсів і які ставлять під загрозу політичну стабільність, сталий розвиток держави та її національну безпеку.

Безумовно українській державі вдається поступово змінювати наявну ситуацію завдяки збільшенню суспільного осуду корупціонерів, створенню антикорупційних органів, оновленню антикорупційного законодавства, появі руху викривачів корупції тощо. Так, за даними соціологічних опитувань, у 2014 році всього лише 13 % громадян України були готові повідомляти про відомі їм випадки корупції. 2015 року Transparency International провели інформаційну кампанію «Вони б не мовчали», завдяки якій протягом декількох місяців у різних містах країни можна було побачити сітілайти із заклинком не мовчати про корупцію. Як результат цієї кампанії — потенційних викривачів стало майже втричі більше. Нині вже 45 % українців декларують готовність говорити про випадки корупції, що їм відомі. Водночас, поки що звертаються до правоохоронних органів про відомі їм факти корупції лише 2 % інформаторів.

Проте попри всі наявні позитивні зрушення Україна залишається на од-

ному щаблі за антикорупційним індексом із Іраном, Камеруном, Непалом, Нікарагуа і Парагвасм. Проведені соціологічні опитування показують, що сьогодні більше половини населення нашої держави схильне до вчинення корупційних правопорушень у разі, якщо це може сприяти розв'язанню проблеми [5]. До того ж значна частка населення з огляду на брак відповідних знань не кваліфікує певні види поведінки як корупційні, усвідомлюючи при цьому невідповідність такої поведінки нормам моралі чи професійної етики.

Ще однією причиною повільного подолання корупції є такий стан суспільства, за якого жити і працювати чесно не вигідно, і навпаки, вигідно жити і працювати лише нечесно [20]. У зв'язку з цим доцільно акцентувати увагу на тому факті, що за даними ООН Україна за рівнем зарплати перебуває десь між Нігерією та Монголією, а за межею бідності проживає понад 80 % українців (в бідних країнах Африки поріг бідності становить 1,25 дол. США на день, в Україні — 1,5 дол. США) [21].

Проте основними факторами, які пояснюють поширення корупції в Україні, є не тільки вкрай низькі доходи, а й багато чого іншого — відсутність у населення сформованого негативного ставлення до корупції, неадекватні та економічно необґрунтовані зарплати державних службовців і прирівняних до них осіб, зволікання із реальним покаранням корупціонерів, збільшення корупційної складової у відносинах між бізнесом і владою, неефективність діяльності органів, що виявляють, запобігають і ведуть боротьбу з корупцією, неврахування результатів наукових досліджень з питань запобігання та протидії корупції, прогалини національного антикорупційного законодавства тощо. З переліченого на особливу увагу заслуговує науково-нормативна складова щодо протидії корупційними проявами, зокрема, з огляду на

теоретичні розробки у галузі кримінального права та відповідні статті КК України.

В аспекті наведеного, доцільно підкреслити, що в Україні не повністю завершено формування законодавчої та інституційної основи для вироблення та реалізації державної антикорупційної політики, зокрема допущено виникнення колізій між відповідними законодавчими актами в частині повноважень органів по боротьбі з корупцією та забезпечення їх належної співпраці, та не вжито заходів для їх оперативного усунення, необхідне подальше приведення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних договорів та практики їх застосування. Безумовно подолання корупції нерозривно пов'язане з розбудовою нової України — країни без соціальної аномалії, в основі якої буде покладено такий соціальний

порядок, за якого нормою суспільного життя людей є чесність та правова культура. Без цих чинників прогрес (політичний, економічний, правовий, моральний) та ефективний процес протидії корупції у країні неможливий.

Саме тому сьогодні вкрай необхідне продовження формування у населення негативного ставлення до корупції, тому що без антикорупційної моральності будь-яке антикорупційне законодавство — це «паперовий тигр». Відповідно до цієї концепції формула протидії корупції має бути наступною: «формування антикорупційної моральності у суспільстві плано застосування антикорупційного законодавства». Одно без другого — це як ножиці з одним лезом, якщо друге відламане. У зв'язку з цим, доцільно згадати думку Томаса Карлейля: «Будь-які реформи, крім моральної, є марними» [17].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ілон Маск відмовив Гройсману про впровадження проекту в Україні через корупцію [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://infokava.com/uk/60561-ilon-mask-otkazal-groysmanu-o-vnedrenii-proekta-v-ukraine-iz-za-korrupcii.html>.
2. Фонд «Демократичні ініціативи» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dif.org.ua/category/opinion-polls>.
3. ЄС виділяє 16 мільйонів євро на боротьбу з корупцією в Україні / Економічна правда [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2016/09/16/605743/>.
4. ЄС і Данія виділили €16 млн на боротьбу з корупцією в Україні. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukr.lb.ua/news/2016/09/15/345242_ies_i_daniya_vidilili_16 mln_borotbu.html.
5. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки, затв. Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.
6. Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки, затв. Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>.
7. Антикорупційна стратегія на 2018–2020 роки: проект [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B5%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D0%90%D0%9A%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20\(1\).pdf](http://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B5%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D0%90%D0%9A%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20(1).pdf).
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
9. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://jurblog.com.ua/2017/06/kriminalna-vidpovidalnist-za-koruptsiyni-pravoporushennya>.
10. Стрельцов Є. А. Еволюція у розумінні корупції: зміна акцентів // Соціальна функція кримінального права: проблеми науко-

вого забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов, (заст. голов. ред.) та ін. — Х. : Право, 2016. — 564 с.

11. Пономаренко Ю.А. Деякі перспективи розвитку кримінально-правової політики України на основі Доської Декларації 2015 року // Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов, (заст. голов. ред.) та ін. — Х. : Право, 2016. — 564 с.

12. Тютюгін В. І. Поняття та ознаки корупційних злочинів / В. І. Тютюгін, К. С. Косінова // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2015. — № 1(4). — С. 391–392.

13. Савінова Н. А. Ефект плато (plateau effect) у парадигмі вітчизняної кримінально-правової доктрини // Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов, (заст. голов. ред.) та ін. — Х. : Право, 2016. — 564 с.

14. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/page>.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяль-

ності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лютого 2015 року № 198-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198-19/paran27#n27>.

16. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика) навч. посіб. — К. : Центр учбової літератури, 2016. — 168 с.

17. Костенко О. М. Корупція в Україні — це наслідок соціальної аномалії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2017/08/24/koruptsiya-v-ukrajini-tse-naslidok-sotsialnoji-anomaliji/>.

18. Gorky Look. Сорта «того-самого», або Каррумба! (парт оне). Коррумба, або Дай сюда, иди отсюда (парт тво) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://gorky-look.livejournal.com/71734.html>.

19. Радутний О. Е. Інформаційний образ ворога у кримінальному праві України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ippi.org.ua/sites/default/files/13_2.pdf.

20. Костенко О. М. Причина української корупції — аномальний стан суспільства, за якого жити чесно — невідно [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nikorupciji.org/2017/03/16/prychyna-ukrajinskoji-koruptsiji-anomalnyi-stan-suspilstva-za-yakoho-zhyty-chesno-nevyhidno>.

21. 80 відсотків населення України живе за межею бідності — ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26959841.html>.

REFERENCES:

1. *Ilon Mask vidmoruv Hroismanu pro vprovadzhenia proektu v Ukraini cherez koruptsiuu*. Available: <http://infokava.com/uk/60561-ilon-mask-otkazal-groysmanu-o-vnedrenii-proekta-v-ukraine-iz-za-korruptcii.html>. [in Ukrainian].

2. *Fond «Demokratychni initsiatyvy»*. Available: <http://dif.org.ua/category/opinion-polls>. [in Ukrainian].

3. *IeS vydliaie 16 milioniv yevro na borotbu z koruptsiieiu v Ukraini* // Ekonomichna pravda Available: <http://www.epravda.com.ua/news/2016/09/16/605743>. [in Ukrainian].

4. *IeS i Daniia vydilily €16 mln na borotbu z koruptsiieiu v Ukraini*. Available: http://ukr.lb.ua/news/2016/09/15/345242_ies_i_daniya_vidilili_16_mln_borotbu.html. [in Ukrainian].

5. *Zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014–2017 roky*. Zatv. Zakonom Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1699-VII Available: [\[kon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18\]\(http://kon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18\). \[in Ukrainian\].](http://za-</p></div><div data-bbox=)

6. *Natsionalna antykoruptsiina stratehiia na 2011–2015 roky*. Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 21 zhovtnia 2011 roku № 1001/2011 Available: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>. [in Ukrainian].

7. *Antykoruptsiina stratehiia na 2018–2020 roky: proekt* Available: <http://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B5/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/%D0%90%D0%9A%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%8C%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0>

- %BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20(1).pdf. [in Ukrainian].
8. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III*. Available: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].
9. *Kryminalna vidpovidalnist za koruptsiini pravoporushennia*. Available: <http://jurblog.com.ua/2017/06/kriminalna-vidpovidalnist-za-koruptsiini-pravoporushennia>. [in Ukrainian].
10. Streltsov Ye. L. (2016). *Evolutsiia u rozuminni koruptsii: zmina akcentiv*. Sotsialna funktsiia kryminalnogo prava: problemy naukovoho zabezpechennia, zakonotvoennia ta pravozastosuvannia : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 12–13 zhovt. 2016 r. Kh. Pravo. 564 p. [in Ukrainian].
11. Ponomarenko Yu. A. (2016). *Deiaki perspektyvy rozvytku kryminalno-pravovoi polityky Ukrainy na osnovi Doskoi Deklaratsii 2015 roku*. Sotsialna funktsiia kryminalnogo prava: problemy naukovoho zabezpechennia, zakonotvorennia ta pravozastosuvannia : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 12–13 zhovt. 2016 r. Kh. Pravo. 564 p. [in Ukrainian].
12. Tiutiuhin V. I., Kosinova K. S. (2015). *Ponattia ta oznaky koruptsiinykh zlochyv*. Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy. No. 1(4). P. 391–392. [in Ukrainian].
13. Savinova N. A. (2016). *Efekt plato (plateau effect) u paradyhmi vitchyznanoi kryminalno-pravovoi doktryny*. Sotsialna funktsiia kryminalnogo prava: problemy naukovoho zabezpechennia, zakonotvorennia ta pravozastosuvannia : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 12–13 zhovt. 2016 r. Kh. Pravo. 564 p. [in Ukrainian].
14. *Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1698-VII*. Available: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/page>. [in Ukrainian].
15. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia diialnosti Natsionalnogo antykoruptsiinogo biuro Ukrainy ta Natsionalnogo abentstva z pytan zapobihannia koruptsii : Zakon Ukrainy vid 12 liutoho 2015 roku № 198-VIII*. Available: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198-19/paran27#n27>. [in Ukrainian].
16. Savchenko A. V. (2016). *Koruptsiini zlochyvny (kryminalno-pravova kharakterystyka): navch. posib. K. Tsentru uchbovoi literatury*. 168 p. [in Ukrainian].
17. Kostenko O. M. (2017). *Koruptsiia v Ukraini — tse naslidok sotsialnoi anomalii*. Available: <http://slovoprosvity.org/2017/08/24/koruptsiya-v-ukrajini-tse-naslidok-sotsialnoji-anomaliji>. [in Ukrainian].
18. Gorky Look. *Sorta «tobo-samobo», abo Korrumba! (part one). Korrumba, abo Dai siuda, ydy ot siuda (part two)*. Available: <http://gorky-look.livejournal.com/71734.html>. [in Russian].
19. Radutnyi O. E. *Informatsiinyi obraz voroba u kryminalnomu pravi Ukrainy*. Available: http://ippi.org.ua/sites/default/files/13_2.pdf. [in Ukrainian].
20. Kostenko O. M. (2017). *Prychyna ukrainskoi koruptsii — anomalnyi stan suspilstva, za yakoho zhyty chesno — nevyhidno*. Available: <http://nikorupciji.org/2017/03/16/prychyna-ukrajinskoji-koruptsiji-anomalnyj-stan-suspilstva-za-yakoho-zhyty-chesno-nevyhidno>. [in Ukrainian].
21. *80 vidotkiv naselennia Ukrainy zhyve za mezhbeiu bidnosti* — OON. Available: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26959841.html>. [in Ukrainian].

УДК 351.743 (477)

Шатрава Сергій Олександрович

*Професор кафедри адміністративної діяльності поліції
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент*

ЗОВНІШНІЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СКЛАДОВА МІНІМІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНОГО РИЗИКУ

Shatrava S. O. External Control by the Activities of National Police Organs as a Composition of Minimization of Corruption Risk

Abstract. The article focuses on the main organizational and legal forms of external control over the activities of the National Police to eliminate corruption risks. The necessity to improve the current legislation, which will provide effective mechanisms for public participation in the formation and implementation of state anti-corruption policy will be emphasized. The attention is drawn to the need to establish sustainable forms of constructive dialogue between the public and the police in relation to the implementation of state anti-corruption policy on the principles of partnership and cooperation.

Key words: *the National Police agencies, corruption, corruption risks, corruptogenic factor, minimization of corruption risks.*

Постановка проблеми. Взаємодія форм зовнішнього та внутрішнього контролю за діяльністю органів Національної поліції дозволяє гарантувати належний рівень підзвітності поліції державним установам у цілому. Проте в демократичному суспільстві, крім відомчого та державного контролю, набуває своєї виключної важливості такий елемент громадського цивільного контролю, як гарантія участі населення в процесі управління державою [1]. В даному випадку варто говорити про принципи підзвітності суспільству, який може бути застосований за наявності державного, громадського та відомчого контролю над діями поліції, а також у разі готовності та відкритості самої поліції до здійснення таких форм контролю.

Одним із найбільш важливих завдань становлення Національної поліції України є покращення стосунків поліції з населенням, забезпечення їх партнерського характеру, оскільки ефективність роботи правоохоронного

органу значною мірою залежить від активної позиції самих громадян [2].

Стан дослідження. На важливість дослідження зовнішнього контролю за діяльністю органів Національної поліції України в умовах її становлення зверталось увагу в працях вчених, зокрема: О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурки, С. Г. Брателя, В. М. Гарашука, О. В. Джафарової, О. В. Кузьменко, О. М. Музичука, О. П. Рябченко, М. М. Тищенко, В. С. Шестака тощо.

Виклад основного матеріалу. Так, О. В. Скрипнюк, аналізуючи місію та функції громадянського суспільства, вважає, що громадянське суспільство є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів; інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності конституційних прав і свобод людини, дають їм упевненість у своїх силах, служать опорою у їхньому можливому протистоянні з державою; громадянське суспільство та

його інститути систематизують і надають урегульованості протестам і вимогам людей, що в іншому разі могло би мати руйнівний характер, і в такий спосіб утворюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади; громадянське суспільство виконує функцію захисту інтересів певної групи в її суперництві з іншими групами інтересів, дає шанс різним соціальним групам «бути почутими нагорі» [3, с. 456; 4, с. 377].

На думку О. Якубовського і Т. Бутирської, основними функціями громадянського суспільства є: 1) продукування норм і цінностей, що держава потім скріплює своєю санкцією; 2) інтегрування суспільства, зокрема шляхом надання цивілізованого вигляду суспільним конфліктам (та «гасіння» їх у такий спосіб); 3) утворення середовища, в якому формується розвинений соціальний індивід; 4) вплив на державу, формування її відповідно до демократичних норм та інтересів громадян [5, с. 22].

Слушною є позиція О. С. Лотюк, яка доводить, що громадянське суспільство в Україні має складну, функціонально зумовлену багаторівневу внутрішню побудову. Первинною ланкою громадянського суспільства є соціально активний громадянин, що реалізує свої конституційні права на саморозвиток і участь у державному управлінні. Другою ланкою громадянського суспільства в Україні є громадськість — стихійні або самоорганізовані групи соціально активних громадян, ситуативно об'єднаних для розв'язання соціально значущих резонансних проблем (виступи проти незаконної забудови, боротьба з корупцією в органах державної влади, відстоювання екологічних прав тощо). Третьою ланкою є легалізовані в установленій Конституцією та законами форми громадські об'єднання, які цілеспрямовано та системно захищають конституційні права учасників таких об'єднань і третіх осіб [6, с. 320].

Методологічний підхід дослідження основ громадянського суспільства дав змогу О. С. Лотюк виокремити такі функції останнього: 1) установча функція щодо визначення цілей і пріоритетів розвитку суспільства та держави; 2) функція легітимізації рішень і правових актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб; 3) функція громадського контролю за діяльністю органів державної влади та їх посадових осіб; 4) правозахисна функція; 5) правотворча функція щодо ініціювання і функція громадської експертизи проектів актів законодавства; 6) правозастосовна функція щодо реалізації легітимних інтересів суспільства у державній політиці; 7) функція кадрового рекрутингу політиків, державних службовців і службовців органів місцевого самоврядування, бізнес-персоналу тощо [6, с. 319].

У зв'язку із зазначеним, антикорупційну (стратегію) функцію громадянського суспільства слід розуміти як важливий напрям легітимного впливу громадянського суспільства на формування та реалізацію державної антикорупційної політики, зокрема щодо утвердження і впровадження антикорупційних стратегій, здійснення контролю за доброчесністю посадових та службових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування, оприлюднення фактів корупції на публічній службі, проведення просвітницької та інформаційно-аналітичної роботи у сфері боротьби з корупцією. Очевидно, що масштабність антикорупційної функції громадянського суспільства передбачає і множинність суб'єктів її реалізації профільних інститутів громадянського суспільства [7, с. 50].

В той же час, з управлінських позицій громадський контроль, як і будь-який інший контроль, є однією з функцій управління. Він здійснюється шляхом зіставлення діяльності підконтрольних об'єктів з певними соціальни-

ми нормами, обраними як еталонні, на підставі чого робиться висновок щодо відповідності цієї діяльності встановленим вимогам. Але завдання громадського контролю не зводиться лише до виявлення розходжень між заданими та фактичними результатами. Головна мета громадського контролю — усунення та попередження причин, які породжують цю невідповідність, забезпечення додержання об'єктами контролю писаних та неписаних норм [8, с. 47].

Громадський контроль становить собою інструмент громадської оцінки ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань. Тобто, характерні відмінності громадського контролю від будь-якого іншого виду контролю лежать у суб'єктно-об'єктній сфері і полягають у тому, що, по-перше, громадський контроль здійснюється саме громадськістю (організованою та неорганізованою), і, по-друге, що у процесі здійснення громадського контролю контролюється виконання саме соціальних завдань, безпосередньо пов'язаних із захистом і реалізацією прав і свобод громадян, задоволенням та узгодженням соціальних потреб та інтересів населення [9].

Варто наголосити на тому, що існують позиції вчених про відсутність дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, оскільки його сферу зведено до отримання інформації від правоохоронних органів, проведення наукових досліджень, громадської експертизи законодавства та права виступу зі своїми пропозиціями через суб'єктів законодавчої ініціативи [10, с. 74].

Основні статистичні дані щодо діяльності поліції (чисельність особового складу, гендерний баланс, розмір бюджету тощо) мають бути доступні для суспільства, а звернення громадян та організацій про доступ до обмеженої інформації мають розглядатися в ро-

зумний строк з наданням вмотивованої відповіді в разі відмови. У поліції мають бути запроваджені посади для спеціальних посадовців або створені окремі підрозділи, які відповідатимуть за зв'язок із громадськістю та міжнародними організаціями. Суспільство також повинне без зайвих зусиль мати доступ до інформації, що стосується планування роботи поліції в цілому, реалізації запланованих заходів та результатів роботи [1].

О. М. Музичук зазначає, що громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні слід розглядати як спостереження чи перевірку індивідуальними або колективними (зовнішніми чи внутрішніми) недержавними суб'єктами виконання (дотримання) правоохоронними органами та їх працівниками чинного законодавства, які, як правило, не можуть втручатися у професійну діяльність правоохоронних органів, а їх рішення у більшості носять рекомендаційний та профілактичний характер [11, с. 298].

На думку О. М. Музичука, до особливостей громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні відноситься: 1) він є механізмом участі недержавних суб'єктів в управлінні правоохоронною справою; 2) його суб'єкти не можуть втручатися у професійну діяльність правоохоронних органів, а незначний об'єм контрольних повноважень переважної більшості з них обумовлює необхідність введення у законодавчий обіг такого терміну як «громадський нагляд»; 3) рішення суб'єктів громадського контролю, як правило, мають рекомендаційний характер; 4) має профілактичну та попереджувальну спрямованість; 5) отримав фрагментарне нормативне визначення у національному законодавстві [11, с. 298].

Аналіз нормативно-правових актів спрямованих на запобігання корупції, дозволяє виокремити основні організаційно-правові передумови ефективної

участі громадськості у запобіганні корупції, серед яких слід назвати: 1) підвищення інформаційної відкритості та прозорості діяльності органів публічної влади, вчасного інформування ними про свої рішення, надання вичерпних пояснень про наміри; 2) забезпечення доступності та підзвітності органів публічної влади, особливо з тих питань, що стосуються безпосередньо громадян; 3) подальше вдосконалення чинного законодавства, що забезпечить дієві механізми для участі громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики; 4) налагодження стійких форм конструктивного діалогу між громадськістю та владою щодо формування і реалізації державної антикорупційної політики на принципах партнерства та взаємодії [7, с. 59].

Недаремно в ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII наголошується, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Крім того, поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Національну поліцію»).

Значним досягненням у законодавчому регулюванні форм участі громадськості у запобіганні корупції стало прийняття Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII [12]. Зокрема у ст. 21 зазначеного Закону закріплено, що громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають право: 1) повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією пра-

вопорушень, реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення або у працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості; 2) запитувати та одержувати від державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в порядку, передбаченому Законом України «Про доступ до публічної інформації», інформацію про діяльність щодо запобігання корупції; 3) проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій; 4) брати участь у парламентських слуханнях та інших заходах з питань запобігання корупції; 5) вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері запобігання корупції; 6) проводити, замовляти проведення досліджень, у тому числі наукових, соціологічних тощо, з питань запобігання корупції; 7) проводити заходи щодо інформування населення з питань запобігання корупції; 8) здійснювати громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать законодавству; 9) здійснювати інші не заборонені законом заходи щодо запобігання корупції [12; 13].

Крім зазначених форм громадського контролю у сфері запобігання корупції, варто сказати про участь громадськості у формуванні органів публічної влади.

Так, відповідно до ст. 51 Закону України «Про Національну поліцію»

для забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання в органах поліції утворюються постійні поліцейські комісії. До складу поліцейської комісії територіальних органів поліції входять п'ять осіб, із яких два представники громадськості, обрані відповідною обласною радою, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Київською міською радою, Севастопольською міською радою з числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет [12].

Про значимість роботи атестаційної комісії свідчить такий фактор, як прийняття обґрунтованого рішення, яким вирішується доля поліцейського, а саме на підставі всебічного розгляду всіх матеріалів, які були зібрані на поліцейського, під час проведення атестування шляхом відкритого голосування приймають один з таких висновків: 1) займаній посаді відповідає; 2) займаній посаді відповідає, заслуговує призначення на вищу посаду; 3) займаній посаді не відповідає, підлягає переміщенню на нижчу посаду через службову невідповідність; 4) займаній посаді не відповідає, підлягає звільненню зі служби в поліції через службову невідповідність [14]. Про результативність діяльності атестаційних комісій можна говорити після повного проведення переатестації особового складу органів Національної поліції України.

В той же час, головною метою громадського контролю за діяльністю поліції є інформування населення з питань запобігання корупції, що у свою чергу сприяє збільшенню відсотку осіб, які негативно ставляться до корупційних проявів, а також активізації їх діяльності щодо протидії та запобігання корупції [7, с. 90]. Недаремно в Законі

України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14.10.2014 № 1699-VII наголошується на необхідності проводити на постійній основі інформаційні кампанії, орієнтовані на різні соціальні групи та спрямовані на усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції [15]. В деякій мірі це знайшло свої відображення в ч. 3 ст. 89 «Про Національну поліцію» — поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності [16].

Ще однією із дієвих форм громадського контролю за діяльністю поліції щодо запобігання корупції є залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України (ст. 90 «Про Національну поліцію») [16]. В Законі України «Про Національну поліцію» міститься окремий розділ «Громадський контроль поліції», що на нашу думку є прогресивним кроком наближення поліції до суспільства. На сьогоднішній день, в діючому законодавстві закріплено наступні форми громадського контролю: 1) звіт про поліцейську діяльність; 2) прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції; 3) взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування; 4) спільні проекти з громадськістю; 5) залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських.

З метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційних веб-порталах органів поліції звіт про діяльність полі-

ції. Крім того, керівники територіальних органів поліції зобов'язані регулярно оприлюднювати статистичні та аналітичні дані про вжиті заходи щодо виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку на офіційних веб-порталах органів, які вони очолюють [16]. В деякій мірі відсутній механізм реалізації даних повноважень керівників органів Національної поліції.

У зв'язку із зазначеним, погоджуючись із позицією С. Ф. Денисюка, варто доповнити ст. 86 Закону України «Про Національну поліцію» [16] окремою частиною такого змісту: «Керівники територіальних органів поліції зобов'язані мінімум один раз на рік проводити прес-конференції про діяльність органів, які вони очолюють» [17, с. 134].

Ведучи мову про прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції, варто зазначити, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Київська та Севастопольська міські ради, обласні, районні та міські ради мають право за результатами оцінки діяльності органу поліції на території відповідно Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя, відповідної області, району або міста своїм рішенням прийняти резолюцію недовіри керівнику відповідного органу (підрозділу) поліції, що є підставою для звільнення його із займаної посади [17, с. 134].

Аналіз ст. 87 Закону України «Про Національну поліцію» [16] не надає право керівникові органу (підрозділу) поліції на виступ на засіданні відповідно ради під час обговорення резолюції недовіри. Тому вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до ст. 87 Закону та доповнити її частиною такого змісту: «Керівник органу (підрозділу) поліції, щодо якого розглядається питання про прийняття резолюції недовіри, має право на виступ на засіданні відповідно ради під час обговорення проекту резолюції недовіри» [17, с. 134].

Висновки. Враховуючи викладений реформаторський потенціал нор-

мативно-правових актів чинного законодавства України щодо участі громадськості у запобіганні корупції, але під час їх реалізації все ж таки громадськість стикається із системними бюрократичними перепонами щодо їх активної участі у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики. Це у свою чергу не сприяє становленню конструктивних партнерських відносин [18] на постійній основі між органами публічної влади та громадськості стосовно запобігання та протидії корупції в державі [2, с. 374].

Таким чином, здійснення зовнішнього контролю за діяльністю органів Національної поліції в частині мінімізації корупційних проявів, повинно сприяти [19]: запровадження антикорупційної політики і кодексів поведінки, а також ефективних заходів для виконання цієї політики в поліцейських установах усіх рівнів. При цьому такі заходи повинні однаково стосуватися як проблеми низьких доходів поліцейських і високого ступня ризику отримання неправомірної вигоди в окремих сферах поліцейської діяльності, так і покращувати дієвість систем дисциплінарної відповідальності і санкцій: ретельний підбір співробітників враховуючи їх фінансовий стан та наявність потенційного конфлікту інтересів в сукупності з ретельним аналізом корупційних ризиків у певних сферах поліцейської діяльності; запровадження ефективного механізму нагляду та забезпечення високих антикорупційних стандартів та гарантування справедливого і ретельного розслідування та передачі винних осіб до правосуддя, не зважаючи на посади; спрощені механізми повідомлення про корупцію відповідним органам, а також зобов'язати своїх співробітників доповідати про корупційні діяння чи бездіяльність відповідним органам; звітності перед суспільством щодо адекватності, дієвості та ефективності антикорупційної системи та участі громадськості в протидії корупції серед співробітників поліції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 № 118-р URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80>.
2. Шатрава С. О. Громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції як один із чинників запобігання корупції. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 лист. 2016 р.). — Х.: ХНУВС, 2016. — С. 369–374.
3. Основи демократії: навч. посібн. / [М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.] ; за заг. ред. А. Колодій. — К.: Ай Бі, 2004. — 684 с.
4. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монографія. — К.: Інститут держ. і прав, ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. — 600 с.
5. Якубовський О. П. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії: моногр. / О. П. Якубовський, Т. О. Бутирська. — О.: ОРІДУ НАДУ, 2004. — 196 с.
6. Лотюк О. С. Конституційно-правові основи розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.02. — К., 2015. — 445 с.
7. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і місцевого самоврядування: моногр. / за ред. Ю. В. Ковбасюка і В. Л. Федоренка. — К.: Ліра-К, НАДУ, 2016. — 524 с.
8. Денисюк С. Ф. Громадський контроль як гарантія законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів в Україні: моногр. — Х.: Золота миля, 2010. — 368 с.
9. Федоренко В. Л. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроєктні аспекти [Електронний ресурс] / В. Л. Федоренко, Я. О. Кагяк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2009. — № 4–5. — Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>.
10. Джафарова О. В. Цивільний демократичний контроль як основа реформування правоохоронних органів України // *Право і Безпека*. — 2010. — № 2 (34). — С. 73–77.
11. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. — Х., 2010. — 481 с.
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18>.
13. Участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції як запорука успішної антикорупційної політики: роз'яснення Мініюст України від 26.08.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0059323-11>.
14. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських: наказ МВС України від 17.11.2015 № 1465 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1445-15>.
15. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.
16. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>.
17. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції України: сучасний стан та перспективи розвитку // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. — 2016. — Вип. 3. Т. 1. — С. 131–134.
18. Джафарова О. В. Міліція і населення: Теорія і досвід партнерства: моногр. — Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. — 199 с.
19. Гончарук Г. О. Внутрішній контроль в системі МВС / Г. О. Гончарук, І. М. Осика. // Національна громадянська платформа «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://police-reform.org/index.php?id=1439459052>.

REFERENCES:

1. *Stratehiia rozvytku orbaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy* [Strategy of development of the internal affairs of Ukraine]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.10.2014 № 118-r URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80>. [in Ukrainian].
2. Shatrava S. O. (2016). *Hromadskiy kontrol za diialnistiu orbaniv Natsionalnoi politsii yak odyn iz chynnykiv zapobibannia koruptsii* [Public control over the activities of the National Police bodies as one of the factors preventing corruption]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-*

- metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 25 lyst. 2016 r.). Kh. KhNUVS. P. 369–374. [in Ukrainian].
3. Bessonova M., Biriukov O., Bondaruk S. ta in. (2004). *Osnovy demokratiï* [The basics of democracy]: navch. posibn. K. Ai Bi. 684 p. [in Ukrainian].
4. Skrypniuk O. V. (2000). *Sotsialna, pravova derzhava v Ukraini: problemy teorii i praktyky* [Social, legal state in Ukraine: problems of theory and practice]. Do 10-richchia nezalezhnosti Ukrainy: monohrafiia. K. Instytut derzh. i prav, im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. 600 p. [in Ukrainian].
5. Iakubovskiy O. P., Butyrskaya T. O. (2004). *Derzhavna vlada i hromadskoe suspilstvo: sistema vzaiemodii* [State power and civil society: the system of interaction]: monohr. O. ORIDU NADU. 196 p. [in Ukrainian].
6. Lotiuk O. S. (2015). *Konstitutsiino-pravovi osnovy rozvytku ta funktsionuvannya hromadskoho suspilstva v Ukraini* [Constitutional and legal foundations for the development and functioning of civil society in Ukraine]: dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.02. K.. 445 p. [in Ukrainian].
7. Kovbasiuka Yu. V., Fedorenko V. L. (red.) (2016). *Derzhavna antykoruptsiina polityka i zapobihannya ta protydia koruptsii na publichnii sluzhbi v orbanakh derzhavnoi vlady i mistsevoho samovriaduvannya* [State anti-corruption policy and prevention and counteraction of corruption in the public service in the bodies of state power and local self-government]: monohr. K. Lira-K, NADU. 524 p. [in Ukrainian].
8. Denysiuk S. F. (2010). *Hromadskiy kontrol yak barattia zakonnosti u administratyvni diialnosti pravookhoronnykh orbaniv v Ukraini* [Public control as a guarantee of legality in the administrative activities of law enforcement agencies in Ukraine]: monohr. Kh. Zolota mylia. 368 p. [in Ukrainian].
9. Fedorenko V. L., Kahliak Ya. O. (2009). *Instytut hromadskoho suspilstva ta instytut hromadskyykh orhanizatsii v Ukraini: teoretyko-metodolohichni ta normoproektni aspekty* [Civil Society Institutes and Institute of Civic Organizations in Ukraine: Theoretical and Methodological and Norm Project Aspects]. Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine]. No. 4–5. URL: <http://www.minjust.gov.ua>. [in Ukrainian].
10. Dzhafarova O. V. (2010). *Tsyvilnyi demokratychnyi kontrol yak osnova reformuvannya pravookhoronnykh orbaniv Ukrainy* [Civil democratic control as the basis for reforming the law-enforcement bodies of Ukraine]. Pravo i Bezpeka [Law and Safety]. No. 2 (34). P. 73–77. [in Ukrainian].
11. Muzychuk O. M. (2010). *Kontrol za diialnistiu pravookhoronnykh orbaniv v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady orhanizatsii ta funktsionuvannya* [Control over the activity of law enforcement agencies in Ukraine: the administrative and legal principles of organization and functioning]: dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.07. Kh. 481 p. [in Ukrainian].
12. *Pro zapobihannya koruptsii* [On Prevention of Corruption]: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18>. [in Ukrainian].
13. *Participation of the public in measures to prevent corruption as a pledge of successful anti-corruption policy* [Participation of the public in measures to prevent corruption as a pledge of successful anti-corruption policy]: roziasnennia Miniust Ukrainy vid 26.08.2011 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0059323-11>. [in Ukrainian].
14. *Pro zatverdzhennia Instruktсии pro poriadok provedennia atestuvannya politseiskyykh* [On approval of the Instruction on the procedure for the certification of police officers]: nakaz MVS Ukrainy vid 17.11.2015 № 1465 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1445-15>. [in Ukrainian].
15. *Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014–2017 roky* [On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anticorruption Strategy) for 2014–2017]: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1699-VII URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>. [in Ukrainian].
16. *Pro Natsionalnu politsiin* [About the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>. [in Ukrainian].
17. Denysiuk S. F. (2016). *Hromadskiy kontrol za diialnistiu orbaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvny rozvytku* [Public control over the activities of the bodies of the National Police of Ukraine: the current state and prospects of development]. Naukoviy visnyk Khergonskoho derzhavnogo universytetu [Scientific Herald of Kherson State University]. Serii «Iurydychni nauky». Vyp. 3. T. 1. P. 131–134. [in Ukrainian].
18. Dzhafarova O. V. (2004). *Militsiia i naselenia: Teoriia i dosvid partnerstva* [Police and population: The theory and experience of partnership]: monohr. Kh. Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav. 199 p. [in Ukrainian].
19. Honcharuk H. O., Osyka I. M. *Vnutrishnii kontrol v systemi MVS* [Internal control in the Ministry of Internal Affairs] Natsionalna hromadska platforma «Reformuiemo MVS: prozorist ta vidpovidalnist» URL: <http://police-reform.org/index.php?id=1439459052>. [in Ukrainian].

УДК 332.122:338.43

Лазарева Олена Володимирівна

*Доцент кафедри управління земельними ресурсами
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
доктор економічних наук, доцент*

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ**

Lazariyeva O. V. Agricultural Landscaping in the Context of Sustainable Development of Agricultural Territories

Abstract. This article is devoted to the scientific and legal review of the problems agricultural land-tenure in the context of the sustainable development of rural territories.

It is noted that ensuring the stability of the enterprise is possible provided that the productive, social, ecological and economic components of agricultural land are efficiently functioning in the context of balanced rural development.

It is set that the concerted organization of agricultural land-tenure will assist to development of rural territories. It is reflected, that strategy of innovative of land-tenure must be oriented to the new innovative model of development, using progressive administrative decisions. It is proved that the strategic plan of landownership modernization, the formation of its competitive capacities contribute to efficient administrative decisions in land use. Undoubtedly, in the context of the development of balanced agricultural land tenure actually takes into account the features of land resources in a certain territory. There is no doubt that in the program of development of territories and balanced use of agricultural land it is expedient to adhere to production, agro-industrial and technical landmarks, which will provide an innovative way of development of land use.

Key words: *land-tenure, rural territories, sustainable development, decentralization, modernisation of land-tenure.*

Постановка проблеми. В основі еколого-економічного розвитку сільського господарства лежить цілісна система забезпечення функціонування його стратегічних орієнтирів. Проте на сьогодні сільські території продовжують занепадати, що в основному проявляється у бідності селян та у деградації сільської поселенської мережі. Гроші осідають переважно у великих містах, тобто не працюють на соціально-економічний розвиток регіонів та сільських територій. Крім того, нині ігнорується важливість консолідації зусиль місцевої влади і територіальної громади для вирішення проблем розвитку агро-виробництва, не сприяють громадам

сільських територій у напрямку перспектив розвитку сіл, його інфраструктури, соціально-культурної сфери та охорони довкілля. Земля в агрохолдингах ще не стала сутністю розвитку сільських територій, виконуючи роль лише операційного базису нагромадження капіталу в руках окремих осіб, хоча вона являє собою найперспективніший ринок.

У контексті формування ефективного сільськогосподарського землекористування важливе місце належить збалансованому розвитку територій — як одному з найсучасніших методів управління землекористуванням. У контексті формування цілісної системи збалансованого розвитку сільських те-

риторій, створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного їх розвитку, поліпшення якості життя населення, підвищення ефективності використання виробничих ресурсів та ін, необхідно активізувати процес децентралізації влади, розмежувати функції та повноваження центральних і місцевих органів влади та місцевого і регіонального самоврядування, визначити заходи з реформування адміністративно-територіального поділу країни з урахуванням інтересів територіальних громад.

Переорієнтація багатьох вище приведених напрямів на розв'язання заходів щодо розвитку сільських територій активізує гармонізацію державних і місцевих інтересів, вирівнювання відмінностей між містом, селом, зумовить активний розвиток продуктивних сил сільських територій.

Мета статті. Метою статті є висвітлення та обґрунтування пріоритетів сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питань розвитку сільських територій займалися такі відомі науковці, як В. В. Горлачук [1], І. В. Прокопа [2], В. В. Юрчишин [3], О. М. Бородіна [4], З. В. Герасимчук [5], П. П. Борщевський [6] та ін. У працях згадуваних авторів проаналізовано досвід розвитку сільських територій у зарубіжних країнах, розкриті принципи соціально-економічного управління розвитком сільських територій. Разом з тим питання теоретичних засад сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій потребують систематизації та узагальнення. Вони не втрачають своєї значущості та актуальності і обумовлюють тему написання даної статті.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на те, що проблема розвитку

сільських територій на сьогодні є надзвичайно актуальною, в Україні до цих пір відсутнє офіційне визначення цього поняття. Лише в окремих наукових працях можна зустріти тлумачення. Так, в деяких працях зустрічається твердження, що сільський регіон є територією, що охоплює людей, територію та інші ресурси суспільного ландшафту і маленьких населених пунктів за межами безпосередньо сфери економічної активності великих міських центрів [7, с. 71]. Російські вчені В. М. Баутін та В. В. Козлов [8, с. 3] сільську територію розуміють як земельний простір за межами урбанізованих територій, що населений людьми та характеризується спільністю певних ознак (природних, історичних та ін.). Вчений І. В. Прокопа [2] під сільськими територіями розуміє просторові, людські та всі інші ресурси, що розташовані на цій території. Академік В. В. Юрчишин [3] стверджує, що сільські території являють собою складку і багатофункціональну природну, соціально-економічну та виробничо-господарську структуру та характеризуються сукупністю властивих кожній з них особливостей.

На нашу думку, основними причинами, що стримують розвиток сільських територій, є: 1) недостатня фінансова самостійність територіальних громад та неузгодженість з планами соціально-економічного розвитку території; 2) відсутність дієвих програм збалансованого розвитку сільських територій; 3) відсутність механізмів збалансованого розвитку сільських територій; 4) не завжди стабільні дієві умови для збалансованого розвитку тих напрямів діяльності, яким віддає перевагу територіальна громада; 5) неефективне використання наявного природно-ресурсного потенціалу.

Враховуючи, що ми ведемо мову про сільськогосподарське землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій, в контек-

сті подальшого дослідження доцільним буде вдатися до аналізу терміна «збалансований розвиток сільських територій». Так, його розуміють і як збалансовану інтеграцію екологічних, соціальних, економічних аспектів підтримки сталого розвитку [9], і як еколого-соціально-економічну збалансованість розвитку держави, суспільства, збалансованості інтересів природи та суспільства, сучасних і майбутніх поколінь [10, с. 146]. Взагалі термін «збалансований розвиток» з'явився у 1980 році, коли вийшла «Всесвітня стратегія охорони природи» (ВСОП) [11], підготовлена Міжнародною спілкою охорони природи (МСОП). Ця стратегія висунула принципово нове положення: збереження природи нерозривно пов'язане з питаннями розвитку. В стратегії наголошувалося, що розвиток суспільства має відбуватися за умови збереження природи. Поняття ж «збалансований розвиток» почали широко застосовувати після публікації 1987 звіту Міжнародної комісії з довкілля та розвитку «Наше спільне майбутнє», підготовленого під керівництвом Г. Х. Брундтланд.

При дослідженні сутності вищезначеного поняття ми дійшли висновку, що визначальна роль при цьому належить саме сільськогосподарському землекористуванню, оскільки саме воно, його злагоджена організація сприяє розвитку сільських територій.

На думку відомого вченого А. М. Третяка [12] стратегічним орієнтиром розвитку землекористування повинна стати його оптимізація шляхом встановлення економічно та екологічно обґрунтованих співвідношень між різними факторами та видами землекористувань.

За словами М. В. Зось-Кіора [13] перспективним напрямком розвитку системи землекористування в наведених умовах є введення регламенту користування земельними ресурсами та встановлення відповідальності за користування

сільськогосподарськими угіддями суб'єктами національної економіки.

О. А. Сохничем [14] розкрито науково-методичні основи та розроблено практичні рекомендації щодо механізмів формування перспективного сільськогосподарського землекористування.

Як відомо, сільським територіям наявні такі проблеми, як зношеність та застарілість матеріально-технічної бази, масовий рівень безробіття, закриття закладів соціально-культурного призначення, міграція сільського населення та ін.

Як стверджує Н. В. Палапа [15, с. 21], обезлюднення сільських населених пунктів, занепад соціальної та виробничої інфраструктур, збільшення кількості сільських мешканців, які проживають за межею бідності, є важливим сигналом для розроблення та проведення системної державної політики сприяння стабільному розвитку сільських територій.

В Україні починаючи наразі відбувається концентрація землекористування, що виявляється в нарощуванні площ орендованих земель та створення агрохолдингів, до складу яких входять не лише агроформування, а й переробні підприємства, транспортні, торговельні організації, елеватори та ін. За твердженнями науковців [16, с. 55] земельні масиви таких структур досягають тисячі гектарів.

Погоджуємося з думкою О. І. Коваліва [17, с. 79–80], що важливим кроком до оздоровлення сільських територій має стати процес формування в сільській місцевості ефективних землеволодінь і землекористувань, щоб стали невід'ємним організмом живого природного середовища і основним джерелом з вирощування й одержання натуральних продуктів харчування.

Прагнення України до інтеграції у європейське співтовариство потребує суттєвого посилення уваги до проблеми розвитку сільських територій. Особливо це стосується таких питань, як децентралізація місцевих бюджетних відносин, раціональний розподіл по-

вноважень, ресурсів та відповідальності за розвиток сільських територій між органами влади, формування повноцінного інституту місцевого самоуправління на селі, створення органами державного управління умов для розвитку малого і середнього підприємництва.

Тож з метою формування перспективного сільськогосподарського землекористування доцільним є забезпечення його прозорості та оптимальності, створення необхідних умов для забезпечення населення вітчизняною продукцією та натуральними екологічно чистими продуктами, створення передумов та можливостей купівельної спроможності для всіх громадян, виробництво максимальної кількості продуктів харчування при мінімумі додаткових витрат на нього за умови дотримання бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті, проведення землевпорядного планування з урахуванням вимог збалансованого розвитку на національному, регіональному та місцевих рівнях.

Сучасний стан розвитку сільськогосподарського землекористування вичерпав можливості екстенсивного використання землі, яке базується на традиційних технологіях, властивих раннім стадіям індустріалізації. На передній план висувається завдання прискореного інноваційного розвитку економіки землекористування. При цьому стратегія інноваційного розвитку землекористування повинна бути орієнтована не на сировинну спрямованість, розраховану переважно на потреби експорту, що стримує розвиток внутрішнього ринку, обмежує національні можливості землекористування, призводячи його до масштабної деградації, погіршення стандартів якості життя людей, а на нову інноваційну модель розвитку як умову прискорення темпів економічного зростання країни, досягнення високого рівня конкурентоспроможності землекористування, використовуючи прогресивні управлінські рішення, що

базуються на інтелектуальних ресурсах, науці і процесах трансферу результатів нововведень у реальне виробництво. Тобто мова йде про те, що інновації в землекористуванні є головним доленосним чинником його конкурентоспроможності. Це є свідченням того, що освоєння та розповсюдження інноваційного способу господарювання вимагає від держави врахування інноваційної компоненти при формуванні національної ідеології ефективного сільськогосподарського землекористування.

На нашу думку, в контексті збалансованого розвитку сільських територій важливо впровадити у сферу сільськогосподарського землекористування політику його модернізації. Так, стратегічний план модернізації землекористування, формування його конкурентних переваг досягається завдяки гнучкості управлінських рішень щодо складу і структури земельних угідь, системи сівозмін, впорядкування території сільськогосподарських угідь, комплексу заходів з охорони ґрунтів і довкілля та ін, що не вимагають залучення інвестиційних засобів.

Стратегічним напрямом раціоналізації використання земель є організація проведення землеустрою як сукупності соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території. Землеустрій повинен передбачати розроблення загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель, а на місцевому рівні — проведення робіт щодо відведення земельних ділянок, створення нових та впорядкування існуючих землеволодінь та землекористувань, що дозволить забезпечити еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь з метою ведення ефективного сільськогосподарського виробництва, створення сприятливого екологічного середовища і поліпшення природних ландшафтів.

Проте здійснення комплексу земельпорядних заходів в Україні ускладнюється через непослідовність у проведенні земельної реформи, яка призвела до подрібнення земельних масивів. Але навіть при цьому, серцевиною проекту землеустрою має бути проектне рішення з організації угідь, що включає в себе проектування складу і структури земельних угідь, проектування системи використання сільськогосподарських угідь та сівозмін на засадах контурно-меліоративної організації території, проектування заходів освоєння, поліпшення та охорони земель, розробку технологічних карт вирощування сільськогосподарських культур, виробництва продукції тваринництва відповідно до конкретних умов землекористування, розробку бізнес-плану агропідприємства, виходячи з вимог ринкової економіки.

Важливим завданням щодо активізації економічної активності та розвитку агробізнесу в Україні є проведення консолідації сільськогосподарського землекористування та формування ефективних агроформувань ринкового типу. Необхідно забезпечити умову консолідації земельних ділянок, площа яких складає 3–5 га з метою запровадження індустріальних технологій вирощування сільськогосподарської продукції.

На загальнодержавному рівні слід створити правові та економічні передумови для формування укрупнених масивів землекористування, що дасть змогу оптимізувати розміри і розміщення земельних ділянок, дозволить запровадити систему раціонального використання земель та науково обґрунтовані сівозміни, застосовувати сучасні технології вирощування сільськогосподарських культур, сприятиме організації системи заходів по боротьбі з деградацією ґрунтів та підвищенню їх родючості. Враховуючи, що суцільна парцеляція земель та їх розподіл на земельні частки (паї) призвела до порушення екологіч-

но збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, постає загальна потреба в обґрунтуванні заходів щодо раціонального використання та охорони земель.

Великою помилкою при цьому є включення у процес розпаювання деградованих та малопродуктивних земель, прибережних захисних смуг та інших земель, які еколого-економічно недоцільно використовувати для сільськогосподарських потреб. Тому необхідно обмежити використання таких земель шляхом заліснення або залуження, деградовані та малопродуктивні землі зарезервувати для природо-заповідного та іншого природоохоронного призначення; провести розроблення документації із землеустрою щодо встановлення водоохоронних зон та прибережних захисних смуг.

При цьому, за словами В. М. Третьяк [18, с. 30], стратегія трансформації сучасного збалансованого землекористування повинна враховувати обмеженість земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, триваючу тенденцію деградації сільськогосподарських угідь та оцінку цих процесів як майбутню загрозу продовольчій безпеці країни.

Зазначимо, що в науковій літературі [19] перераховані основні фактори, що передбачають адаптацію механізму управління земельними ресурсами до умов збалансованого сільськогосподарського виробництва. Вважаємо, що в аграрній сфері економіки необхідно підвищити ефективність виробництва на основі раціонального використання земельних ресурсів та стимулювати розвиток галузей економіки з урахуванням переважень на використанні земель.

Відповідно до цього, пріоритетними завданнями у сенсі впровадження функціонування збалансованого розвитку сільських територій мають бути: обґрунтування ринкових пріоритетів земельної реформи на прогнозний пе-

ріод, що потребує розробки плану очікуваного стану організації використання земель різних категорій та форм власності; розробка принципів, методів та механізмів управління землекористуванням з врахуванням багатокладності економіки, застосовуючи важелі впливу на суб'єкти господарювання на землі щодо забезпечення раціонального використання й охорони земель; розробка загальнодержавної та регіональних програм використання та охорони земель; складання схем та проектів землеустрою, що сприятиме забезпеченню оптимальної структури агроландшафтів, землеволодінь та землекористувань; консолідація зусиль, спрямованих на розробку та реалізацію стратегії розвитку раціонального землекористування і відповідно до цього формування пріоритетів державної земельної політики. При цьому вважаємо, що основою науково обґрунтованої земельної політики має бути оптимальне поєднання стратегічних напрямків розвитку

земельних відносин, таких як вдосконалення нормативно-правового регулювання земельних відносин, укрупнення земельних масивів, захист і підтримка вітчизняного виробника, функціонування дієвої системи управління землекористуванням, поглиблення наукових досліджень та реалізація наукових розробок в сфері землекористування, створення сприятливих еколого-економічних умов для розвитку сільськогосподарського виробництва, планування землекористування на основі форсайт технологій.

Водночас можна зауважити, що складовими сільськогосподарського землекористування в контексті їх збалансованого розвитку є виробнича, соціальна, екологічна та економічна (рис. 1).

Так, економічна складова передбачає впровадження ефективної системи кредитування для створення умов, що передбачають злагоджене ведення збалансованого розвитку територій та залучення приватних та державних інвестицій в аграрний сектор економіки, що

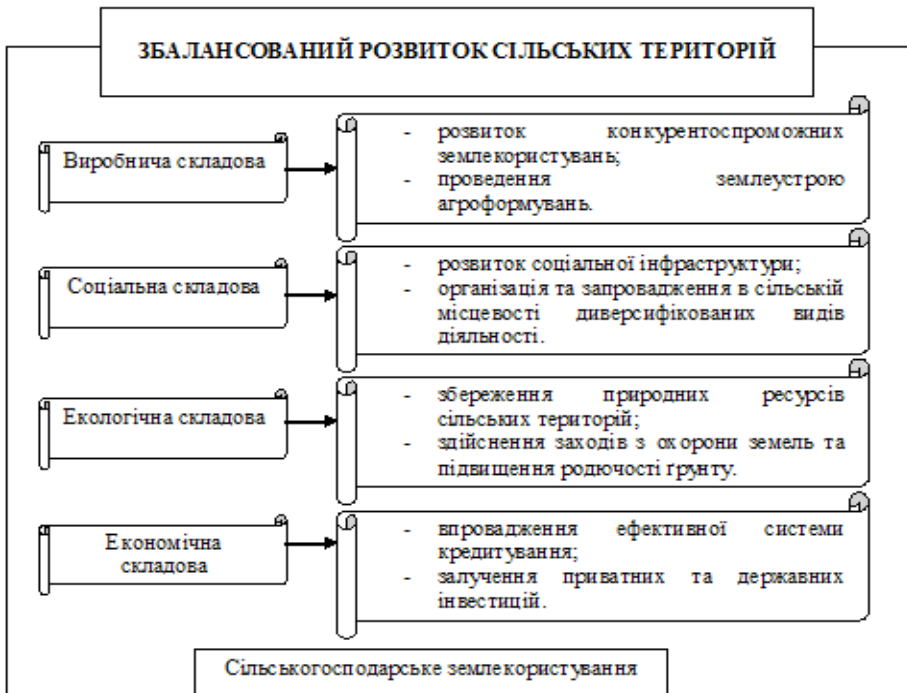

Рис. 1. Складові сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій

Джерело: Сформовано автором

сприятиме впровадженню новітніх технологій виробництва агропродукції. Екологічна складова базується на збереженні природних і сільських ресурсів територій в рамках їх збалансованого розвитку та здійсненні заходів з охорони земель та підтриманні родючості ґрунту. Соціальна складова передбачає розвиток соціальної інфраструктури з урахуванням державної підтримки і стимулювання процесів оздоровлення та соціального переоблаштування сільських територій та організацію та запровадження в сільській місцевості диверсифікованих видів діяльності, що сприятиме створенню додаткових робочих місць. Виробнича складова включає розвиток конкурентоспроможних землекористувань на основі кооперації, інтенсифікації, концентрації і спеціалізації виробництва та проведення землеустрою агроформувань, що передбачає організацію системи сівозмін, контурно-меліоративну організацію території, здійснення землеохоронних заходів тощо.

В контексті розвитку збалансованого сільськогосподарського землекористування актуальним є і врахування властивостей земельних ресурсів та особливостей їх використання на певній території. Орієнтирами землекористування при цьому виступають дотримання вимог охорони довкілля та раціонального землекористування, підтримка природоохоронних заходів в процесі управління земельними ресурсами, забезпечення належної землевпорядної освіти, науково-обґрунтоване здійснення заходів з планування території, залучення громадськості до участі в процесі збалансованого розвитку територій.

Процес сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій має базуватися на таких принципах як справедливості, доступ до інформації, безперервність процедури планування, розв'язання проблем планування, ком-

плексна оцінка еколого-соціально-економічного стану території.

Важливим є розробка схем збалансованого землекористування територій на регіональному рівні, в яких мають визначитися заходи реалізації державної політики та враховуватися державні інтереси під час обґрунтування розвитку територій, їх історичні, економічні, екологічні, географічні і демографічні особливості, етнічні та культурні традиції.

На противагу зазначеним фактам варто зазначити, що в Україні затверджених програм розвитку земельних відносин майже не існує на рівні сільських та селищних районних рад. Отже, питання підвищення якості цільового використання земель та належного контролю за цим, вимагають створення ефективних програмно-цільових методів управління, а земля має розглядатися як цілісний територіальний об'єкт, що визначає розвиток країни за результатами виконання виробничих, науково-технічних, екологічних та соціально-політичних функцій. До того ж комплексний підхід до сільськогосподарського землекористування має забезпечувати економічно вигідне та екологічно безпечне використання, що врахуватиме всі екологічні компоненти.

Здійснення заходів щодо збалансованого використання й охорони земель є одним з оптимальних рішень щодо підвищення результативності та ефективності земельної політики, яка має ґрунтуватися на таких концептуальних засадах: 1) забезпечення суспільно-політичної та соціальної функції землі як території держави; 2) залучення землі до ринкового обігу, передбачаючи соціальну справедливість в процесі перерозподілу земель; 3) надання пріоритету екологічним вимогам щодо охорони земель, забезпечення дотримання родючості ґрунтів та раціонального землекористування; 4) дотримання землевласниками та землекористувачами чинного законодавства в галузі земельних відносин.

Інноваційні орієнтири при розробці програм розвитку територій
та збалансованому використанні сільськогосподарських угідь

Інноваційний вектор розвитку	Характеристика	Можливі розробки та шляхи реалізації інноваційних орієнтирів
Виробничий	Орієнтований на виробництво та переробку екологічно чистої продукції, що є конкурентоспроможною на внутрішніх та зовнішніх ринках	Збільшення кількості інноваційних підприємств, що впроваджують інноваційні розробки у виробництво; Зростання інвестицій за рахунок розвитку інноваційних орієнтирів у землекористуванні
Агропромисловий	Орієнтований на розвиток високорентабельних та конкурентоздатних сільськогосподарських виробництв	Перехід на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку
Технічний	Спрямований на створення екологічнобезпечної продукції з використанням сучасних інноваційно-технологічних розробок, що створюють сприятливі умови для гідного рівня життя населення	Використання нанотехнологій у виробництві, що враховують природні та екологічні умови розвитку території

Джерело: Складено автором

Сільськогосподарське землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій має враховувати інноваційні орієнтири з можливістю їх впровадження при реалізації програм розвитку територій (табл. 1).

Зазначені орієнтири потребують обов'язкового врахування при розробці та реалізації програм розвитку територій, що забезпечить перехід землекористування на інноваційний шлях розвитку.

В умовах обмеженості фінансово-інвестиційних джерел фінансування важливе місце займає обґрунтування інноваційних стратегій розвитку землекористування. Стратегія розвитку сільськогосподарського землекористування має включати в себе використання досягнень науково-технічного прогресу та включати комплексний підхід до планування територій.

Стратегічною метою землекористувача має бути забезпечена умова родючості ґрунту, захист його від процесів ерозії і дефляції, а для того, щоб розробити стратегічний план землекористування, потріб-

но спочатку провести ґрунтові та інші обстеження, розробити проект використання земель, забезпечити авторський нагляд за реалізацією проекту та знайти можливість інвестиційного забезпечення. Але, в свою чергу, проект використання земель буде науково обґрунтованим і правильним, якщо будуть дотримані певні правила його розробки, такі як встановлення оптимального складу земельних угідь, впорядкування сіножатей та пасовищ, еколого-економічне обґрунтування системи сівозмін та передбачення заходів з охорони ґрунтів, а також забезпечення захисту довкілля від антропогенного впливу.

Оптимальним для нашої держави (з погляду на ефективність системи управління землекористуванням), є створення єдиної кадастрово-реєстраційної системи по реєстрації земельних ділянок, об'єктів нерухомості і прав на них. Це необхідно для забезпечення наявності необхідної інформації та планово-картографічних матеріалів, передбачення фінансових витрат, часу на

розробку й запровадження системи, комплектації кадрами, забезпеченням програмно-технічними засобами.

Вважаємо, що основними інституціональними чинниками, що забезпечують збалансований розвиток сільськогосподарського землекористування сільських територій, є наступні (рис. 2).

Врахування зазначених вимог щодо обґрунтування збалансованого розвитку землекористування за умови активізації сумарної взаємодії забезпечить позитивні очікувані результати.

При цьому стратегічними орієнтирами збалансованого розвитку сільських територій є:

- 1) забезпечення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку сільськогосподарського землекористування, сільських територій, впровадження новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції;
- 2) підвищення індексу сільського життя та розвитку соціальної сфери;
- 3) поглиблення співпраці різних прошарків населення в рамках сільських територій та з регіонами європейських країн;
- 4) сприяння розвитку малого та середнього бізнесу;
- 5) розвиток інфраструктури на території адміністративно-територіальних утворень та створення умов для залучення інвестицій;

6) сприяння у залученні коштів спеціалізованих фондів міжнародних організацій стимулювання інвестиційної активності;

7) підвищення вартості земельного капіталу;

8) соціальну та медичну допомогу незаможним громадянам;

9) розв'язання міграційної проблеми;

10) охорону навколишнього середовища;

11) високий рейтинг адміністративно-територіальних утворень за людським та сталим розвитком;

12) забезпечення умов та можливостей безпечного і підного життя людей з орієнтацією на майбутнє;

13) виробництво конкурентоздатної продукції, гнучкість та швидку адаптацію до змін ринкової кон'юнктури та екологічної ситуації та ін.

Як наслідок, методологічні і організаційні питання збалансованого розвитку сільських територій повинні базуватись на таких основних принципах:

- 1) науково-обґрунтованого вибору цілей розвитку територіальних громад;
- 2) постійного пошуку широкого використання інновацій в управлінні сільськогосподарським землекористуванням;
- 3) унікальності, що враховує індивідуальні особливості території місцевої громади, матеріально-фінансовий стан, географічні та геополітичні умови та ін;

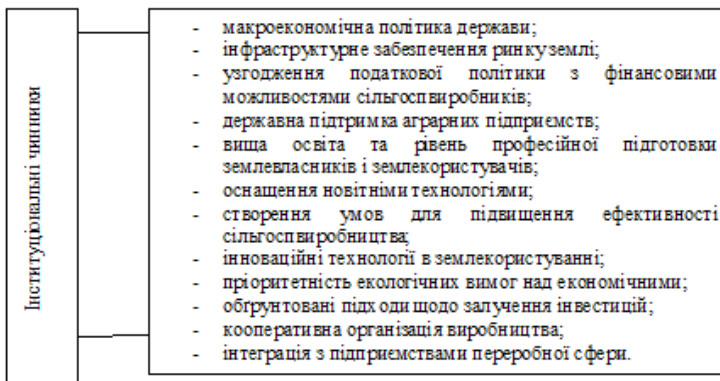

Рис. 2. Інституціональні чинники збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування

Джерело: Складено автором.

4) рефлексивності, тобто можливості корегувати управлінські дії щодо використання землі з урахуванням точної ситуації;

5) самоорганізації, тобто розуміння того, що система управління земельними ресурсами повинна себе змінювати, щоб відповідати вимогам (бути адекватною нової ситуації, що склалась у землекористуванні);

6) зворотного зв'язку, що забезпечує формування конкурентних переваг сільськогосподарського землекористування, перш за все поліпшення стандартів якості життя людей, раціонального використання і охорони земель, створення умов для ведення підприємницької діяльності на землі.

Отже, в рамках збалансованого соціально-економічного розвитку сільських територій, їх землекористування мають функціонувати на засадах прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо збалансованого ведення агровиробництва на селі, які мають бути спрямовані на розробку та прийняття державної програми використання та охорони земель, на відтворення і збереження родючості ґрунтів в рамках сільських територій, на дотримання законодавчих вимог щодо досягнення прийнятного рівня агроекологічної безпеки та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Відтак, обґрунтовуючи викладений вище матеріал, можна зробити висновок, що сільськогосподарське землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій сприятиме створенню умов для стабільності підприємництва на селі за умови ефективного функціонування виробничої, соціальної екологічної та економічної складових.

Зазначені складові мають функціонувати на засадах прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо збалансованого ведення сільськогосподарського виробництва.

Визначено, що саме злагоджена організація сільськогосподарського земле-

користування сприятиме розвитку сільських територій.

Наголошено, що стратегія інноваційного розвитку землекористування повинна бути орієнтована на нову інноваційну модель розвитку як умову прискорення темпів економічного зростання країни, досягнення високого рівня конкурентоспроможності землекористування, використовуючи прогресивні управлінські рішення, що базуються на інтелектуальних ресурсах, науці і процесах трансферу результатів нововведень у реальне виробництво.

Встановлено, що стратегічний план модернізації землекористування, формування його конкурентних переваг досягається завдяки гнучкості управлінських рішень щодо складу і структури земельних угідь, системи сівозмін, впорядкування території сільськогосподарських угідь, комплексу заходів з охорони ґрунтів і довкілля.

Кім того, визначено, що в контексті розвитку збалансованого сільськогосподарського землекористування актуальним є врахування властивостей земельних ресурсів та особливостей їх використання на певній території, що в кінцевому підсумку дозволить прийняти ефективні управлінські рішення щодо ефективного використання сільськогосподарських угідь.

При розробці програм розвитку територій та збалансованому використанні сільськогосподарських угідь доцільно дотримуватися виробничих, агропромислових та технічних орієнтирів, що забезпечить перехід землекористування на інноваційний шлях розвитку.

Встановлені принципи та орієнтири збалансованого розвитку сільських територій, що зумовлюють активний розвиток їх продуктивних сил.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на обґрунтування еколого-економічних трансформацій землекористування в системі управління земельними ресурсами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Розвиток сільських територій: монографія / В. В. Горлачук, О. Б. Кузьменко, Ю. І. Яремко, О. В. Лазарева та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, професора В. В. Горлачука. — Миколаїв : Іліон, 2015. — 382 с.
2. Прокопа І. В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. В. Прокопа // Економіка України. — 2007. — № 6. — С. 50–59.
3. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2005. — № 3. — С. 3–9.
4. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д.е.н., чл.-кор. НААН О. М. Бородіної та д.е.н., чл.-кор. УААН І. В. Прокопа; НААН України: Ін-т екон. та прогноз. — Київ. — 2010.
5. Герасимчук В. Управлінський вектор економічної складової сталого розвитку України та світ / В. Герасимчук // Економіст. — № 9. — 2007. — С. 7–9.
6. Розвиток сільських територій в системі своєї інтеграційних пріоритетів України: монографія / В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. С. Крупін, І. М. Куліш, Ю. Р. Злидник // НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. — Львів, 2012. — 216 с.
7. Мантино Ф. Сельское развитие в Европе. Политика, институты и действующие лица на местах с 1970-х годов до наших дней [Электронный ресурс] / Ф. Мантино; перевод с итал. И. Храмовой. — 2010. — 262 с. — Режим доступа : http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf. — Загл. с экрана.
8. Баутин В. М. Устойчивое развитие сельских территорий: сущность, термины и понятия [Электронный ресурс] / В. М. Баутин, В. В. Козлов // Агржурнал Московского государственного агроинженерного университета. — 2006. — № 4. — Режим доступа: <http://agromagazine.msau.ru/index.php/-4/46-2008-03-20-13-00-1/1061r.html>. — Загл. с экрана.
9. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Йоханнесбург, Южная Африка [Электронный ресурс] — 2002. — Режим доступа: www.un.org/ru/events/pastevents/pdf/plan_wssd.pdf. — Загл. с экрана.
10. Марушевський Г. В., Саталкін Ю. М. Проблеми формування понятійних основ sustainable development / Г. В. Марушевський, Ю. М. Саталкін // Екологічні науки: науково-практичний журнал. — 2013. — № 2. — С. 144–147.
11. Всесвітня стратегія охорони природи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: osvita-plaza.in.ua/publ. — Назва з екрана.
12. Третяк А. М. Основні напрями змін та удосконалення державної земельної політики в Україні / А. М. Третяк // Національна безпека і оборона. — № 3. — 2009. — С. 60–61.
13. Зось-Кіор М. В. Управління землекористуванням аграрних підприємств в контексті глобалізаційних викликів [Електронний ресурс] / М. В. Зось-Кіор // Режим доступу: <http://77.121.11.9/bitstream/PoltNTU>. — Назва з екрана.
14. Сохнич О. Розвиток перспективного сільськогосподарського землекористування: монографія / О. Сохнич, В. Горлачук, А. Сохнич. — Миколаїв: Іліон, 2011. — 192 с.
15. Палапа Н. В. Законодавче забезпечення збалансованого розвитку сільських територій в Україні / Н. В. Палапа // Збалансоване природокористування. — 2016. — № 3. — С. 21.
16. Ковальчук С. Я. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток сільських територій у контексті селозберігаючої моделі аграрного підприємництва / С. Я. Ковальчук // Економіка і суспільство. — 2017. — № 8. — С. 52–58.
17. Ковалів О. І. Розвиток сільських територій в контексті функціонування збалансованих сільськогосподарських землеволодінь і землекористувань / О. І. Ковалів // Збалансоване природокористування. — 2013. — № 2–3. — С. 77–82.
18. Третяк В. М. Стале (збалансоване) землекористування як фактор підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель / В. М. Третяк, В. Ю. Свентух // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — 2015. — № 4. — С. 24–31.
19. Богатирчук-Кривко С. Еколого-економічний механізм управління земельними ресурсами в сільському господарстві / С. Богатирчук-Кривко // Землепорядний вісник. — 2014. — № 12. — С. 40.

REFERENCES:

1. Gorlachuk V. V., Kuzmenko O., Yaremko Yur., Lazarijeva O. V. (2015). *Rozvytok silskykh terytorii: monografija* [Development of rural territories]. Mykolaiv. Ilion. 382 p. [in Ukrainian].
2. Prokopa I. V. (2007). *Silski terytorii Ukrainy: doslidzhennia i rehulivannia rozvytku* [Rural territories]. Mykolaiv. Ilion. 382 p. [in Ukrainian].

- tories of Ukraine: research and adjusting of development]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine]. No. 6. P. 50–59. [in Ukrainian].
3. Yurchishin V. V. (2005). *Silski terytorii yak systemoutvoriuiuchi faktory rozvytku agrarnoho sektoru ekonomiky* [Rural territories as system factors of development agrarian to the sector of economy]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex]. No. 3. P. 3–9. [in Ukrainian].
4. Borodina O. M., Prokopa I. V. (2010). *Teoriia, polityka ta praktyka silskoho rozvytku* [Theory, politics and practice of rural development]. Kyiv: NAAN Ukrainy: Institute of Economics and Forecasting. [in Ukrainian].
5. Gerasimchuk, V. (2007). *Upravlinskyi vektor ekonomichnoi skladovoi staloho rozvytku: Ukraina ta svit* [Administrative vector of economic constituent of steady development: Ukraine and world]. *Economist* [Economist (UA)]. 9. P. 7–9. [in Ukrainian].
6. Borchevsky, V. V., Pritula, H. M. and Krupin, V. E. (2012). *Rozvytok silskych terytorii v systemy evrointegratsiynykh prioritetiv Ukrainy* [Development of rural territories in the sphere of euro-integration priorities of Ukraine]. Kyiv: NAN Ukrainy. Institute for Regional Studies. [in Ukrainian].
7. Mantino, F. (2010). *Selskoe razvitiie v Evrope. Politika, instituty i deystvuiuchie lica na mestah s 1970-h godov do nashih dney* [Rural development in Europe. Politics, institutions and actors in the field from the 1970s to the present day]. [online]. Available at http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf. [in Russian].
8. Bautin, V. M. (2006). *Ustoychivoe razvitiie silskikh terytorii: suchnost, terminy i ponyatia* [Sustainable development of rural areas: essence, terms and concepts]. [online]. Available at <http://agro-magazine.msau.ru/index.php/-4/46-2008-03-20-13-00-1/106lr.html>. [in Russian].
9. *Plan vipolnenia resheniy Vsemirnoy vstrechy na visshem urovne po ustoychivomu razvitiu. Yobanesburg, Uhnaya Afrika* [Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development. Johannesburg, South Africa]. [online]. Available at www.un.org/ru/events/pastevents/pdf/plan_wssd.pdf. [in Russian].
10. Marushevsky, G. V., Satalkin, U. M. (2013). *Problemy formuvannya ponyatynikh osnov sustainable development* [Problems of forming of concept bases sustainable development]. *Ekologichni nauky: naukovo-vyrobnychy zhurnal* [Ecological sciences. Scientific and production magazine]. No. 2. P. 144–147. [in Ukrainian].
11. *Vsesvitnia strategiya okhorony pryrody* [World strategy of conservancy]. [online]. Available at osvita-plaza.in.ua/publ/ [in Ukrainian].
12. Tretyak, A. M. (2009). *Osnovny napryamy zmin ta udoskonalennia dergavnoi zemelnoi polityky v Ukraini* [Basic directions of changes and improvement of the publiclanded policy in Ukraine]. *Nacionalna bezpeka i oborona*. [National safety and defensive]. No. 3. P. 60–61. [in Ukrainian].
13. Zos-Kior, M. V. *Upravlinnya zemlekoristuvanniam agrarnykh pidpriemstv v konteksty globalizatsiynykh vyklykiv* [A management of land-tenure of agrarian enterprises in the context of challenges of globalization]. [online]. Available at <http://77.121.11.9/bitstream/PolNTU>. [in Ukrainian].
14. Sohnich, O. (2011). *Rozvytok perspektynvogo silskogospodarskogo semlekorystuvannia* [Development of perspective agricultural land-tenure]. *Mykolaiv. Ilion*. P. 192. [in Ukrainian].
15. Palapa, N. V. (2016). *Zakonodavche zabezpechennia zbalansovanogo rozvytku silskych terytorii v Ukraini* [Legislative providing of the balanced development of rural territories]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia* [Balanced nature management]. No. 3. P. 21. [in Ukrainian].
16. Kovalchuk, S. Ya. (2017). *Vplyv Globalizatsiynykh protsesiv na rozvytok sylskikh terytorii u konteksti selozberiganchoi modeli agrarnogo pidpriemnytva* [Influence of globalization processes on the development of rural areas in the context of the village-saving model of agrarian entrepreneurship]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and society]. No. 8. P. 52–58. [in Ukrainian].
17. Kovaliv, O. I. (2013). *Rozvytok silskych terytorii v konteksti funktsionuvannia zbalansovanykh silskogospodarskykh zemlevolodin i zemlekorystuvannia* [Development of rural territories in the context of functioning of the balanced agricultural land owner ships]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia* [Balanced nature management]. No. 2–3. P. 77–82. [in Ukrainian].
18. Tretiak, V. M. and Sventukh V. Y. (2015). *Stale (zbalansovane) zemlekorystuvannia yak faktor pidryshchennia ekonomichnoi efektyvnosti vykorystannia silskohospodarskykh zemel* [Permanent (balanced) land-tenure as factor of increase of economic efficiency of the use of agricultural land]. *Zemleustri, kadastr i monitoring zemel* [Organization of the use of land, cadastre and monitoring of land]. No. 4. P. 24–31. [in Ukrainian].
19. Bogatirchuk-Krivko, S. (2014). *Ekologo-ekonomichniy mekhanizm upravlinnia zemelnymy resursamy v silskomu hospodarstvi* [An ecologo-economical mechanism of management thelanded resources in agriculture]. *Zemlevporiadnyi visnyk* [The land bulletin]. No. 12. P. 40. [in Ukrainian].

УДК 347.12

Давидова Наталія Олександрівна

*Доцент кафедри права
Київського національного лінгвістичного університету,
доктор юридичних наук, доцент*

ПОСИЛЕННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ЗАСАД ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОГО ПРАВА

Davydova N. Strengthening Private Law Elements as a Vector of Education Law

Abstract. The author proves that the principle of the educational institution autonomy shall be considered together with the classical private and legal principle of the will autonomy of the civil and legal relations' participants, permissive rule and juridical equality of the parties, that anticipates the independent formation of the content of social relations, which these subjects start. Institutional autonomy, academic freedom, decentralization of educational management, voluntary certification for teachers proves that private law principles have gained strength.

Key words: *education law, institution of higher education, Civil Code, autonomy, academic freedom, education management.*

Освітнє право є комплексною галуззю законодавства, що містить норми адміністративного, трудового, господарського, міжнародного права, але його основу складають норми цивільного права. Майже всі інститути цієї галузі прямо або опосередковано реалізуються у сфері освіти: правовий статус фізичної особи, юридичної особи, особисті немайнові права, право власності та інші речові права, зобов'язальне право, право інтелектуальної власності, цивільно-правова відповідальність учасників відносин у сфері освіти. У системі джерел українського освітнього права спеціальне місце належить Цивільному кодексу України (далі — ЦК України) як документу, що є основою всього приватного права України. Майже всі норми ЦК України прямо або опосередковано стосуються регулювання відносин у сфері освіти. Книга 1 ЦК України «Загальні положення» містить норми про цивільне законодавство, підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, захист цивільних прав та інтересів, що стосуються всіх

сфер суспільних відносин, а сфера освіти не є винятком. Всі учасники освітнього процесу (особи, які отримують освітні послуги, та викладачі) є насамперед суб'єктами цивільного права, зокрема фізичними особами, правовому статусу яких присвячено главу 3 ЦК України «Загальні положення про фізичну особу» та книгу 2 ЦК України «Особисті немайнові права фізичної особи». Навчальні заклади (надалі — НЗ) всіх рівнів мають статус юридичної особи, що є суто цивільно-правовою категорією, закріпленою у главі 7 ЦК України. Питання створення, реорганізації і ліквідації НЗ визначено саме у цьому Кодексі. Учасники освітнього процесу та НЗ вступають з іншими суб'єктами права у правовідносини власності та інші речові правовідносини (книга 3 ЦК України «Право власності та інші речові права»), правовідносини інтелектуальної власності зі створення та використання результатів творчої діяльності (книга 4 ЦК України «Право інтелектуальної власності»), договірні та позадоговірні правовідносини, зокрема несуть

цивільно-правову відповідальність (книга 5 «Зобов'язальне право»). НЗ можуть бути спадкоємцями, що врегульовано книгою 6 ЦК України «Спадкове право» [1, с. 127].

Співвідношення питомої ваги приватноправового та публічно-правового впливу на відносини у сфері освіти залежить від соціально-економічних і політичних умов у суспільстві. Закон України від 01.07.2014 р. «Про вищу освіту» [2] та Закон України від 05.09.2017 р. «Про освіту» [3] кардинально змінили підходи до правового регулювання відносин у сфері освіти. Наразі наявна перевага публічно-правового впливу на вказані відносини замінюється приватноправовим регулюванням. На підтвердження посилення приватноправових засад законодавчого регулювання у сфері освіти можна навести декілька аргументів:

1. Закон України «Про вищу освіту» та Закон України «Про освіту» закріпили за навчальними закладами всіх рівнів інституційну автономію. Для ефективного функціонування, повноправної участі у цивільно-правових відносинах навчальному закладу необхідно мати незалежність, автономію. Притаманні цивільному праву диспозитивність, майнова самостійність та юридична рівність сторін неможливі без автономності правового статусу НЗ. Принцип автономії НЗ співзвучний одній із важливих якостей цивільно-правових відносин — автономії волі учасників цивільно-правових відносин, що передбачає самостійне формування змісту суспільних відносин, в які ці суб'єкти вступають незалежно від волі інших. Співвідношення автономії НЗ та автономії як принципу цивільного права можна розглядати з двох точок зору. З одного боку, автономія НЗ є ширшою за автономію волі суб'єкта цивільно-правового відношення, оскільки охоплює також і фінансово-господарську автономію. З іншого боку, фінансово-господарська автономія НЗ вужча

за автономію волі учасників цивільно-правового відношення, що свідчить про полісемантичність аналізованого явища [4, с. 29].

За радянських часів комуністичний режим ліквідував університетську систему самоврядування та автономію, переважну більшість питань діяльності університетів було віддано на розсуд держави в особі її органів влади. Упродовж періоду із набуття незалежності до 2014 р. в Україні спостерігалася тривожна тенденція до обмеження, придушення та мінімізації академічних свобод НЗ, повернення до практики тоталітарного режиму щодо жорсткого управління університетами з боку центральних і місцевих органів влади, а в деяких випадках — запровадження навіть більш централізованого управління. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 р. і Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. хоча і містили статті про автономію, але вона була обмеженою, норми фактично не діяли. Самоврядування університетів за попереднім законом про вищу освіту було суто декларативним, не мало нічого спільного з автономним самоврядуванням європейських університетів. Мова про автономію НЗ нижчих рівнів навіть не йшла, мала місце жорстка вертикаль командно-адміністративного управління навчальними закладами від Міністерства освіти до районних управлінь освіти, а потім до навчальних закладів.

Значними кроками у процесі автономізації українських НЗ стали Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. та Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р., розроблений на виконання Угоди про асоціацію з ЄС та ухвалений Верховною Радою України. В результаті вплив цивільно-правових засад на суспільні відносини у сфері освіти значно посилюється. Базова засада, або принцип автономії ВНЗ, червоною ниткою пронизує весь Закон України «Про вищу освіту», починаючи з пре-

амбули, за змістом якої «цей Закон встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти ... на принципах автономії ВНЗ...» Про принципи автономії прямо зазначено щонайменше у п'яти статтях профільного Закону (ст. 1 «Основні терміни та їх визначення», ст. 2 «Законодавство України про вищу освіту», ст. 3 «Державна політика у сфері вищої освіти», ст. 32 «Принципи діяльності, основні права та обов'язки ВНЗ», ст. 67 «Організація наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності»). Багаторівневе нормативно-правове закріплення принципу автономності ВНЗ та ідеології «доброї волі» свідчить про тенденцію до зменшення впливу публічного права та посилення впливу цивільного права на суспільні відносини у сфері вищої освіти, що слід визнати позитивною зміною. Така тенденція на локальному рівні в сфері вищої освіти є похідною від глобальних змін у державі. Варто констатувати факт поступової трансформації від «держави-регулятора» до «держави-спостерігача/наглядача».

Згідно з ст. 23 Закону України «Про освіту» держава гарантує академічну, організаційну, фінансову і кадрову автономію закладів освіти. Такий підхід співпадає з європейським розумінням суті автономії, відповідно до якого виділяють такі складові: організаційну, фінансову, кадрову та академічну [5].

Організаційна автономія проявляється в можливості обрання директора загальноосвітнього чи дошкільного навчального закладу на 6 років конкурсною комісією, до складу якої входять представники засновника (засновників), трудового колективу, громадського об'єднання батьків учнів (вихованців) закладу загальної середньої освіти та громадського об'єднання керівників закладів загальної середньої освіти відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Згідно з раніше чинними нормами Закону України «Про освіту» від

23.05.1991 р. (ч. 4 ст. 20) та Закону України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р. (ч. 2 ст. 26) призначення на посаду та звільнення з посади керівника державного та комунального загальноосвітнього навчального закладу здійснює відповідний орган управління освітою. Відмова від імперативного призначення керівника НЗ та перехід до демократичної процедури обрання свідчить про посилення приватноправової складової регулювання відносин у сфері освіти.

Фінансова автономія посилюється шляхом можливості освітнім закладом отримувати гроші з бюджетів різних рівнів, а також із будь-яких джерел, не заборонених законом. Освітні заклади мають право отримувати добровільні пожертви, гранти, дивіденди, допомогу від батьків, приватних партнерів тощо, надавати платні послуги, продавати вироблену в майстернях чи виробничих підрозділах продукцію тощо. Кожен НЗ може вільно витратити зароблені кошти на свою статутну діяльність, а тимчасово вільні гроші зможе розміщувати в державних банках.

Кадрова автономія втілена в нормі про повноваження директора самостійно приймати на роботу своїх заступників та інших педагогічних працівників. Освітній заклад має право оголосити конкурс на будь-яку вакансію, але головне, що призначення відбуваються без погодження з місцевою владою, яке було потрібно до вступу в силу Закону України «Про освіту». Згідно з ч. 2 ст. 26 Закону України «Про загальну середню освіту» Заступник керівника, педагогічні та інші працівники закладу загальної середньої освіти призначаються на посади та звільняються з посад керівником цього закладу.

Академічна автономія/свобода настільки широкі за змістом та актуальне питання, що іноді його розглядають не як складову інституційної автономії, а як окреме поняття. Закон України «Про

освіту» закріпив за учасниками освітнього процесу права на академічну свободу, що розуміється як самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, установлених законом. Право на академічні свободи є комплексним за своїм характером, але цивільно-правова сутність цього поняття є основною. Найчастіше вважається, що академічна свобода учасників освітнього процесу регулюється конституційним, трудовим, освітнім законодавством, а також міжнародно-правовими нормами і принципами, при цьому про провідну роль цивільно-правового регулювання помиляково забувають. Право на академічну свободу за своєю правовою сутністю є правом цивільним, а саме особистим немайновим. До ознак права на академічну свободу як особистого немайнового права слід віднести такі: особистий характер; відсутність економічного змісту; невідчужуваність; строк дії триває протягом строку дії статусу учасника освітніх відносин; абсолютний характер; спрямованість на виявлення та розвиток індивідуальності особистості [1, с. 150].

Активізація академічної свободи педагогічних працівників підтверджується положенням Закону України «Про освіту». Академічна свобода вчителя може реалізовуватись у розробці освітньої програми. Авторами освітньої програми також можуть бути заклади освіти, наукові установи (п. 3 ст. 33). Освітня програма затверджується педагогічною радою школи. Освітні програми, що розробляються на основі типових освітніх програм, не потребують окремого затвердження центральним органом забезпечення якості освіти.

2. Наступним підтвердженням посилення впливу приватного права на відносини у сфері освіти є відмова від вертикального управління освітою. Однією із новел Закону України «Про освіту» є децентралізація управління системою освіти та чітке розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Вказаний закон не передбачає відому до 2017 року атестацію та інспекцію закладів освіти управліннями освіти. Принцип інституційної автономії разом із класичним приватноправовим принципом диспозитивності та юридичної рівності сторін гарантують пошук балансу між приватним і публічним правом. Важливою частиною будь-якої правової системи є встановлення оптимального співвідношення приватних та публічних інтересів, а забезпечення балансу різних інтересів і їх гармонізація становлять обов'язкову умову стабільності та сталості суспільства. Правознавці упродовж усього часу існування навчальних закладів намагалися відшукати оптимальний баланс між незалежністю освітньої інституції від органів державної влади, зокрема судової, і державним управлінням та контролем за діяльністю НЗ.

3. Ще однією новелою освітнього законодавства, що свідчить про посилення впливу приватного права на освітню сферу, є запровадження Законом України «Про освіту» добровільної сертифікації педагогічних працівників (ст. 51 Закону України «Про освіту»). Ключовим словом у цьому процесі є добровільність, що ще раз підкреслює можливість педагогічного працівника самостійно приймати рішення. Пройшовши таку сертифікацію, вчитель отримує на три роки сертифікат і 20 % надбавку до зарплати, а також зможе навчати інших педагогів. Всі педагогічні й науково-педагогічні працівники, як і зараз, мають обов'язково підвищувати кваліфікацію, але ця процедура зазнала

докорінних змін. Ці послуги можуть надавати різні державні, комунальні та приватні установи, а також громадські організації, які отримали відповідну ліцензію. Педагогічний працівник сам обирає, де йому підвищувати кваліфікацію, це може бути й кілька різних установ, сумарний час навчання в яких має становити не менше 150 годин на 5 років. Розширення кола інституцій, де можна пройти підвищення кваліфікації та ліквідація монополії окремих навчальних закладів на ці послуги є при-

кладом повноцінної дії таких принципів як диспозитивність та свобода вибору поведінки.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що принципи автономії НЗ, академічна свобода, децентралізація управління освітньою сферою, добровільність сертифікації педагогічних працівників, визначені на рівні Закону України «Про освіту» та Закону України «Про вищу освіту», свідчать про зміну вектору розвитку освітнього права з публічно-правового на приватноправовий.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Давидова Н. О. Правовий статус учасників відносин у сфері освіти в США і перспективи його імплементації в освітню систему України (цивільно-правовий аспект): Монографія. — К.: Вид-во «Ліра-К», 2016. 532 с.
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 37–38. — Ст. 2004.
3. Про освіту: Закон України від 07.10.2017 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

4. Кваніна В. В. Гражданско-правовое регулирование в сфере высшего профессионального образования в Российской Федерации: дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Валентина Вячеславовна Кваніна. — Российская академия правосудия. — М., 2006. — 376 с.
5. University Autonomy in Europe I. Exploratory Study / by Thomas Estermann & Terhi Nokkala. — EUA, 2009. — 48 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goo.gl/4VtKsa>.

REFERENCES:

1. Davydova N. O. (2016). *Pravovyi status uchasnnykiv vidnosyn u sferi osvity v SShA i perspektyvy yoho implementatsii v osvithniu systemu Ukrainy (tsyvilno-pravovyi aspekt)* [Legal status of participants of education relationship in the USA and prospective of its implementation in educational sphere in Ukraine (civil law aspect)]; Monohrafiia. Kyiv. Vyd-vo «Lira-K». P. 532. [in Ukrainian].
2. *Pro vyshchnu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014* [Law of Ukraine: «On Higher Education»] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Journal of Verkhovna Rada Ukrainy]. 2014. № 37–38. St. 2004. [in Ukrainian].

3. *Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 07.10.2017* [Law of Ukraine: «On Education»] [Online]. Available at: <http://rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
4. Kvanina V. V. (2006). *Hrazhdansko-pravovoe regulirovaniye v sfere vyssheho professionalnogo obrazovaniya v Rossyiskoi Federatsyy* [Civil law regulation of higher professional education in Russian Federation] : dyss. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.03. Rossyiskaia akademyia pravosudyia. M. P. 376. [in Russian].
5. University Autonomy in Europe I. Exploratory Study / by Thomas Estermann & Terhi Nokkala. — EUA, 2009. 48 p. [online]. Available at: <http://goo.gl/4VtKsa>.

УДК 347.233

Блажівська Наталія Євгенівна

*Докторант Інституту законодавства Верховної Ради України,
кандидат юридичних наук*

ПРИНЦИПИ ТЛУМАЧЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Blazhivska N. E. The Principles of Interpretation of the European Convention on Human Rights

Abstract. The article is devoted to the disclosure of interpretation principles of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. There are studied following principles of interpretation of the said Convention, such as the principle of the state margin of appreciation, the principle of subsidiarity and the principle of proportionality. In addition special attention is paid to the coverage of the concepts of evolutive interpretation and «subsequent practice in the application of the treaty». The application of such special interpretative approaches as evolutive interpretation and «subsequent practice in the application of the treaty» should be carried out in compliance with the principle of legal certainty as well as the principle of restraining the European Court of Human Rights and the principle of providing real and effective rights.

Key words: *principles of interpretation, evolutive interpretation, concept of further application of the treaty, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights.*

Аргументація Європейського суду з прав людини (надалі — Європейський Суд) базується на наступних основних принципах тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі — Конвенція): свободи розсуду держави (the margin of appreciation), субсидіарності (subsidiarity) та пропорційності (proportionality). Ці принципи виступають так званими «трьома китами» тлумачення Конвенції. Інші принципи, способи, методи і доктрини тлумачення, є похідними від зазначених основних принципів тлумачення Конвенції.

Принцип свободи розсуду держави означає, що держава володіє усією повнотою публічної влади для встановлення та реалізації ефективних заходів захисту і забезпечення реалізації конвенційних прав. Така свобода розсуду визнається як за законодавцем, так і за пра-

возастосовними органами. Цей принцип обґрунтовується тим, що держава-відповідач знаходиться в кращому становищі порівняно із судьями Європейського Суду у питанні з'ясування соціальних потреб [1]. При цьому межі такої дискреції визначаються Конвенцією у тому вигляді, як вона тлумачиться відповідно до усталеної практики Європейського Суду, і відрізняються залежно від гарантованого Конвенцією права, конвенційних цілей, категорії осіб та закріплених в європейських правових актах нових стандартів. Крім того, межі свободи розсуду залежать від стандарту «якості закону», що вимагається відповідно до Конвенції, якості процедури прийняття рішення і ефективності внутрішніх засобів правового захисту.

Принцип субсидіарності означає, що Європейський Суд здійснює контроль за реалізацією державою свободи

розсуду щодо забезпечення конвенційних прав. Згідно з цим принципом до завдань Європейського Суду входить не підміна національних судів, а контроль за відповідністю їхніх рішень положенням Конвенції. Проте Європейський Суд не обмежується лише з'ясуванням того, чи діяла держава в межах своєї свободи розумно і добросовісно. Він також здійснює контроль щодо виконання державою зобов'язань, які випливають із Конвенції [2].

Принцип пропорційності представляє собою основний підхід Європейського Суду до оцінки реалізації державою своєї свободи розсуду стосовно забезпечення конвенційних прав [2]. Його сутність полягає у здійсненні контролю у певній послідовності, яка дозволяє проаналізувати діяльність держави на відповідність Конвенції в конкретній справі. Принцип пропорційності включає послідовно змінювані одна одну стадії: допустимість, необхідність і балансування. На стадії допустимості втручання вирішуються питання про те, чи має місце втручання в конвенційне право, чи передбачене таке втручання законом і чи переслідує воно легітимну мету. На другій стадії вирішується, чи є втручання належним засобом для досягнення легітимної мети (розумність) і чи виключається її досягнення іншими способами, які не вимагають такого ступеня втручання (адекватність). На завершальній стадії встановлюється, чи превалює конкуруюче право або законний інтерес над конвенційним правом, стосовно якого мало місце втручання (балансування).

На підставі згаданих принципів тлумачення Європейський Суд використовує наступні основні способи конвенційної нормотворчості, яка розширює зміст конвенційних зобов'язань держави поза їхньою волею: систематичне тлумачення (наприклад, для встановлення права доступу до правосуддя, відсутнього у тексті Конвенції); телеоло-

гічне тлумачення, тобто відповідно до цілей Конвенції; автономне тлумачення понять (наприклад, поняття «майно», яке не співпадає з національними дефініціями); лінгвістичне тлумачення з пошуком співпадаючого змісту поняття в офіційних текстах Конвенції, але з пріоритетом тієї мови, яка дозволяє ширше тлумачення; кваліфікація спірних правовідносин (наприклад, кваліфікація спадкових правовідносин як сімейних, які, в результаті, підпадають під дію статті 8 Конвенції); оцінка ризиків втручання в право (наприклад, достатньо піддатися ризику втручання, щоб набути суб'єктивне право на захист від нього); оцінка суворості передбачуваного покарання; еволютивне тлумачення (коли Конвенція розуміється як «живий» документ) [2].

Європейський Суд у своїй практиці поєднує вказані способи нормативного тлумачення. Однак найбільша загроза державному суверенітету випливає з тлумачення Конвенції як «живого» документа, що здійснюється з використанням «європейського консенсусу» [3]. При цьому сама методика визначення цієї згоди, яка застосовується Європейським Судом з кінця 70-х років минулого століття, залишається невизначеною і необґрунтованою.

Європейський Суд знаходить «європейський консенсус» в законодавстві договірних держав і країн з подібним правопорядком, міжнародних договорах, в «м'якому праві» актів органів Ради Європи і ООН та інших міжнародних організацій, в практиці інших міжнародних судів, в європейській суспільній думці і навіть в експертній (науковій) згоді. Проте чіткі кількісні та якісні показники виявлення «європейського консенсусу» відсутні. Незрозуміло, наприклад, яка кількість країн повинна виразити свою прихильність до тих чи інших стандартів, щоб вони набули значення загальноєвропейських. При цьому кожного разу кількісне співвідно-

шення європейської згоди і якісні форми її вираження можуть бути різними.

На думку окремих дослідників, просте комбінування законодавства різних країн дає лише поверхневе уявлення про досліджуване питання, оскільки однакове об'єктивне регулювання, як правило, по-різному відображається в контексті національних особливостей різних країн. Тому поєднання нормативного досвіду держав є механічним і не відображає достовірний результат. Крім того, при визначенні «європейського консенсусу» не враховується думка тієї чи іншої держави [4]. Європейський Суд, на відміну від національних судів, не перебуває в системі державних органів, відповідно не має свого місця в механізмі стримувань і противаг, де його рішення можуть бути урівноважені законодавцем. Як наслідок, у Європейського Суду відсутній досвід участі у владних відносинах і його уявлення про демократію і поділ влади є умовними. Європейський Суд не може за обмежений період часу усвідомити глибинні особливості тих чи інших правовідносин, помітити зміну соціальних, економічних і політичних умов, моральних і духовних орієнтирів суспільства. Відсутність чітких меж між європейським контролем і свободою розсуду держави приводить до того, що стандарти діяльності Європейського суду, закріплені в Конвенції, стають розмитими і невизначеними. Зазначене відкриває можливість для вибіркового ставлення Європейського Суду до тієї чи іншої держави з урахуванням обставин, які не мають відношення до конкретної справи [4].

Таким чином, як стверджують окремі науковці, принципи тлумачення Конвенції дозволяють Європейському Суду свавільно визначати, виходячи зі сформованого на підставі політичних мотивів його ставлення до тієї чи іншої держави, виконання чи невиконання нею конвенційних зобов'язань, в тому числі таких, що встановлюються самим

Європейським Судом. У результаті, ці принципи не можуть бути визнані абсолютною юридично придатними [4].

Незважаючи на відсутність в тексті Конвенції термінів, які позначають досліджувані принципи, вони імпліцитно містяться в кожній її нормі і чітко виражені в окремих статтях, наприклад: стаття 1, яка встановлює обов'язок держави забезпечити кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, конвенційні права, виражає одночасно принцип свободи розсуду стосовно виконання цього обов'язку; стаття 19, яка визначає заснування Європейського Суду з метою дотримання державами конвенційних зобов'язань, передбачає одночасно його субсидіарну роль у забезпеченні конвенційних прав; стаття 18, яка містить правило, згідно з яким дозволені обмеження конвенційних прав не повинні застосовуватися в непередбачуваних цілях, вказує також на принцип пропорційності [5].

Згідно з Конвенцією держава володіє свободою розсуду у виборі засобів забезпечення прав людини, що виступає одним із суттєвих параметрів, які враховуються Європейським Судом під час здійснення контролю. При цьому згідно зі статтями 26 і 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватися, а учасник не може посилатися на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору [6]. У світлі Конвенції зміст цих положень полягає в тому, що держава не може перешкоджати Європейському Суду в його самостійній оцінці національних засобів забезпечення конвенційних прав і не може визначати обов'язкові для Європейського Суду параметри перевірки виконання ним конвенційних зобов'язань.

Відповідно до статті 31 Віденської конвенції при тлумаченні договору раз-

ом з контекстом враховується подальша практика його застосування, яка встановлює домовленість учасників щодо його тлумачення [6]. Тому, визнавши *ipso facto* і без спеціальної згоди юрисдикцію Європейського Суду обов'язковою з питань тлумачення і застосування Конвенції, Україна погодилася як з правомірністю принципів тлумачення Конвенції, так і з практикою їх застосування Європейським Судом. Із зазначеного випливає, що принципи тлумачення Конвенції і усталена практика їх застосування Європейським Судом ґрунтуються на міжнародному і національному праві, а тому є юридично обґрунтованими і придатними для тлумачення Конвенції.

У той же час, Європейський суд, застосовуючи принципи тлумачення Конвенції, не враховує наявність внутрішнь-державних ефективних засобів захисту конвенційних прав. Крім того, він ігнорує обсяг добровільно взятих на себе державою конвенційних зобов'язань і особливості національного правопорядку, пов'язані з верховенством Конвенції.

Один з основних аргументів проти принципів тлумачення Конвенції полягає в тому, що, застосовуючи їх, Європейський Суд покладає на державу виконання обов'язків, не передбачених Конвенцією, мотивуючи це «живим» характером конвенційного права і європейською згодою [7]. Для того, щоб зрозуміти такий прояв принципів тлумачення Конвенції, необхідно відштовхуватися від системного уявлення про конвенційний правопорядок. Останній базується на міжнародному праві і не лише інтегрально взаємопов'язаний з правопорядками демократичних держав — членів Ради Європи, а й зв'язує ці правопорядки один з одним, утворюючи унікальний загальноєвропейський правопорядок. У зв'язку із цим приєднання до Конвенції означає більше, ніж ратифікація міжнародного договору, — це приєднання до усталеного правопо-

рядку зі всіма його особливостями і обов'язок синхронізувати національне право з конвенційним правопорядком, у тому числі з іншими національними правопорядками.

Зміст принципу пропорційності та технологія його застосування в рамках конвенційного правопорядку вказують на те, що цей принцип є раціональним і правильним, оскільки передбачає зважування конкурентних суб'єктивних прав (законних інтересів), які випливають з моралі та права. Безумовно, це не гарантує досконалість рішень, винесених на підставі цього принципу. Однак допущені в певних випадках помилки є помилками правозастосувачів, які можуть неправильно його застосувати, і не характеризують сам принцип пропорційності.

Межі компетенції Європейського Суду визначаються: нормами Конвенції і протоколів до неї; нормами міжнародного права в мірі, сумісній зі «спеціальною згодою» держав, вираженою в зазначених актах; імперативними нормами загального міжнародного права незалежно від узгодженості з такою згодою [7]. Тобто в процесі тлумачення і застосування Конвенції і протоколів до неї Європейський Суд неминуче звертається не лише до закріплених в них норм, а й до інших норм міжнародного права. Наприклад, у своїй практиці Європейський Суд звертався до різних міжнародних договорів, міжнародних звичаїв, загальних принципів права, судових рішень, актів міжнародних органів і організацій, доктрини тощо. Таким чином, незважаючи на те, що Конвенція виступає спеціальним міжнародним договором, а створений на її основі режим — спеціальним, це не означає, що Європейський Суд не може звертатися до норм міжнародного права, відмінних від норм Конвенції і протоколів до неї. Як зазначає сам Європейський Суд, Конвенція не може тлумачитися у вакуумі; він повинен, з одного боку,

пам'ятати про особливий характер Конвенції як договору про права людини, а, з другого, — враховувати відповідні норми міжнародного права.

В аспекті досліджуваної проблематики важливим є аналіз концепції еволютивного тлумачення і «подальшої практики застосування договору». Так, стаття 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів встановила, що договір повинен тлумачитися добросовісно відповідно до звичайного значення, яке варто надати термінам договору в його контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору. У свою чергу, стаття 32 цієї конвенції передбачає можливість звернення до додаткових засобів тлумачення, в тому числі до підготовчих матеріалів і до обставин укладення договору [6]. Безумовно, як відмітила Комісія міжнародного права ООН, регіональні міжнародні суди з прав людини не ставлять під сумнів застосовність загального правила тлумачення міжнародних договорів, але особливий характер застосованих ними договорів впливає на їхні підходи до тлумачення таких договорів [7].

Так, Європейський Суд неодноразово підкреслював, що Конвенція представляє собою «живий інструмент» (*living instrument*) і повинна тлумачитися у світлі сучасних умов [8]. Підкреслюючи значимість еволютивного підходу до тлумачення Конвенції, Європейський Суд відмічає необхідність відмови від надмірного використання історичних інтерпретацій. З одного боку, підставою для такого способу тлумачення Конвенції, як еволютивного тлумачення, виступають положення згаданої Віденської конвенції, зокрема статті 31 [6]. Преамбула до Конвенції передбачає, що одним із засобів досягнення цілей Ради Європи виступає захист і розвиток прав людини і основних свобод [5]. Таким чином, метою системи захисту прав людини, передбаченої Конвенцією, є, у тому числі, розвиток стандар-

тів прав людини, закріплених в Конвенції. Як зазначається у спільній особливій думці ряду суддів Європейського Суду у справі «*Hatton and Others v. the United Kingdom*» [9], еволютивне тлумачення Європейським Судом положень Конвенції в цілому є прогресивним у тому розумінні, що воно послідовно розширює і підвищує рівень захисту, який гарантує закріплені в Конвенції права і свободи з метою розвитку європейського публічного порядку.

Однак, незважаючи на позитивне значення еволютивного тлумачення, його застосування у практиці Європейського Суду породжує серйозну проблему в аспекті верховенства права — проблему встановлення меж такого еволютивного тлумачення. Все ж таки Конвенція — це міжнародний договір і наскільки правомірним є покладення Європейським Судом на держави — учасниці Конвенції обов'язків, які вони не приймали в очевидному вигляді в момент підписання договору.

В особливій спільній думці у справі «*Feldbrugge v. The Netherlands*» [10] ряд суддів Європейського Суду висловили позицію, відповідно до якої: еволютивне тлумачення дозволяє Європейському Суду гнучкі і нестійкі поняття, закріплені в Конвенції, тлумачити у світлі сучасних умов, однак воно не дозволяє включати у зміст Конвенції абсолютно нові поняття чи сфери застосування, оскільки це — законодавча функція, яка належить державам — членам Ради Європи. Однак таке широке обмеження щодо еволютивного тлумачення не завжди може бути дотримане на практиці, оскільки Європейський Суд неминуче змушений оперувати поняттями, які прямо не закріплені в Конвенції, а саме еволютивне тлумачення має на меті, зокрема, включити у сферу дії Конвенції нові сфери суспільних відносин. З іншого боку, позиція Європейського Суду є надмірно гнучкою у тому сенсі, що не зовсім зрозуміло, що таке «право,

яке не було включене в Конвенцію і протоколи до неї із самого початку» і як відрізнити «нове право» від нового аспекту вже закріпленого в Конвенції права. У цьому відношенні не викликає здивування і певна непослідовність практики Європейського Суду щодо застосування цього критерію.

Як зазначається у спільній особливій думці ряду суддів Європейського Суду у справі «Hirst v. the United Kingdom» [11], Європейський Суд не є законодавцем і повинен бути обережним, щоб приймати на себе законодавчі функції, а еволютивне тлумачення повинно мати достатні підстави у вигляді змінюваних умов життя суспільства держав — учасниць Конвенції, включаючи консенсус стосовно того, яких стандартів необхідно досягнути.

Саме наявність консенсусу європейських держав може бути підставою для еволютивного тлумачення положень Конвенції та дозволяє Європейському Суду дотримуватись при здійсненні такого тлумачення принципу правової визначеності, оскільки, по-перше, консенсус виникає не водночас, а, по-друге, він формується відкрито у вигляді практики країн, спрямованої на визнання і реалізацію відповідних стандартів прав людини, свідчить про зародження і формування нової звичайної норми міжнародного права і законодавцем виступають вже самі держави, а не Європейський Суд.

У той же час, прямої залежності між європейським консенсусом і еволютивним тлумаченням немає. В окремих випадках Європейський Суд відходить від принципу консенсусу і шукає докази наявності лише загальних цінностей, тенденцій розвитку міжнародного права в цілому. Зазначене зумовлює те, що багато позицій Європейського Суду з окремих питань не є безспірними, про що свідчить, зокрема, і перегляд відповідних рішень у Великій палаті Європейського Суду і наявність особливих

думок суддів Європейського Суду з приводу окремих аспектів еволютивного тлумачення положень Конвенції [8].

Окрім еволютивного тлумачення у міжнародній практиці застосовується і така техніка тлумачення міжнародних договорів, як тлумачення, засноване на подальшій (наступній) практиці застосування договору. У науці відмічаються такі ознаки цієї практики: умисність, послідовність і зв'язок із застосуванням інтерпретованого договору [12]. Комісія міжнародного права ООН, розглядаючи концепцію подальшої практики як засобу тлумачення, вказала на наявність двох способів розуміння такої практики — вузького і широкого за ознакою наявності чітко розпізнаваної згоди між сторонами. На відміну від подальшої практики у широкому значенні, подальша практика у вузькому розумінні передбачає наявність такої згоди і базується на положеннях статті 31 Віденської конвенції, яка визначає, що разом з контекстом враховуються, у тому числі, подальша практика застосування договору, яка встановлює згоду учасників щодо його тлумачення [12].

Як було зазначено вище, еволютивне тлумачення Конвенції також базується на подальшій практиці держав. Відмінність еволютивного тлумачення і подальшої практики у вузькому розумінні полягає в тому, що остання є результатом намірів сторін тлумачити міжнародний договір з допомогою конкретного способу, в той час як еволютивне тлумачення не завжди настільки тісно пов'язане з наявністю чіткої згоди держав — учасниць Конвенції.

У цьому аспекті заслуговують на увагу приклади використання подальшої практики в діяльності Європейського Суду як засобу тлумачення Конвенції і протоколів до неї. Так, цікавою є практика прийняття Європейським Судом рішень в порядку так званої пілотної процедури, в процесі якої виявляються наявні в державі структурні або

системні проблеми, у тому числі пов'язані з недоліками законодавства [13]. Вважається, що держава зобов'язана з метою виконання відповідного рішення усунути виявлені проблеми, у тому числі шляхом внесення відповідних змін у своє національне законодавство. У зв'язку із цим актуальним є розвиток інституту виконання рішень Європейського Суду. Так, у практику виконання рішень Європейського Суду увійшло життя державою заходів загального та індивідуального характеру, що підтверджується правовими позиціями Європейського Суду. Наприклад, в резолютивній частині рішення у справі «Oleksander Volkov v. Ukraine» [14] Європейський Суд вказав на необхідність якнайшвидшого відновлення заявника на посаді судді Верховного Суду.

Таким чином, застосування Європейським Судом таких особливих підходів до тлумачення, як еволютивне тлумачення і подальша практика застосування, безумовно, допускаються з точки зору міжнародного права і зумов-

лене особливим характером Конвенції як міжнародного договору про права людини. Однак їх застосування повинно здійснюватися з дотриманням принципу правової визначеності, а також принципу стримування Європейського Суду, з одного боку, і принципу забезпечення реальних і ефективних, а не теоретичних та ілюзорних прав, з іншого боку, що видається можливим лише за умови, що Європейський Суд і держави — учасниці Конвенції діятимуть узгоджено з приводу розвитку і вдосконалення прав і свобод, гарантованих Конвенцією.

Отже, можна підсумувати, що принципи тлумачення Конвенції базуються на Конвенції і узгоджуються з основними законами країн — учасниць Конвенції. Вони правильно і об'єктивно застосовуються в практиці Європейського Суду у справах проти держав — членів Ради Європи. При цьому широта європейського контролю стосовно останніх визначається неефективністю національних засобів забезпечення конвенційних прав.

REFERENCES:

1. Helfer R. L. Consensus, Coherence and the European Convention on Human Rights. URL: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=2639&context=faculty_scholarship.
2. Letsas G. Evolutive Interpretation and the ECHR. URL: http://www.jus.uio.no/english/research/areas/intrel/projects/should-states-ratify-project/working-groups/european-court-human-rights/documents/Letsas,%20%20Evolutive%20Interpretation%20and%20Strasbourg_s%20Legitimacy1710.pdf.
3. Helgesen E. J. What are the limits to the evolutive interpretation of the Convention? URL: https://www.jus.uio.no/smr/om/aktuelt/aktuelle-saker/2011/docs/helgesen_speech.pdf.
4. Marochini M. The Interpretation of the European Convention on Human Rights. URL: <https://hrcaj.srce.hr/file/171985>.
5. European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.
6. Vienna Convention on the Law of Treaties 1969. URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.
7. Lee Ka Yee Rosa. Expansive interpretation of the European Convention on Human Rights and the creative jurisprudence of the Strasbourg's Court. URL: http://www.artsfac.hku.hk/mercury/wp-content/uploads/Rosa_Lee1.pdf.
8. Interpretation of Fundamental Rights in a Multilevel Legal System. URL: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/18033/Manuscript%20H.%20Senden.pdf?sequence=2>.
9. European Court of Human Rights judgment in case «Hatton and Others v. the United Kingdom» of 8 July 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61188>.
10. European Court of Human Rights judgment in case «Feldbrugge v. The Netherlands» of 27 July 1987. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57485>.
11. European Court of Human Rights judgment in case «Hirst v. the United Kingdom» of

6 October 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70442>.

12. Dzehtsiarou K. European Consensus and the Evolutive Interpretation of the European Convention on Human Rights. URL: http://www.ejtn.eu/Documents/About%20EJTN/Independent%20Seminars/Human%20Rights%20BCN%2028-29%20April%202014/Dzehtsiarou_Interpretation_ECHR_GLJ_2011.pdf.

13. Steven Greer. The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights. URL: [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf).

14. European Court of Human Rights judgment in case «Oleksandr Volkov v. Ukraine» of 9 January 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>.

УДК 347.965.42

Стефанчук Микола Олексійович

*Старший науковий співробітник
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ ЯК ЕФЕКТИВНОГО СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СТАНДАРТИВ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

Stefanchuk M. O. Features of the Introduction of the Mediation Institute as an Effective Way to Resolve Disputes in Ukraine Through the Prism of EU Standards

Abstract. The article is devoted to issues of mediation as a way of resolving conflicts. The advantages of this method of settlement of disputes in Ukraine and EU countries are highlighted. The necessity of harmonization of the relevant norms of mediation of Ukraine with the EU legal standards is proved.

Key words: *mediation, dispute settlement, conflict, arbitration court, Ukraine, EU.*

Україна сьогодні перебуває в активному стані судової реформи. Відповідні зміни до Конституції України, які б мали покращити стан судочинства, внесені Президентом України до Верховної Ради України. Процес реформування судочинства, як відомо, викликаний значною недовірою українського суспільства до судів. Дослідження показують, що лише 5 % громадян довіряють судам, не довіряють 79 % [6]. За таких умов постає потреба в пошуку інших механізмів, які б дозволяли учасникам суперечок вирішувати їх без звернення до суду. Додатковими аргументами на користь пошуку таких механізмів можуть бути також останні зміни до Закону України «Про судовий збір», де, як відомо, істотно підвищені ставки судового збору при зверненні до різних судів та залежно від судової інстанції. Крім того, значна завантаженість судів не сприяє швидкому розгляду справи.

У світі такі механізми уже створені та функціонують достатньо ефективно. Як відомо, їх прийнято називати альтернативними способами врегулювання спорів або альтернативним вирішенням

спорів (медіація). Питання впровадження альтернативних способів вирішення спорів в Україні назріло уже давно і широко обговорюється на різних заходах. Однак в практичній площині говорити про наявність реальних альтернативних способів вирішення спорів в Україні, на нашу думку, не доводиться.

Активно розробляють конфліктологічну проблематику А. Герасіна, Н. Осіпова, І. Панова, Д. Проценко, Ю. Розман, І. Сенюта та інші науковці. Дана проблема не є новою і набуває актуальності в нашій країні з кожним роком. Тому на сучасному етапі важливим є завдання пошуку ефективних шляхів попередження та вирішення конфліктів у різних сферах суспільного життя.

Метою даного дослідження є аналіз медіації як одного з альтернативних способів вирішення юридичних спорів.

На думку Т. П. Зубко, в цілому концепцію альтернативного вирішення спорів можна визначити як сукупність прийомів і способів вирішення спорів між учасниками без звернення до системи судочинства [3, с 131]. О. М. Спек-

тор визначає інститут медіацію як сукупність норм (правового та нормативного характеру), що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з вирішенням спорів і розв'язанням конфліктів у приватноправовій сфері, на основі узгодження позицій та інтересів сторін [6]. Медіацію також визначають як будь-який засіб вирішення спорів поза залом суду або будь-який спосіб вирішення спору, крім судового [7]. Медіація — це різні процеси, які допомагають сторонам вирішувати спори без звернення до суду [10].

Варто зазначити, що протягом останніх десятиріч медіація успішно розвивається в багатьох країнах. У США, Канаді, Австрії, Великобританії, Німеччині, Норвегії, Фінляндії, Франції, Польщі та інших європейських країнах прийнято спеціальні закони, які захищають право медіатора на нерозголошення інформації, отриманої від сторін у процесі медіації [4]. У деяких країнах прийняті спеціальні юридичні норми, відповідно до яких до участі в судовому процесі сторони повинні спробувати вирішити свій спір шляхом медіації. Поширюється практика медіації в країнах Східної Європи та колишніх республіках Радянського Союзу. Значний досвід є уже в Польщі, Албанії, Росії та інших країнах.

В Директиві 2013/11 /ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. про альтернативні способи вирішення спорів у сфері захисту прав споживачів та внесення змін до Регламенту (ЄС) №2006/2004 та Директиви 2009/22/ЄС (Директива про АВС в сфері захисту прав споживачів, надалі — Директива про медіацію) у п. 5 преамбули зазначається, що медіація передбачає просте, позасудове вирішення спорів між споживачами і продавцями [8]. Директиву про медіацію вважають новою частиною європейського права. І це зрозуміло, оскільки даним актом створюється єдина, уніфіко-

вана правова платформа для створення та діяльності різних інститутів медіації.

Крім цієї Директиви про медіацію, в ЄС також ще прийнятий Регламент (ЄС) 524/2013 Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. про онлайн вирішення спорів та про внесення змін до Регламенту (ЄС) №2006/2004 і Директиви 2009/22 /ЄС. Обидва ці документи спрямовані на сприяння використанню схем медіації у спорах, пов'язаних зі скаргами на всій території ЄС. Взагалі медіаційні схеми можуть бути засновані державними органами, промисловістю або у співпраці між державним сектором, промисловістю і організаціями захисту прав споживачів.

Найбільш поширеними є переговори, медіація та арбітраж (третейське судочинство). Хоча Директива та Регламент, виходячи з назви, мали б стосуватися лише спорів, де одним із учасників є споживач (тобто фізична особа), однак, на нашу думку, їх в повній мірі можна застосовувати при створенні та діяльності будь-якого інституту медіації в Україні, навіть де учасниками є два суб'єкти господарювання. Перевагами у випадку застосування механізму медіації є:

- 1) медіація є менш формальною і більш оперативною, ніж судовий розгляд;
- 2) медіація є більш рентабельною, ніж судовий розгляд і дозволяє уникнути непередбачуваних витрат на юридичні послуги;
- 3) медіатори є більш послідовними, ніж суди;
- 4) медіація заохочує безпосередню участь сторін;
- 5) механізм застосування медіації є конфіденційним та передбачає неупереджений процес;
- 6) медіація має потенціал, щоб поліпшити відносини між сторонами, і, відповідно, створює можливість для продовження відносин між сторонами після того як вони досягли рішення [9].

Варто вказати, що на даний час в Україні існує певна проблема із застосу-

ванням медіації. Взагалі на даний час законодавчо передбаченим механізмом медіації є лише Третейське судочинство. Проте, як відомо, вирішувати спори щодо захисту деяких видів прав (наприклад — споживачів) вони не мають права (ст. 6 Закону України «Про третейські суди») [2]. А от суб'єкти господарювання можуть скористатися цим механізмом медіації.

У квітні 2012 р. ВРУ зареєструвала нові проекти Закону України «Про медіацію» № 10301 та альтернативний йому № 10301-1. Жоден з них не було прийнято. У 2013 р. було зареєстровано знову два законопроекти — 2425а, поданий народним депутатом України Я. П. Федорчуком, і проект Закону про медіацію (ресстр. № 2425а-1) [3, с. 132], поданий народними депутатами України С. В. Ківаловим, В. Й. Развадовським, О. І. Махніцьким. Наразі обидва законопроекти знаходяться на розгляді Комітету з питань верховенства права та правосуддя.

Ще одним новим певним інститутом медіації в Україні можна назвати раду бізнес-омбудсмена, яка створена відповідно до постанови Кабінету міністрів України від 26.11.2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена» [5].

Рада бізнес-омбудсмена представлятиме та захищатиме інтереси бізнесу у державних органах. Ця установа покликана забезпечити прозоре ведення бізнесу в Україні. Необхідно зазначити, що в Україні були ідеї запровадження у певних випадках обов'язкового позасудового врегулювання спорів. Так, в проекті Конституції України така норма запропонована у ст. 124 [5].

Враховуючи вищезазначене та європейські прагнення України, слід більш інтенсивно працювати над законодавчим регулюванням створення та діяльності медіації, які б базувалися на принципах, визначених в Директиві про медіацію. А тому варто розглянути ці принципи.

Директива про медіацію зазначає наступні принципи при створенні та діяльності відповідних інститутів позасудового вирішення спорів: професійність, незалежність та неупередженість (ст. 6), прозорість (ст. 7), ефективність (ст. 8), справедливість (ст. 9), свобода (ст. 10), законність (ст. 11). Ці принципи є спільними для усіх (тобто будь-якого інституту) медіації.

В ч. 1 ст. 6 Директиви зазначено: держави-члени повинні гарантувати, щоб фізичні особи, які відповідають за медіацію, володіли необхідним досвідом і були незалежними та неупередженими. Це має бути гарантовано забезпеченням того, щоб такі особи [6]:

1) володіли необхідними знаннями та навичками в галузі альтернативного або судового вирішення спорів споживачів, а також загального розуміння права;

2) призначалися на строк повноважень достатньої тривалості для забезпечення незалежності їх дій, а також не були звільнені від виконання своїх обов'язків без поважних причин;

3) не отримували будь-яких інструкцій від будь-якої зі сторін або їх представників;

4) отримували винагороду таким чином, щоб вона не була пов'язана з результатом процедури;

5) невідкладно розкривали перед установами медіації будь-які обставини, які можуть вплинути на їх незалежність і неупередженість або призвести до конфлікту інтересів з будь-якою із сторін в суперечці, який вони просять вирішити.

Обов'язок розкривати такі обставини повинен мати місце протягом всієї процедури медіації. Держава на додаток до загальних вимог повинна передбачити в законодавстві такі механізми, щоб [4]:

1) фізичні особи, які займаються вирішенням спорів, призначалися колегіальним органом, що складається з рівної кількості представників споживчих

організацій та представників продавця і призначення відбувалося в результаті прозорої процедури;

2) фізичні особи, які займаються вирішенням спорів, призначалися на строк як мінімум три роки, щоб забезпечити незалежність їх дій;

3) фізичні особи, які займаються вирішенням спорів, мають взяти зобов'язання не працювати на продавця або професійну організацію, членом якої є продавець, протягом трьох років по завершенні роботи з медіацією;

4) інституція по вирішенню спорів не повинна мати ніякого ієрархічного або функціонального зв'язку з продавцем і чітко бути відокремленою від оперативних органів та мати достатній бюджет в своєму розпорядженні, який відділений від загального бюджету, для виконання своїх завдань.

Наступним у ст. 7 Директиви названий принцип прозорості. Для цього необхідно, щоб установи медіації виклали у відкритому доступі на своїх сайтах, на постійному носії за запитом, у будь-яких інших засобах ясну і легко зрозумілу інформацію, зокрема:

1) свої контактні дані, в тому числі поштова адреса та адреса електронної пошти;

2) фізичну особу, яка відповідає за медіацію, спосіб її призначення та тривалість її мандату;

3) досвід, неупередженість і незалежність фізичних осіб, які займаються медіацією, якщо вони найняті або отримують винагороду виключно у продавця;

4) види суперечок, які вони можуть вирішувати, в тому числі матеріальні рамки; процедурні правила вирішення спорів та підстави, за умов яких медіація може відмовити у вирішенні конкретного спору;

5) мову, на якій може бути подано заяву, та на якій буде проводитися розгляд спору;

6) типи правил, якими може керуватися медіація при вирішенні суперечки

(наприклад, законодавство, міркування справедливості, кодекси поведінки);

7) будь-які попередні вимоги, які можуть бути пред'явлені до сторін, перш ніж може бути розпочата процедура медіації;

8) можливість сторонам відмовитися від процедури медіації;

9) витрати сторін, в тому числі привила розподілу витрат по завершенні процедури медіації;

10) в середньому тривалість процедури медіації;

11) юридичні наслідки рішень, прийнятих в порядку медіації, в тому числі накладення штрафів за його недотримання, якщо рішення має обов'язкову силу для сторін;

12) можливість примусового виконання рішення.

Стосовно принципу ефективності (ст. 8 Директиви), то держава повинна забезпечити, щоб:

1) порядок медіації був легко доступний онлайн і оффлайн для обох сторін, незалежно від їх місцезнаходження;

2) сторони повинні мати доступ до процедури без зобов'язання найняти адвоката або юридичного радника, але процедура не позбавляла повинна позбавляти сторони права на незалежну консультацію, представництво або на правову допомогу від третьої особи на будь-якій стадії процедури;

3) процедура медіації має бути доступною як в організаційному так і у фінансовому аспектах;

4) інституція медіації повинна повідомляти сторони спору, про факт отримання всіх документів, що містять інформацію, щодо спору.

Як ми бачимо, потреба в створенні інститутів медіації в Україні є надзвичайно актуальною. Хоча з об'єктивних причин Директива 2013/11/ЄС (Директива про медіації) не ввійшла до переліку актів, що містяться в додатках до Угоди про асоціацію і повинні в найближчий час бути імplementовані в українське законодавство, однак, на

нашу думку, при законодавчому врегулюванні питання створення та діяльності інститутів медіації слід керуватися цією Директивою. Тому законодавче

запровадження медіації в Україні є необхідним та важливим і повинно базуватися на принципах, передбачених Директивою про медіації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апеляційна комісія — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://ufu.org.ua/ua/consumer_insurance_services/insurance_ombudsman 1.
2. Закон України «Про третейські суди» — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1701-15a>.
3. Зубко Т. П. Медіація як спосіб альтернативного вирішення спорів в Європейському Союзі // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди «Право». — 2014. — Вип. 21. — С. 131–135
4. Медіація в державах Європейського Союзу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakhevropeyskogo-soyuzu/.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена». — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF>.
6. Спектор О. М. Альтернативні способи

- вирішення цивільно-правових спорів — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/44/9254.html>.
7. Alternative Dispute Resolution — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.law.cornell.edu/wex/alternative_dispute_resolution.
8. Directive 2013/11/EU of The European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex:32013L0011>.
9. The European Directive on Alternative Dispute Resolution — what it means for your business [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ombudsman-services.org/downloads/OS_ADRleaflet_Nov2014.pdf.
10. What is ADR? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nycourts.gov/ip/adr/What_Is_ADR.shtml.

REFERENCES:

1. *Apeliatsiina komisiiia* [Appeal Commission]. Available: http://ufu.org.ua/ua/consumer_insurance_services/insurance_ombudsman1. [in Ukrainian].
2. *Pro tretetskii sudy* [About Arbitration Courts]; *Zakon Ukrainy*. Available: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1701-15a>. [in Ukrainian].
3. Zubko T. P. (2014). *Mediatsiia yak sposib alternatyvnoho vyryshennia sporiv v Yevropeiskomu Soiuzi* [Mediation as a way of alternative dispute resolution in the European Union]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody «Pravo»*. Vyp. 21. P. 131–135. [in Ukrainian].
4. *Mediatsiia v derzhavakh Yevropeiskoho Soiuzu* [Mediation in the states of the European Union]. Available: http://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakhevropeyskogo-soyuzu/. [in Ukrainian].
5. *Pro utvorennia Rady biznes-ombudsmena* [On the Establishment of the Council of the Business Ombudsman]; *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.11.2014 r. № 691*. Available:

- <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF>. [in Ukrainian].
6. Spektor O. M. *Alternatyvni sposoby vyryshennia tsyvilno-pravovykh sporiv* [Alternative ways of resolving civil disputes]. Available: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/44/9254.html>. [in Ukrainian].
7. Alternative Dispute Resolution. Available: https://www.law.cornell.edu/wex/alternative_dispute_resolution.
8. Directive 2013/11/EU of The European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). Available: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex:32013L0011>.
9. The European Directive on Alternative Dispute Resolution — what it means for your business. Available: http://www.ombudsman-services.org/downloads/OS_ADRleaflet_Nov2014.pdf.
10. What is ADR? Available: https://www.nycourts.gov/ip/adr/What_Is_ADR.shtml.

УДК 340.12

Налутцишин Віктор Володимирович

*Професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ
ОСОБАЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ
ЯК РЕЗУЛЬТАТУ ОРГАНІЗАЦІЇ
І САМООРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА**

Nalutsyshyn V. V. Philosophical and Legal Features of Legal Order as a Result of Organization and Self-Organization of Society

Abstract. The article explores the problem of the legal order through understanding the processes of organization and self-organization of society. Different views of scientists on the content and concept of public order are considered. It is established that the organization of order inherent in the following features: it is an artificially created by a person a social system; the functioning of the system is ensured by the person, namely, the relevant bodies and officials who are vested with power; the duty of the organization of order is vested in the state; organizational and legal means of ensuring the right order are the appropriate means, forms, mechanisms that are fixed by the state to protect the interests of the whole society; The main instrument in achieving the right order through organizational aspects is state control.

It is revealed that the self-organization of the legal order is characterized by the following features: it is the basic element of the organization of the legal order on the basis of which the state organization of the legal order is carried out, a clear comprehension by the subject of its social interests, implemented voluntarily and naturally, the quality of self-organization of the legal order and its form depend on the quality of the legal regulation of public relations; depends on the level of public culture and sense of justice in society.

Key words: *order, social order, social control, legal order, socialization, self-organization, organization.*

Досягнення громадського порядку можливо за допомогою громадського контролю за умови, що він має двосторонній характер. Соціальний контроль як складноорганізована система, яка виникає в суспільних відносинах, діє двосторонньо: з одного боку, суспільство є об'єктом державного контролю (організаційна складова контролю), а з іншого, суспільство є суб'єктом контролю над державою, здійснюючи як вплив на державу, так і на себе (самоорганізовуючись), в тому числі у формі самоконтролю кожної людини над самим собою.

Феномен соціального контролю тісно пов'язаний з проблемою встанов-

лення соціального порядку, вирішальну роль в підтримці якого грає розуміння соціального контролю не тільки як соціальної організації, але і як механізму, що визначає здатність суспільства до саморегуляції [1, с. 106]. Соціальний порядок є обов'язковою умовою існування суспільства, адже поки існує порядок — існує і суспільство. В той же час, як суспільство залежить від порядку, так і порядок залежить від суспільства. Якщо суспільство готове до змін, є взаємоузгодженим єдиним цілим, то і порядок стає більш гнучким до внутрішніх змін в суспільстві.

Актуальність теми дослідження підтверджується ступенем нерозкритості

питання розгляду організаційних і самоорганізаційних аспектів в суспільстві та їх впливу на формування правового порядку.

Спроби розгляду формування правового порядку по організаційних і самоорганізаційних аспектах суспільства здійснювали вчені: Т. Андрусак, Л. Монастирський, Н. В. Панаріна, С. С. Сенчук, А. Н. Сисоєва, А. Л. Ступак, В. М. Казаков, А. Ф. Крижанівський, Ю. П. Крисюк, К. В. Кондов та ін.

Метою і завданням статті є розкриття сутності правового порядку через вплив на нього організаційних і самоорганізаційних процесів суспільства (двосторонній соціальний контроль).

Проблема правового порядку має надзвичайно важливе значення для розуміння процесів організації та самоорганізації суспільства. Крім того, сучасне суспільство все більше потребує переосмислення значення застарілих засобів соціального контролю і розгляд нових способів осмислення та роз'яснення принципів не організації та організації. Тому, слід розглянути організаційні та самоорганізаційні аспекти соціального контролю з філософсько-правової точки зору.

Організація громадського контролю означає контроль з боку держави. В академічному тлумачному словнику української мови під організацією розуміють об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій і т. д. [2, с. 739].

Виділяють соціальні, біологічні, фізичні та технічні організації. Соціальні організації — це складні динамічні відкриті цілеспрямовані керовані системи, створені людиною, у функціонуванні яких вона відіграє активну роль. Також під поняттям «соціальна організація» можна розуміти штучне об'єднання інституціонального характеру, призначене для виконання певної функції. Соціальна організація має свій соціальний статус і це проявляється в наступному: організація виступає як цільовий об'єкт,

цільова спільність, в якій досягнення спільної мети визнається можливим тільки через досягнення індивідуальної мети, і навпаки, досягнення індивідуальної мети стає можливим тільки через висування і досягнення спільної мети [3, с. 87, 89].

Зрозуміло, що люди в суспільстві взаємодіють, а тому суспільство можливе лише на підставі організації і порядку. Таку організацію і порядок забезпечує соціальна система, яка отримала назву «держава». Саме на державу покладено обов'язок реалізувати потребу людей в тій чи іншій системі цінностей, потреба в універсальних, в рамках суспільства ідеалах, в деякому каркасі, який здатний тримати спільне соціальне життя, інакше розпадеться [4, с. 116–117]. Отже, держава займає визначальне місце в організації суспільства як форма організації суспільного життя. Без держави немає організації і суспільства в цілому, а тому держава є фундаментальною, базовою організаційною структурою в організації суспільства і у всій соціальній системі. Навколо держави формуються інші організаційні структури. Місце держави як визначального елемента організації суспільства визначається призначенням в суспільстві, оскільки вона виступає як: організація громадянського суспільства; носій влади в суспільстві; форма політичного панування, виражається в прийнятті владних рішень, що стосуються всього суспільства і обов'язкових для виконання всім населенням; представник всього населення на даній географічній території; виразник загального інтересу; інструмент реалізації загальної волі в суспільстві; творець загальних цілей в суспільстві; основний стабілізатор суспільного життя; головний суб'єкт суверенітету [5].

Не дарма Г. Кельзен уособлював державу і порядок. Так, він стверджував, що держава як організація — це правовий порядок, який повинен бути центральним. Для того щоб бути держа-

вою, правовий порядок повинен ввести органи, що, функціуючи відповідно до ідеї поділу праці, виробляли б і застосовували норми [6, с. 310–311]. Як вважає Н. Панаріна, прирівнюючи правовий порядок до держави, автор додає правопорядку рис інституційності. Тому, в рамках філософії позитивізму правовий порядок не є «реалізованим правом», характеристикою правового буття, а виступає нормативною, державно-владною, інституційною моделлю суспільних відносин [7, с. 23–24].

Державно правова форма належить до формального типу організації взаємодії елементів соціальних систем і може забезпечити ефективність соціальних процесів тільки за умови, що він: є об'єктивним відображенням осмислених суспільством соціальних потреб; формує адекватні форми і способи, засоби, механізми їх задоволення, в тому числі і організаційно-правові; враховує властиві даному типу суспільства закономірності і тенденції розвитку і спирається на них [8, с. 47–48].

Отже, організації правопорядку притаманні такі риси:

1) це штучно створена людиною соціальна система;

2) функціонування системи забезпечується людиною, а саме відповідними на це органами і посадовими особами, які наділені владними повноваженнями;

3) обов'язок організації порядку покладено на державу;

4) організаційно-правові способи забезпечення правового порядку — це відповідні кошти, форми, механізми, які закріплені державою для охорони інтересів всього суспільства;

5) головним інструментом в досягненні правового порядку через організаційні аспекти є державний контроль, який здійснює держава.

Хоча державні функції організації суспільства важливі, основою соціального і правового порядку є процеси самоорганізації. Так, для затвердження

соціального порядку як нормативного, повинні бути забезпечені засоби самоорганізації шляхом раціоналізації дії на суб'єктному рівні — фізичних та юридичних осіб — по можливості легітимно вести свою справу, сприяти або хоча б не заважати кожному суб'єкту соціальної дії, що дозволяє нормувати соціальні процеси, надати їм цілеспрямований характер [9, с. 186–187].

Механізм самоорганізації соціального і правового порядку поєднує традиції його духовно-культурної основи, потенційність, системоутворюючі зв'язки (насамперед ідеал справедливості, пріоритет загальнонаціональних інтересів, колективізм, тісний зв'язок права з релігією, взаємодопомога, повага до держави). Характер правового порядку в перехідний період як самоорганізуючої системи проявляється як сукупне ціле, він підпорядковує необхідні явища і процеси правової дійсності і створює з них ті елементи, яких йому не вистачає [10, с. 12]. При цьому, ефективність правового порядку як раз найбільше і проявляється в перехідний період. Правовий порядок в період змін, зокрема, влада або напрямки розвитку суспільства забезпечують дотримання напрацьованих роками стандартів співіснування суспільства.

Особливе значення для самоорганізації правопорядку має його структура. Структура правопорядку — це єдність і одночасно поділ системи громадських відносин, врегульованих правом відповідно до їх галузевого змісту. Будучи реалізованою системою права, правопорядок включає конституційні, фінансові, адміністративні, земельні, сімейні та інші види суспільних відносин, врегульованих нормами відповідних галузей права. У структурному відношенні правопорядок відображає реалізовані елементи системи права, саме тому вони такі: суб'єкти права, правові відносини, норми права, правова свідомість і правова культура.

1. Суб'єкти права — держава, її органи, державні, громадські та комерційні організації, що мають права, обов'язки, повноваження, відповідальність, суворо визначені конституцією, законами, іншими правовими актами — статична частина (організаційна частина правового порядку). Суб'єктами соціальної самоорганізації можуть виступати індивіди і групи, які мають специфічні соціальні якості, серед яких виділяють, перш за все, чітке усвідомлення своїх соціальних інтересів і готовність до активних дій по їх забезпеченню, в тому числі в складі громадських організацій. Однак, ефективність і результативність такої діяльності залежить не тільки від наявності зазначених факторів, а й від підтримки зовнішніми факторами (правова база, адекватна для цього соціальна інфраструктура, розвиток комунікації між владою і населенням, готовність самої влади до соціального діалогу і т. ін.) [11, с. 2226].

2. Правові відносини і зв'язки між реалізованими елементами системи права (конституційні, фінансові, адміністративні, земельні, сімейні та ін.) — динамічний зв'язок [12, с. 454]. На думку В. Гойман, правовий порядок — це засноване на праві реальний стан суспільних відносин, що характеризує ступінь задоволення учасниками цих відносин різних інтересів і потреб за допомогою засобів права, а також характер виконання ними правових зобов'язань, заснованих на законі або укладених угодах [13, с. 48].

3. Норми права. Нормативно-правове регулювання, за допомогою якого досягається правовий порядок передбачає контроль за поведінкою соціальних спільнот і окремих осіб з метою забезпечення їх оптимального функціонування і соціального розвитку та становить систему санкціонованого державою впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування та реалізації правового порядку. Метою норматив-

но-правового регулювання є досягнення того рівня суспільних відносин, що відповідають тим принципам співжиття, визнаних в цьому культурно-історичному середовищі. Людина в системі нормативно-правового регулювання повинна входити як активний суб'єкт, який реалізує власні потреби і інтереси, використовуючи для цього правові можливості. Разом з тим, людина є об'єктом нормативно-правового регулювання, оскільки відчуває детермінуючий вплив, системи правових норм, однак вона не є пасивною ланкою в процесі нормативно-правового регулювання, а виконує в ньому активну роль, є суб'єктом взаємодії з правовою системою, реалізуючи власні потреби та інтереси [14, с. 175].

Правовий порядок стає ефективним, зміцнюється тільки за умови, якщо закони і підзаконні акти створюються і реалізуються на основі принципів права, з урахуванням органічного внутрішнього зв'язку з регульованими суспільними відносинами, що історично склалися правосвідомістю народу. Адже виступаючи в якості правової реальності режим правопорядку, являє собою єдину динамічну систему створення, освоєння і використання правових цінностей, що впливають на психіку, свідомість і волю людей, на характер їхньої поведінки. Правовий порядок не тільки контролює відповідність людської поведінки і дій нормативним зразкам, а й безпосередньо бере участь в регулюванні міжособистісних відносин і суспільних відносин взагалі, в підвищенні правової культури суспільства [15, с. 351].

На перший погляд, норми права є найменш «сприятливим» середовищем для використання положень синергетики, оскільки є відносно стабільним цілим і виникають в результаті цілеспрямованої діяльності уповноважених суб'єктів, тобто виразом чисто організаційної складової правового порядку, але все ж вони «пронизані» самооргані-

заційними процесами. Це проявляється в тому, що законодавство не є простою сукупністю нормативно-правових актів, прийнятих по суб'єктивному розсуду законодавця і не перебуває тільки для впорядкованості, стабільності самого законодавства, а є формою практичної реалізації системи права, формується для потреб соціального управління. Це означає, що законодавство має відповідати не просто структурі системи права, а й системі суспільних відносин, тобто спостерігається взаємопроникнення системи законодавства і системи соціальної самоорганізації. Соціальна самоорганізація виражається у «відображенні» її динаміки в розвитку системи законодавства, тобто в підпорядкуванні процесу становлення системи законодавства її критеріям, в результаті і визначає ступінь «ефективності» правового регулювання. Що стосується норм природного права, то тут, безсумнівно присутній самоорганізація. Так, правовий звичай є найбільш яскравим прикладом прояву самоорганізації. Самоорганізація тут спостерігається в найбільшій концентрації, оскільки правило поведінки виникає не в результаті діяльності владно-розпорядчих органів, а складається природньо в процесі нормального перебігу суспільних відносин [16, с. 89–91, 93].

4. Правова свідомість і правова культура. Сьогодні не викликає заперечень, що соціальною необхідністю правопорядку є високий рівень загальної правової культури громадян і їх правосвідомості.

Як стверджує І. С. Кривцова, самоорганізуючий порядок знаходиться під впливом внутрішньосистемного детермінанта — правосвідомості, який визначає форму правової самоорганізації і є квінтесенцією самоорганізації правопорядку, в можливостях якої забезпечити узгодженість самоорганізаційних процесів і «алгоритм» саморуху правопорядку в цілому [16, с. 8]. Правопорядок полягає якраз в тому, що «правосвідомість, добровільно наповнюючись

змістом закону, втілює закон в життя, або, що те ж саме, наповнює вимоги закону внутрішнім і зовнішнім життям — волею і справами. В основі будь-якого правопорядку і держави лежить духовне визнання людей — повага і довіра їх один до одного» [18, с. 202].

Правосвідомість реалізується як власне в праві, так і в особливому феномені правової дійсності — в правовій культурі особистості і суспільства. Правова культура проявляється в досягнутому рівню розвитку регулятивних якостей права, накопичених правових цінностей, а також тих особливостей права і юридичної техніки, що належать духовній культурі і характеризує правовий прогрес. Культура була і завжди буде важливою умовою нормального людського існування і співіснування, відродження громадянського суспільства, а, отже, і встановлення ефективного громадського порядку і правового порядку. Динаміка культури і її процесів є одним з основних чинників, що визначають рівень і характер соціального порядку і правового порядку, оскільки культура проявляє себе як особливий спосіб і специфічний механізм соціального регулювання [8, с. 119, 69, 71].

Правова культура, під якою розуміють досягнутий рівень розвитку правового життя, також характеризує якісний стан правових явищ, в тому числі і правового порядку, який, в свою чергу, визначає рівень правової культури конкретного суспільства. Перебуваючи у взаємозв'язку з правовою культурою правовий порядок набуває змістовного поєднання з правосвідомістю різних верств населення, знаходить своє вираження в правовідносинах і правомірній поведінці суб'єктів [7, с. 52–53].

Отже, значення правової культури для формування і підтримки правового порядку визначається тим, що ідейно-правові компоненти правового буття, як складові правової культури, відрізняються своїми особливостями впливу на

суспільні процеси і стани. Також значення правової культури для всіх сторін правового життя, а особливо, для правового порядку, пов'язане з тим, що в соціологічному плані правовий порядок в своїй основі має правову, економічну, політичну та іншу базу, яка знаходить своє втілення в системі суспільних відносин і сукупної суспільної діяльності, а в культурологічному плані правовий порядок в своїй основі має культуру даного народу. Звідси випливає, що культура, що склалася в суспільстві, є істотним чинником у становленні всіх форм правового порядку. Однак, як вважає А. Ф. Крижанівський, якщо в становленні офіційного, узаконеного і закріпленого в юридичній формі правового порядку культурний фактор є фоновим, другорядним, а на першій план висуваються чинники соціального порядку, то в становленні громадянського правового порядку саме культурний фактор є першорядним, а фактори соціального порядку є фоновими. Так, на становлення офіційного правового порядку вирішальним чином впливає громадська культура в її економічній і політичній формі [18, с. 343–344].

Таким чином, самоорганізація правового порядку характеризується наступними ознаками:

1) є базовим елементом організації правопорядку, на основі якого здійснюється державна організація правового порядку;

2) чітке усвідомлення суб'єктом своїх соціальних інтересів, що реалізуються добровільно і природно;

3) якість самоорганізації правового порядку і її форми залежать від якості правового регулювання суспільних відносин;

4) залежить від рівня суспільної культури і правосвідомості в суспільстві.

Разом з тим, соціальна самоорганізація вимагає постійного державної уваги і корекції (організаційної складової): необхідні стимулювання і підтримка (в тому числі ресурсна) одних спонтанних процесів і стримування, і попередження інших. Якщо ж зовнішній вплив, не відповідає внутрішній природі само розвитку суспільства, то самоорганізація може виступати як бездіяльність або активне опозиційний діяння, спрямоване на перешкоджання непередуманим і несвоєчасним рішенням та іншим соціальним впливам, або на висунення альтернативних форм і способів вирішення проблем [11, с. 2228].

Висновки. Сфера правового порядку є специфічною, оскільки неможливо говорити виключно або про організаційний компонент, або про самоорганізаційний компонент правового порядку. Для ефективного досягнення мети правового порядку повинен застосовуватися двосторонній контроль. Так, з одного боку суспільство є об'єктом державного контролю (організаційна складова контролю), а з іншого, суспільство є суб'єктом контролю над державою, здійснюючи як вплив на державу, так і на себе (самоорганізовуючись), в тому числі у формі самоконтролю кожної людини над самим собою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кондов К. В. Соціальний контроль, як соціальний феномен: порівняльна характеристика соціологічних підходів / К. В. Кондов // Грані : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. — 2011. — № 1. — С. 104–109.
2. Словник української мови: в 11 томах / Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін. — Том 5. — К.: Наукова думка, 1974. — 840 с.
3. Монастирський Г. А. Теорія організації : підруч. / Г. А. Монастирський. — Тернопіль : ТНЕУ, 2014. — 288 с.
4. Ступак А. Л. Соціальний порядок як необхідна умова стабільності суспільних відносин / А. Л. Ступак // Держава і право. — 2011. — Вип. 51. — С. 115–120.
5. Політологія: Підручник [Електронний ресурс] / І. С. Дзюбко, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. — К.: Вища школа, 1998. — 304 с. — Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-13.html>
6. Кельзен Г. Чисте Правознавство: З додатком: Проблеми справедливості / Пер. з нім. О. Мокровольського. — К.: Юніверс, 2004. — 496 с.

7. Панаріна Н. В. Право як нормативна основа формування правопорядку: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н. В. Панаріна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2008. — 202 с.
8. Крисюк Ю.П. Соціальний та правовий порядок як необхідна умова стабільності суспільства : дис... канд. юрид. наук / Ю. П. Крисюк; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 216 с.
9. Недюха М. Соціальний порядок як атрибут політичної системи українського суспільства / М. Недюха // Українознавство. — 2006. — № 2. — С. 186–188.
10. Казаков В. Н. Правовой порядок в юридической теории и практике : автореф. дис. на соискание учен. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В. Н. Казаков. — М., 2003. — 55 с.
11. Сысоева О.Н. Социальная самоорганизация как многоуровневое и многоаспектное явление общественной жизни / О. Н. Сысоева // Научно-методический электронный журнал «Концепт». — 2014. — Т. 20. — С. 2226–2230.
12. Скакун О. Ф. Теория держави і права: підруч. / О. Ф. Скакун. — Х.: Консум, 2001. — 656 с.
13. Гойман В. И. Действие права (Методологический анализ) / В. И. Гойман. — М.: Академия МВД РФ, 1992. — 180 с.
14. Гавриловська К. П. Суб'єктивна легітимація правових норм як психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості / К. П. Гавриловська // Проблеми сучасної психології. — 2010. — Вип. 8. — С. 173–183.
15. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимова. — 2-е изд. — М.: Аванта+, 2001. — 560 с.
16. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кривцова Ірина Сергіївна ; Одеська національна юридична академія. — О., 2008. — 233 с.
17. Сенчук С. С. Соціально-правові засоби забезпечення правового порядку: теоретико-правовий вимір. Дисертація... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. С. Сенчук. — 2015. — 211 с.
18. Крижановський А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / А. Ф. Крижановський; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2009. — 469 с.

REFERENCES:

1. Kondov K. V. (2011). *Sotsialnyi kontrol, yak sotsialnyi fenomen: porivnialna kharakterystyka sotsiologichnykh pidkbidiv* [Social control as a social phenomenon: a comparative characteristic of sociological approaches]. Hrani : Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh. [Grani: Theoretical, theoretical and political almanac]. 1. P. 104–109. [in Ukrainian].
2. *Slovyk ukrainskoi mowy: v 11 tomakh* (1974). [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Bilodid I. K., Buriachok A. A. ta in. K. Naukova dumka. Tom 5. 840 p. [in Ukrainian].
3. Monastyrskiy H. L. (2014). *Teoriia orhanizatsii* [The theory of organization], pidruch. Ternopil. TNEU. 288 p. [in Ukrainian].
4. Stupak A. L. (2011). *Sotsialnyi poriadok yak neobkhdna umova stabilnosti suspilnykh vidnosyn* [Social order as a necessary condition for the stability of social relations]. Derzhava i pravo [State and Law]. 51. p. 115–120. [in Ukrainian].
5. Dziubko I. S., Levkivskiy K. M., Andrushchenko V. P. ta in. (1998). *Politolohiia* [Political science]: Pidruchnyk [Elektronnyi resurs]. K. Vyshcha shkola. P. 304. Rezhym dostupu: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-13.html>. [in Ukrainian].
6. Kelzen H. (2004). *Chyste Pravoznamstvo: Z do-*
datkom: Problemy spravedyvosti [Pure Jurisprudence: With the Appendix: The Problems of Justice]. K. Yunivers. P. 496. [in Ukrainian].
7. Panarina N. V. (2008). *Pravo yak normatyvna osnova formuvannia pravoporiadku* [Law as a normative basis for the formation of law and order]: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho. Kh. P. 202. [in Ukrainian].
8. Krysiuk Yu. P. (2008). *Sotsialnyi ta pravovyi poriadok yak neobkhdna umova stabilnosti suspilstva* [Social and legal order as a necessary condition for the stability of society]: dys... kand. yuryd. nauk. Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav. K. P. 216. [in Ukrainian].
9. Nediukha M. (2006). *Sotsialnyi poriadok yak atrybut politychnoi systemy ukrainskoho suspilstva* [Social order as an attribute of the political system of Ukrainian society]. Ukrainoznavstvo [Ukrainian Studies]. 2. p. 186–188. [in Ukrainian].
10. Kazakov V. N. (2003). *Pravovoj poriadok v yuridicheskoy teorii i praktike* [The legal order in the legal theory and practice]: avtoref. dis. na soiskanie uchen. step. d-ra yurid. nauk : spec. 12.00.01 «Teoriya i istoriya prava i gosudarstva; istoriya pravovykh uchenij». M. P. 55. [in Russian].

11. Sysoeva O. N. (2014). *Sotsialnaya samoorganizatsiya kak mnogourovnevnoe i mnogoaspektnoe yavlenie obshchestvennoy zhizni* [Social self-organization as a multilevel and multifaceted phenomenon of social life]. Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal «Koncept» [Scientific and methodical electronic magazine «Concept»]. T. 20. P. 2226–2230. [in Russian].
12. Skakun O. F. (2001). *Teoriya derzhavy i prava* [Theory of state and law]: pidruch. Kh. Konsum. p. 656. [in Ukrainian].
13. Gojman V. I. (1992). *Dejstvie prava* [Effect of law] (Metodologicheskij analiz). M. Akademiya MVD RF. P. 180. [in Russian].
14. Havrylovska K. P. (2010). *Subiektivna leghitymatsiia pravovykh norm yak psykholohichniy mekhanizm normatyvno-pravovoi rebulitsii povedinky osobystosti* [Subjective legitimation of legal norms as a psychological mechanism of normative-legal regulation of the behavior of the individual]. Problemy suchasnoi psykholohii [Problems of modern psychology]. 8. P. 173–183. [in Ukrainian].
15. Kerimov D. A. (2001). *Metodologiya prava (predmet, funktsii, problemy filosofii prava)* [Methodology of law (subject, functions, problems of the philosophy of law)]. 2-e izd. M. Avanta+. P. 560. [in Russian].
16. Kryvtsova I. S. (2008). *Metodolobichna rol synerhetyky u porivnialno-pravovomu piznanni* [Methodological role of synergetics in comparative legal knowledge]: dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Odeska natsionalna yurydychna akademiia. O. P. 233. [in Ukrainian].
17. Senchuk S. S. (2015). *Sotsialno-pravovi zasoby zabezpechennia pravovoho poriadku: teoretyko-pravovyi vymir* [Socio-legal means of ensuring legal order: theoretical and legal dimension]. Dysertatsiia... kand. yuryd. nauk. Kh. P. 211. [in Ukrainian].
18. Kryzhanovskiy A. F. (2009). *Pravoporiadok suverennoi Ukrainy: stanovlennia ta tendentsii rozvytku (zahalnoteoretychne doslidzhennia)* [The rule of sovereign Ukraine: formation and trends of development (general theoretical research)]: dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. Odes. nats. yuryd. akad. O. P. 469. [in Ukrainian].

УДК 347.73 : 346

Попова Лілія Миколаївна

*Доцент кафедри фінансів та кредиту
Харківського національного університету
будівництва та архітектури,
кандидат економічних наук, доцент*

ПРИЙОМИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Popova L. M. Methods of Economic Analysis During the Financial Control of Entrepreneurial Structures

Abstract. The article deals with the purpose, tasks, methods, techniques and procedures of financial control of entrepreneurial structures. Among the methods of financial control, the general scientific, calculation and analytical, and specific methods are selected. Particular attention is paid to the principles and calculation and analytical techniques of financial control, which allow to detect deviations from the normal course of economic processes at controlled objects. An important place is dedicated to economic analysis, which is an important prerequisite for the adoption of rational management decisions. It is noted that the effectiveness of the application of methods of economic analysis in the process of financial control largely depends on strict adherence to the principles of the control process. The author highlights the principles of systemicity and integrity as the most important among other principles.

Key words: *financial control, general scientific methodical methods, financial control procedures, economic analysis, special analysis methods, entrepreneurial structures.*

Вступ. Фінансовий контроль як важлива функція управління економічними процесами підприємницьких структур має чітку мету, яка визначає його зміст та специфічні способи реалізації, що повинні відповідати сучасному етапу розвитку ринкового суспільства та основним вимогам реформ, які проводяться в Україні. А це, в першу чергу, визначають основні прийоми, що застосовуються при проведенні фінансового контролю, у тому числі прийоми економічного аналізу.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Організація дієвої системи фінансового контролю є важливою умовою підвищення ефективності економіки нашої держави. Саме тому розвитку системи фінансового контролю в Україні присвячені праці таких вчених: О. М. Бандурки, М. Т. Бі-

лухи, Ф. Ф. Бутинця, В. М. Гарашука, Є. В. Калюги, М. І. Камлика, М. В. Куркіна, Н. П. Кучерявенка, В. А. Лушкіна, Г. Г. Мумінової-Савінової, Л. Н. Савченко, О. П. Угровецького та інших. Однак низка питань ефективного використання методик та різних прийомів під час проведення фінансового контролю в сучасних умовах ще недостатньо досліджено.

Постановка завдання. Статтю присвячено раціональному використанню процедур та прийомів економічного аналізу під час проведення фінансового контролю підприємницьких структур.

Викладення основного матеріалу. У загальнонауковому розумінні метод є способом дослідження, що характеризується сукупністю специфічних прийомів і засобів, які визначають шлях встановлення істини.

Метою фінансового контролю, з одного боку, є перевірка відповідності фінансово-господарської діяльності підприємницьких структур чинному законодавству (зовнішній контроль), а з іншого — забезпечення чіткого виконання затверджених планів розвитку та маркетингових стратегій, управлінських рішень, своєчасне усунення недоліків та відхилень, допущених під час виконання цих рішень, запобігання кризовим ситуаціям та банкрутству (внутрішній контроль).

Для досягнення цієї мети серед методів фінансового контролю використовуються загальнонаукові та розрахунково-аналітичні прийоми дослідження, а також специфічні прийоми документального та фактичного контролю, засоби узагальнення і реалізації результатів перевірки.

Загальнонаукові методичні прийоми, що використовуються при проведенні фінансового контролю включають аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, аналогію і моделювання, абстрагування та конкретизацію, спостереження та експерименти [1; 2].

Досліджуючи складні протизаконні дії, що вчиняються у господарській сфері, використовуються також методичні прийоми таких наук, як філософія, логіка, соціологія, психологія, математична статистика та інші. Використання саме таких прийомів може допомогти з'ясувати питання, чи існує зв'язок між кількістю проведених контрольних засобів та кількістю протиправних дій, рівнем тіньової економіки в нашій державі та коливанням курсу гривні тощо.

Нині завдання фінансового контролю розповсюджуються не тільки на операції з формуванням і рухом грошових коштів та фінансових фондів, але й на операції, що супроводжують їх розміщення в активах та використання. Виходячи з цього до завдань фінансового контролю належать:

1) визначення фактичного стану об'єкта дослідження на певний момент

часу: оцінка фінансового стану підприємницької структури, фінансових ризиків з метою виявлення ознак потенційного банкрутства та запобігання чинникам, що його призводять;

2) перевірка відповідності складу і структури джерел фінансування стратегічним напрямкам розвитку об'єкта, обсягам та видам його діяльності;

3) контроль операцій, спрямованих на дотримання джерел утворення грошових коштів: перевірка відповідності кожної операції чинному законодавству, оцінка її доцільності та обґрунтованості;

4) перевірка обґрунтованості абсолютної величини та рівня витрат на залучення та обслуговування кожного джерела фінансування, виходячи з потреб кожної підприємницької структури;

5) контроль операцій щодо розміщення та використання фінансових ресурсів за напрямками витрачання коштів: відповідність кожної операції чинному законодавству, оцінка її доцільності та обґрунтованості;

6) контроль доходів і витрат як в цілому так і за окремими операціями;

7) організація моніторингу показників фінансової стійкості, платоспроможності та рентабельності підприємницької структури з метою фінансових ризиків та запобігання банкрутству;

8) забезпечення виконання управлінських рішень щодо формування, розміщення і використання фінансових ресурсів, своєчасне усунення відхилень у ході виконання цих рішень, запобігання кризовим ситуаціям і банкрутству підприємницьких структур.

Методика фінансового контролю представляє собою сукупність методичних прийомів (процедур), спрямованих на виявлення відхилень фактичних показників, що характеризують об'єкт дослідження від встановлених норм (стандартів) контролю за попередньо вираженими і обґрунтованими параметрами.

Процедури фінансового контролю поділяються на організаційні, моделюючі, нормативно-правові, лічильно-обчислювані, розрахункові, порівняльно-зіставні, розрахунково-аналітичні та ін. [3; 4].

Організаційні процедури забезпечують організацію контрольних дій, а саме: визначення об'єктів контролю (підприємницьких структур), призначення фахівців та розроблення між ними обов'язків, розробку методики контролю.

Моделюючі процедури стосуються побудови організаційно-інформаційних моделей (стандартів) контролю.

Нормативно-правові прийоми фінансового контролю дозволяють здійснювати перевірку відповідності здійснення фінансово-господарських операцій на об'єкті контролю вимогам чинного законодавства України.

Лічильно-обчислювальні процедури використовуються для перевірки правильності обчислювання кількісних (натуральних та вартісних) характеристик об'єктів контролю.

Розрахункові забезпечують перевірку розрахунків окремих та узагальнюючих показників діяльності конкретної підприємницької структури.

Порівняльно-зіставні процедури ґрунтуються на застосуванні в контрольному процесі щодо об'єкту перевірки різноманітних форм порівняння: з нормативами, встановленими чинним законодавством, з галузями, відомчими або внутрішніми нормативами (планами, стандартами), з аналогічними показниками за попередній період.

Найбільш важливими процедурами фінансового контролю є розрахунково-аналітичні прийоми. Умовно можна стверджувати, що рівень організації фінансового контролю багато в чому залежить від ступеню використання в ньому результатів економічного аналізу.

Серед розрахунково-аналітичних прийомів фінансового контролю В. А. Лушкін, виділяє:

1) економічний аналіз;

2) статистичні розрахунки;

3) економіко-математичні методи дослідження [5, с. 28].

Економічний аналіз є дослідженням системи якісних та кількісних параметрів, які характеризують фінансово-господарську діяльність підприємницьких структур для розкриття причинних зв'язків, що визначають фінансові результати їх діяльності. Проведення економічного аналізу є важливою передумовою прийняття раціональних управлінських рішень.

Використання прийомів економічного аналізу при здійсненні фінансового контролю є ефективним засобом для виявлення окремих невідповідностей у ході проведення фінансово-господарських процесів, що знаходять своє відображення в обліковій та статистичній інформації. Тому прийоми економічного аналізу широкого застосовуються для кількості оцінки окремих причин, що впливають на відхилення від контрольного ходу фінансово-господарської діяльності.

Як відомо, фінансово-господарська діяльність будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності може бути детально описана цілим рядом економічних показників, які тісно пов'язані між собою. Цей взаємозв'язок має чітку причинно-наслідкову основу, яка як правило, добре вивчена та реально зумовлена впливом окремих виробничих та економічних процесів, залежних один від одного.

При скоєнні економічних правопорушень або наявності на підконтрольному об'єкті «тіньової» діяльності цей взаємозв'язок порушується, що впливає на пов'язані показники економічної діяльності.

При цьому використовуються не лише загальноекономічні методи, але й спеціальні методи аналізу, до яких відносяться, на думку акад. О. М. Бандурки, метод споріднених зіставлень, метод спеціальних розрахункових показників та метод стереотипів [6, с. 150].

Метод споріднених зіставлень базується на дослідженні показників між якими існує чітко встановлений взаємозв'язок. Порушення цього взаємозв'язку може свідчити про вчинений економічний злочин або правопорушення.

На практиці цей метод може застосовуватися наступним чином:

- 1) на підставі аналізу вибирається пара взаємопов'язаних показників;
- 2) встановлюється вид зв'язку між ними;
- 3) аналізується приріст показників, що досліджуються за певні періоди;
- 4) встановлюються протиріччя, які можуть свідчити про правопорушення або вчинені злочини.

Метод спеціальних розрахункових показників базується на взаємоузгодженості системи показників, що досліджуються. Адаже, на кожному підприємстві на підставі норм витрат матеріалів, топлива, електроенергії можна визначити показники, які можуть свідчити про заплановані обсяги виробництва продукції або наданих послуг при нормальному протіканні фінансово-господарської діяльності. Такі показники мають назву спеціальних розрахункових. Зіставлення їх зі звітними показниками суб'єкта підприємницької діяльності дає можливість визначити, наприклад, обсяги необлікованої тіншової діяльності. І після цього обов'язково встановлюються причини таких відхилень.

Метод стереотипів базується на дослідженні закономірностей, орієнтований на виявлення типових змін техніко-економічних показників, зумовлених конкретним засобом вчинення правопорушення. Стереотип, що характеризує правопорушення, містить у своїй основі аналогічний зв'язок між змінами кількох показників, що суперечить нормальній господарській діяльності і відображає одну з вагомих ознак відповідного правопорушення. Наприклад, перед початком проведення інвентаризації обсяг запасів різко змен-

шується, і це зменшення пов'язано саме з проведенням інвентаризації.

На практиці цей метод може застосовуватися наступним чином:

- 1) досліджуються зміни фінансових показників за часовими періодами;
- 2) виявляються нехарактерні з економічної точки зору зміни показників, що досліджуються;
- 3) аналізуються причини таких змін;
- 4) якщо ці зміни пов'язані із порушення фінансово-господарської діяльності, то обчислюються стереотипні параметри та їх характеристики;
- 5) визначається перелік необхідної інформації, необхідної для проведення досліджень.

На думку М. В. Куркіна, таку інформацію можна поділити на три групи:

- 1) дані контролюючих, статистичних і фінансово-кредитних органів, повідомлення у засобах масової інформації;
- 2) дані самої підприємницької структури: планові документи, нормативно-кошторисна інформація, технологічна та фінансова документація, дані бухгалтерського, податкового, оперативного і статистичного обліку, звітність;
- 3) додаткова інформація: протоколи зборів акціонерів, засновників та трудового колективу, відомості, що були отримані у ході оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів та ін. [7, с. 119].

У ході такого аналізу економічних показників можуть бути виявлені факти порушень планової, кошторисної та бюджетної дисципліни, встановлені факти нераціонального і нецільового використання коштів та фондів фінансових ресурсів.

Ефективність застосування прийомів економічного аналізу в процесі проведення фінансового контролю багато в чому залежить від чіткого дотримання принципів контрольного процесу, найважливішими серед яких є системність та комплексність [8; 9].

Принцип системності фінансового контролю вимагає від контролера за-

безпечення оцінки діяльності підприємницької структури як єдиної відкритої економічної системи, що побудована із взаємопов'язаних елементів (підсистем) і водночас є елементом (підсистемою) системи вищого рівня (галузі, регіону тощо). Принципу системності у цьому розумінні відповідає така побудова фінансового контролю, яка може забезпечити дослідження і кількісну оцінку взаємозв'язків між елементами, що дотримують відповідні рівні економічної системи (об'єкта управління). Одним з проявів системності є забезпечення періодичності контрольних дій, що дозволяє постійно відстежувати динаміку об'єкта управління за визначеними параметрами.

Принцип комплексності фінансового контролю вимагає перевірки об'єкта у єдності всіх його елементів. Але комплексність не виключає проведення контролю окремих параметрів об'єкта управління. Навпаки — здійснюючи комплексну перевірку фінансово-господарської діяльності конкретної підприємницької структури, необхідно враховувати, що об'єкт управління є складною економічною системою, яка має бути досліджена за всіма її рівнями та складовими.

Для забезпечення системності і комплексності фінансового контролю також необхідно брати до уваги як внутрішні взаємозв'язки об'єкта дослідження, так і його взаємовідносини із зовнішніми контрагентами (державою, інвесторами, кредиторами, постачальниками, клієнтами та іншими суб'єктами підприємницької діяльності).

Особлива наочність аналізу досягається з використанням прийомів економічної статистики: розрахунків різних коефіцієнтів, індексів та інших відповідних показників, яких немає безпосередньо в інформації підконтрольної підприємницької структури. За допомогою статистичних розрахунків у процесі фінансового контролю аналізують

рентабельність окремих видів продукції, стан дебіторсько-кредиторської заборгованості, динаміку виконання планів тощо [10].

Найбільш відомим прийомом економічного аналізу є порівняння. Як правило, порівнюють фактичні показники конкретної підприємницької структури: 1) з плановими показниками за цей же період; 2) зі звітними показниками за попередній період; 3) з аналогічними звітними показниками інших аналогічних підприємницьких структур.

Важливою умовою об'єктивності економічного аналізу є попереднє об'єднання даних у групи за якісно однорідними ознаками: за місцями утворення, часом здійснення та ін. Наприклад, такий аналіз витрат може встановити, що підвищені фінансові та грошові витрати пов'язані із спільною роботою у різні зміни тих самих матеріально-відповідальних та посадових осіб.

Висновок. Останнім часом в аналізі фінансово-господарської діяльності підприємницьких структур широко використовуються економіко-математичні методи, кореляційні та регресивні моделі, обробка рядів динаміки, теорія масового обслуговування, лінійне програмування та інші, що дає можливість контролеру встановлювати з великим ступенем вірогідності більшість негативних відхилень від нормального ходу протікання господарських процесів на підконтрольних об'єктах. Але слід пам'ятати, що виявлені економічним аналізом такі негативні тенденції відхилення від нормального ходу господарської діяльності підприємницьких структур, самі по собі не є порушенням законодавства, а лише вказують напрямки більш детального контролю. Докази ж скоєння протиправних дій у фінансово-господарській діяльності встановлюються власними прийомами фінансового контролю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. — К.: Кондор, 2006. — 206 с.
2. Базась М. Ф. Методика та організація фінансового контролю: Підручник. — К.: МАУП, 2004. — 440 с.
3. Білуха М. Т. Курс аудиту : підручник / М. Т. Білуха. — К. : Вища школа; Знання, 1998. — 574 с.
4. Гуцаленко А. В. Внутрішньогосподарський контроль [текст] : навч. посіб. / А. В. Гуцаленко, М. М. Коцупатрий, У. О. Марчук — К. : Центр учбової літератури, 2014. — 496 с.
5. Лушкін В. А. Контроль і ревізія підприємств / Лушкін В. А., Понікаров В. Д., Ялдин І. В., Ачкасов А. С. Навч. посіб. — Житомир. — 2000. — 368 с.
6. Бандурка А. М. и др. Судебная бухгалтерия. — Изд-е. 3-е, доп. и перераб. — Харьков: Титул, 2007. — 232 с.
7. Куркін М. В. та ін. Ревізії та перевірки за зверненням правоохоронних органів. — Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. — 412 с.
8. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні : організаційно-правові засади / О. Ф. Андрійко. — К. : Наукова думка, 2004. — 301 с.
9. Гарашчук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні: монографія / В. М. Гарашчук. — Х. : Фоліо, 2002. — 176 с.
10. Дондик Н.Я., Дондик Г.П. Судова Бухгалтерія: навч. посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2011 — 208 с.

REFERENCES:

1. Krushelnitska O. V. (2006). *Metodolohiia ta orbanizatsiia naukovykh doslidzhen* [Methodology and organization of scientific research]. Kyiv. Kondor. 206 p. [in Ukrainian].
2. Bazas M. F. (2004). *Metodyka ta orbanizatsiia finansovoho kontroliu* [Methodology and organization of financial control]. Kyiv. MAUP. 440 p. [in Ukrainian].
3. Bilukha M. T. *Kurs audytu* [Audit course]. Kyiv. Vyshcha shkola. 574 p. [in Ukrainian].
4. Hutsalenko L. V., Kotsupatryi M. M., Marchuk U. O. (2014) *Vnutrishnobospodarskyi kontrol* [Internal economic control]. Kyiv. Tsentruchbovoi literatury, 496 p. [in Ukrainian].
5. Lushkin V. A., Ponikarov V. D., Yaldin I. V., Achkasov A. E. (2000). *Kontrol i reviziia pidpriemstv* [Control and audit of enterprises]. Zhytomyr. 368 p. [in Ukrainian].
6. Bandurka A. M. y dr. (2007). *Sudebnaia bukhhalteriia* [Judicial Accounting]. Kharkov. Tytul. 232 p. [in Russian].
7. Kurkin M. V. ta in. (2003). *Revizii ta perevirky za zvernenniam pravookhoronnykh orbaniv* [Audits and inspections at the request of law enforcement agencies]. Kharkiv. Skhidno-rehionalnyi tsentr humanitarno-osvitnikh initsiatyv. 412 p. [in Ukrainian].
8. Andriiko O. F. (2004). *Derzhavnyi kontrol v Ukraini : orbanizatsiino-pravovi zasady* [State control in Ukraine: organizational and legal principles]. Kyiv. Naukova dumka. 301 p. [in Ukrainian].
9. Harashchuk V. M. (2002). *Kontrol ta nabliad u derzhavnomu upravlinni* [Control and supervision in the state administration]. Kharkiv. Folio. 176 p. [in Ukrainian].
10. Dondyk N. Ia., Dondyk H. P. (2011). *Sudova Bukhhalteriia* [Judicial Accounting]. Kyiv. Tsentru navchalnoi literatury. 208 p. [in Ukrainian].

УДК 347.965 (438)

Святоцька Вікторія Олександрівна

*Докторант кафедри організації судових і правоохоронних органів
Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук, адвокат*

СТАНДАРТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Svyatotskaya V. O. Standards of Organization and Professional Activity of Advocacy in the Republic of Poland

Abstract. The study reveals the essence and legal nature of advocacy in the Republic of Poland. The specifics of the law of Poland, which influenced the formation of legal institutes, discovered. The law reform in the Polish Republic analyzed. An attention focused on the basic standards of Polish law. An analysis of the legal regulation of major legal professions in Poland is underway. The organization and activity of the Institute of Advisor of Law are researched. The contents of the Polish Institute of Applied Sciences are revealed.

Key words: *advocacy in the Republic of Poland, lawyer, law on the advocacy of the Republic of Poland, the history of Polish lawyers, standards of advocacy, reform of the advocacy of the Republic of Poland, law advisers, institution of application of the Republic of Poland.*

Інституту адвокатури Республіки Польща притаманна певна специфіка, яка, як і в будь-якій іншій європейській державі, пояснюється історичними подіями, традиціями польського народу та процесами державотворення, які відбувалися впродовж століть. Досвід становлення цього інституту, а також стандартів адвокатської діяльності для України є неоцінним.

З упевненістю можна стверджувати, що Республіка Польща вже пройшла етап становлення інституту адвокатури та адвокатської діяльності, уніфікувала законодавство у цій сфері відповідно до стандартів Європейського Союзу, успішно використавши європейський досвід.

Адвокати періоду XVI–XVIII ст. не відзначалися у суспільстві доброю славою. Про це свідчать історико-правові джерела того часу. Адвокатів обвинувачували у жадібності, шахрайстві, підкупках. У другій половині XVIII ст. постало питання про повну регуляцію польської адвокатури. Запропоновано

ставити до адвокатів вимоги знання права та наявності правничої кваліфікації, оскільки тогочасне оволодіння промовою та секретами судочинства не було достатнім. При Трибуналах запроваджено кількісні ліміти для патронів (адвокатів) [5].

За часів дії Великого Сейму (1788–1792) з'явилася ідея організації адвокатури як самоврядування. Адвокатура мала поділитися на три групи: для судів шляхти, для міських судів та для церковних судів. Контроль за діяльністю адвокатури мав би покладатися на Генеральну Колегію, до складу якої планувалося включити 18 радників. Однак проекту не судилося стати правом.

У короткий період існування Варшавського Князівства (1807–1815), утвореного під протекторатом імператора Наполеона I, організація адвокатури пов'язувалася із системою судоустрою. Так, у цивільних трибуналах брали участь патрони, в апеляційних судах — адвокати, у Касаційному Суді — меце-

наси. Захисник, який вів свою діяльність у суді нижчого рівня, не міг займатися цією діяльністю в суді вищого рівня; він також був пов'язаний з конкретним судом дисциплінарно. Патрони та адвокати призначалися міністром юстиції, меценати — Князем Варшавським. Такі правила діяли у Польському Королівстві, утвореному 1815 р. аж до 1876 р., коли на його землях було запроваджено російську систему судочинства 1864 р., яка передбачала появу присяжних повірених (адвокатів) [5].

У той же час на землях, окупованих Австрійською імперією, адвокатура розвивалася швидкими темпами у межах широкої автономії Королівства Галічини та Лодомерії. У 1849 р. в Австрії був прийнятий акт, який запроваджував адвокатське самоврядування, що правда, обмежене повноваженнями міністра юстиції. У 1868 р. ухвалено статут про устрій адвокатури, який скасував більшість обмежень щодо адвокатського самоврядування, а у 1872 р. дисциплінарний статут, у якому зазначалося, що вільні збори адвокатських колегій обирають членів дисциплінарної ради. Натомість на польських землях, що відійшли до Пруссії, адвокатське самоврядування було запроваджене лише у 1878 р. [2].

Одним з перших важливих для стандартів адвокатської діяльності цієї держави актів був тимчасовий указ щодо адвокатури (розпорядження імператора) Франца Йозефа, прийнятий 16 серпня 1849 р., відповідно до якого всіх діючих адвокатів фіксували у відповідному реєстрі та заборонялося зменшення їхньої кількості. Указом фактично приписувалося створення рад адвокатів, які утворювалися за територіальним принципом. До кожної ради входили адвокати, які проживали в окрузі апеляційного (крайового) суду і були приписані до певного місця, тобто територіально належали до певного округу. З членів ради утворювався апарат,

який керував радою. Як рада, так і апарат підлягав контролю з боку крайового суду, при якому вони створювалися. Напрямами діяльності ради були: прийняття власного статуту і визначення терміну обрання керівництва, вибори президента ради, який керував радою, вибори членів апарату та встановлення їх кількості. Затверджувалися результати виборів більшістю голосів раз на рік. Результати виборів та період діяльності повідомлялись одразу у Вищій державній (крайовій) суд, який передавав цю інформацію до Міністерства Юстиції (*Ministerstwo Sprawiedliwości*) та всім підпорядкованим судам. Ради також затверджували свій кошторис, встановлювали контроль за його виконанням; вели реєстр адвокатів; щороку обирали екзаменаторів серед адвокатів і представників Вищого державного (крайового) суду для прийняття іспитів для вступу до адвокатури; стояли на сторожі честі і гідності адвокатури; готували проекти нормативних документів; здійснювали нагляд за кандидатами в адвокати; призначали адвокатів для безоплатної правової допомоги; через апарат ради вели переписку з Міністерством Юстиції, Вищим державним (крайовим) судом і всіма судовими установами, адвокатами та сторонами у справі. Кореспонденція Рад була звільнена від поштових марок. Рішення Ради приймалися голосуванням. Її фінансове утримання ради відбувалося за рахунок членських внесків. Цікаво, що ніхто з членів ради не отримував заробітну плату, а кошти, отримані за рахунок членських внесків адвокатів, спрямовувалися винятково на її утримання. До адвокатського іспиту допускались особи: австрійського громадянства; з незаплямованою репутацією; повнолітні; зі здібностями до виконання професії адвоката, які перевірялись під час іспиту [2].

На відміну від австрійського, пруське законодавство значно обмежувало права адвокатів та діяльність адвокатсь-

кого самоврядування на теренах сучасної Польщі. Більше того, на момент приєднання західнопольських земель до Пруссії, у її законодавстві адвокатури як самостійної професії взагалі не існувало. Це пояснюється дією ординації XVIII ст., якою запроваджено наближений до адвокатури інститут комісарів справедливості. І лише у 1849 р. у зв'язку з реорганізацією судівництва, цих комісарів було перейменовано в адвокатів, однак обсяг їх прав та обов'язків залишився без змін. Наступні зміни здійснено вже після утворення єдиної німецької держави з прийняттям ординації про адвокатуру 1878 р., яка діяла на західних теренах Польщі до 1932 р.

Організація та діяльність адвокатури згідно ординації 1878 р. хоча й опиралися на засади незалежності адвокатури, однак лише наблизено нагадувала її справжню автономію та самостійність. У прусській ординації адвокатура тісно пов'язувалася із судівництвом. Прикладом цього була відсутність адвокатської аплікації (стажування) та її заміна вимогою володіння правом на заняття посади судді. Замість органів адвокатського самоврядування в апеляційних судах були утворені палати адвокатів, які виконували винятково дисциплінарні функції. Правотворчим та виконавчим органом була адміністрація, яка складалася від 9 до 15 адвокатів. Контроль за діяльністю палати здійснював голова апеляційного суду, який водночас розглядав скарги на ухвали адміністрації. Натомість вирок у дисциплінарних справах перевіряв Вищий Дисциплінарний Трибунал при Суді Рейху. Характерною ознакою пруського регулювання діяльності адвокатури було обмеження права на участь у справах, за винятком кримінальних, територіальною юрисдикцією апеляційного суду, до якого приписаний адвокат. Поза межами юрисдикції цього суду адвокат не міг брати участь у провадженні цивільних справ, навіть щодо себе самого.

Більше того, тільки невелика кількість адвокатів мала право виступати в апеляційних судах та Суді Рейху. Загалом єдиним значним правом адвокатів на західних теренах Польщі було вільне визначення розміру гонорару та можливість оскаржити стягнення, накладене судом [2].

Як уже зазначалося, для пруська регламентація адвокатської діяльності не передбачала стажування для здобуття цього фаху. Акцент робився винятково на умови, необхідні для проходження служби в суді та прокуратурі, а тому кандидат в адвокати не одержував належного досвіду, необхідного для професії адвоката. На практиці це виражалося у численних випадках скарг на молодих адвокатів, які не мали достатніх знань щодо засад та етики професійної діяльності.

На західнопольських землях занесення або виключення зі списку адвокатів було передано до компетенції Міністра юстиції та апеляційних судів. Серед обов'язкових підстав для виключення було визначено ситуацію, коли адвокат не проживає у повідомленому ним помешканні або під час виконання своїх обов'язків його змінив, не повідомивши про це. Ще однією підставою для виключення зі списку адвокатів вважалося встановлення факту здійснення адвокатом своєї діяльності у місцевості, в якій споріднена з ним особа виконувала обов'язок судді [2].

Дисциплінарне провадження щодо адвокатів ґрунтувалося на правилах кримінального процесу, норми якого у неврегульованих ситуаціях застосовувалися безпосередньо. У випадку скерування до відділу адвокатської палати скарги на адвоката, дисциплінарний суд приймав рішення про початок слідства. Лише у разі, якщо докази вини адвоката наявні з поданої скарги, то суд може відразу розпочати розгляд справи. Сам судовий розгляд був негласним, що означало участь в судовому засіданні

членів адвокатської палати, особи, яка подала скаргу, та адвоката. За наслідками судового засідання суд ухвалював вирок, яким або виправдовував адвоката, або визнавав винуватим та визначав йому одне з дисциплінарних стягнень. Система дисциплінарних стягнень складалася із застереження, догани, штрафу та виключення зі списку адвокатів [2].

Початок Першої світової війни та залишення Варшави росіянами, спричинили бурхливий розвиток адвокатського самоврядування. У 1918 р. був розроблений Тимчасовий статут адвокатури Польщі, який вважається першовим як на той час документом. У ньому відображений явний вплив російського імперського права. Згідно положень Статуту основним органом адвокатського самоврядування визначено адвокатські палати, межі яких збігалися з межами відповідних судових округів. Тобто створено концепцію малих локальних адвокатських самоврядувань, що опираються на місцевих адвокатів. Органами адвокатської палати були визначені збори та адвокатська рада. На збори покладалася роль організації виборів до адвокатського самоврядування. Натомість адвокатська рада представляла інтереси місцевих адвокатів та виконувала функцію дисциплінарного суду. Центральним органом адвокатського самоврядування була Вища Рада Адвокатури, до повноважень якої входило розгляд апеляцій на вирок у дисциплінарних справах та ревізія ухвал місцевих органів самоврядування. Для занесення до списку адвокатів достатньо було довести наявність польського громадянства, документа про правничу освіту, запевнити про володіння необхідними моральними якостями та пройти аплікацію (стажування) [2].

З позицій Статуту адвокатське самоврядування було умовою незалежного судівництва. Однак тимчасовий характер цього джерела стандартів адвокатської діяльності впливав не тільки з назви,

але й з його положень, відповідно до яких він діяв лише у межах польських земель, окупованих Російською імперією, і тільки до моменту запровадження єдиної адвокатської ординації.

21 січня 1911 р. на завершених Вільних зборів Львівської палати адвокатів було підняте питання про те, що у професійних організаціях, діяльність яких регулюється та контролюється державою, а послуги яких доступні кожному, добір кандидата з високою професійною кваліфікацією та моральними якостями є значно ускладнений. З огляду на це, було запропоновано створити організацію, до складу якої як члени входили адвокати, що відповідають фаховим і моральним вимогам. Така пропозиція одержала підтримку і вже 28 січня 1911 р. було утворено Спілку польських адвокатів (*Związek adwokatów polskich*) [4].

Члени спілки напрацювали проект нової адвокатської ординації, у якій провідною ідеєю було визначено забезпечення адвокатському співтовариству належної суспільної довіри, а також досягнення високого інтелектуального та морального рівня адвокатів. Спілка підтримувала тісний зв'язок з польською університетською правничою молоддю, розуміючи, що вона згодом становитиме основу кадрів адвокатури. Крім того, важливо донести молоді інформацію про те, яким вимогам повинні відповідати адепти адвокатури та яким важливим є її якісний склад для здійснення правосуддя [4]. Спілка заснувала видання «Часопис польських адвокатів» (*Chasopismo adwokatów polskich*).

У 1908 р. та наступних роках у польській та зарубіжній пресі описувалася справа ординації польських княжат Сулковських (*Sulkowski*). Спілка польських адвокатів у Львові сформулювала власну, дуже обґрунтовану та розгорнуту правову позицію щодо цього спору [6].

Таку плідну працю перервала Перша світова війна. 3 вересня 1914 р.

російські війська зайняли Львів. 21 вересня наказом генерал-губернатора зупинили діяльність усіх товариств, у тому числі й згаданої спілки.

Свою діяльність спілка відновила після закінчення війни. У 1922 р. її члени брали участь у розробці проекту закону про адвокатуру Республіки Польща, а у 1932 р. заснували Об'єднання польських адвокатських аплікантив (*Koło polskich aplikantów advokackich*) [4].

8 грудня 1924 р. відбувся збори спілки, на яких було прийнято резолюції у трьох напрямках: а) адвокатури (запропоновано підвищити моральні вимоги до кандидатів в адвокати та реформувати університетські правничі курси задля практичного пристосування до адвокатської професії; б) судочинства (обґрунтовано пропозицію підвищити гарантії незалежності суддів, а також припвидшити процедуру судового розгляду; в) адвокатури та судочинства (наведено аргументи щодо посилення практичних аспектів університетської підготовки майбутніх суддів та адвокатів) [4].

Спілка здійснювала рецензування урядових ініціатив щодо реформування адвокатури та судівництва. Так, у № 9–12 згаданого «Часопису польських адвокатів» за 1931 р. з'явилася стаття президента спілки д-ра Дзідзієвіча (*Dr. Dziedzieliwicza*), в якій він звернув увагу на недоліки проекту закону про адвокатуру. Також автор визначив такі напрями реформування польської адвокатури: 1) незалежність адвокатури, що є необхідною для належного захисту інтересів сторін та справедливого правосуддя; 2) адвокатська діяльність не має піддаватися надмірному контролю з боку держави; 3) для досягнення високих етичних вимог адвоката та створення єдиних правил його поведінки, необхідно розвивати органи адвокатського самоврядування; 4) для забезпечення надання належної правової допомоги, важливо зберегти 2-річну практику ад-

вокатського стажування; 5) кваліфікація адвоката також залежить від знань місцевого права, досвіду правничої діяльності, одержаної в суді чи прокуратурі; 6) інтерес держави, суспільства, правосуддя виключає надмірний ріст кількості адвокатів [4]. Вищевикладені тези, на наше переконання, є й досі актуальними.

У 1932 р. відбулася уніфікація устрою адвокатури Республіки Польща. У цей період найважливішим для запровадження стандартів організації адвокатури Республіки Польща стало Розпорядження Президента Речі Посполитої «Про устрій адвокатури» від 7 жовтня 1932 р.

Згідно з арт. 2 цієї пам'ятки права адвокати у кожному територіальному окрузі утворювали окружні ради адвокатів, у якому здійснювали практику. Органами ради було визначено: загальні збори адвокатів; раду адвокатів; дисциплінарний суд. Окружні ради адвокатів вели списки адвокатів; вносили до списку адвокатів, які виїхали з ради, померли, втратили громадянство; контролювали дисципліну адвокатів та встановлювали їх відповідальність за порушення, допущені при здійсненні практики. З числа адвокатів кожного територіального округу обиралися члени Вищої Ради Адвокатів. Так з ради адвокатів округу, де кількість адвокатів складала не більше 300 членів обиралося 9 членів до Вищої Ради Адвокатів. Якщо кількість членів ради округу становила від 300 до 1000 — 15 членів, понад 1000 — 19 членів [2].

Відповідно до арт. 9 цього розпорядження до списку адвокатів вписувалася особа, яка: 1) має польське громадянство; 2) має бездоганний характер; 3) володіє польською мовою (усно та письмово); 4) закінчив навчання в університеті зі спеціальності право та склав іспити; 5) відбув адвокатське стажування; 6) здав адвокатський іспит [2].

Особи, які мали щонайменше 2 роки стажу на посаді слідчого, прокурора,

віце прокурора чи підпрокурора у загальних, військових та адміністративних судах, звільнялися від проходження стажування та адвокатського іспиту. Від стажування та складання іспиту також звільнялися: 1) професори і доценти в галузі правових наук у польських академічних навчальних закладах; 2) службовці Генеральної прокуратури Республіки Польща, які мають не менше 2 років стажу роботи на цій посаді; 3) особи, які відповідають вимогам для зайняття посади судді та мають не менше 2 років стажу роботи, пов'язаної з юриспруденцією. Відмову у записі до списку адвокатів можна було оскаржити впродовж 2 місяців з моменту повідомлення до Верховного Суду (art. 10, 11, 13) [2].

У art. 15 цього документу зазначено, що адвокат має бути виразником права та справедливості, гідно та сумлінно виконувати свої професійні обов'язки, шанобливо ставитися до судів, адміністрації та органів адвокатури, дотримуватися засад поваги і гідності адвокатури.

Адвокату заборонялося надавати правову допомогу, якщо він вже її надавав протилежній стороні у тій самій справі або брав у ній участь з боку публічної влади. Адвокат зобов'язувався зберігати у таємниці відомості, що стали йому відомі у зв'язку із здійсненням професійної діяльності. Особливо наголошувалося на тому, що адвокатську діяльність недопустимо поєднувати з роботою державного функціонера, за винятком міністра, підсекретаря чи професора польської академічної школи, з роботою у сфері торгівлі та промисловості, за винятком радника права, а також інших занять, що не узгоджуються з професією та гідністю адвоката (art. 17, 20, 29) [2].

Згідно з art. 32 розпорядження системи органів адвокатського самоврядування складала: збори адвокатів, рада адвокатів та дисциплінарний суд.

Відповідно до art. 4 аналізованого розпорядження усю польську адвокату-

ру представляла Вища Рада Адвокатська, що знаходилася у Варшаві. Art. 48 закону до її компетенції віднесено: 1) контроль за діяльністю рад адвокатів; 2) розгляд та вирішення скарг на ухвали рад адвокатів; 3) встановлення однакових правил здійснення адвокатської діяльності, а також професійної підготовки аплікантів; 4) підготовка висновків щодо проектів законів на вимогу Міністра Юстиції [2].

Право бути обраними до Вищої Ради мали адвокати, які впродовж не менше 10 років були внесені до списку, не були членами окружної ради або дисциплінарного суду. Члени Вищої Ради Адвокатів обиралися таємним голосуванням на один рік (з 1 до 1 грудня).

Державний контроль за діяльністю польської адвокатури відповідно до розділу VI розпорядження був покладений на Міністра Юстиції. Він мав такі ж повноваження над Вищою Радою Адвокатури, що й остання над радами адвокатів. Його розпорядження були остаточними і не підлягали оскарженню. Ради адвокатів округу звітували про свою діяльність Вищій Раді Адвокатів у вигляді подання протоколів, а Вища Рада звітувала перед Міністерством Юстиції, подаючи їй також і фінансові звіти. Міністру Юстиції належало право виносити рішення стосовно Рад, які були остаточними і перегляду не підлягали [2].

Не менш важливе значення для стандартів польської адвокатури того періоду мав Закон від 4 травня 1938 р. про устрій адвокатури. У ньому одержали розвиток приписи попереднього правового акту щодо діяльності адвокатури.

Так, art. 5 передбачав створення при Верховному Суді Палати щодо справ адвокатури як останньої судової інстанції щодо дисциплінарних справ адвокатів. Ця Палата складалася з 12 суддів Верховного суду та 8 членів Вищої Ради Адвокатури. Процедура розгляду справ Палатою залишалася негласною [2].

Серед органів палати адвокатів з'явилася ревізійна комісія, до повноважень якої art. 33 віднесено контроль за фінансовою та господарською діяльністю окружної ради адвокатури. Каденція комісії становила 2 роки. До її складу входили щонайменше трое членів та двоє заступників. Зі складу своїх членів комісія обирала голову [2].

Art. 68 закону надавав адвокатів право відмовити від надання правової допомоги без аргументації цього рішення. У art. 78 цього акту запроваджувався інститут безоплатної правової допомоги.

Аналізованим законом значно розширений перелік видів діяльності, несумісних з адвокатською. До них віднесено діяльність державного службовця, судді та прокурора, військовослужбовця строкової служби; нотаріуса та його помічника; працівника органу місцевого самоврядування; працівника іпотечної канцелярії (art. 82). До того ж, згідно з art. 82 закону адвокатів заборонялося брати особисту участь у веденні фінансової, промислової чи торговельної діяльності, а також займати будь-яку посаду у компанії, яка ними займається [2].

Art. 95 закону термін адвокатської аплікації (стажування) було скорочено до 2 років.

Деталізовано одну з підстав для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності — позбавлення права на здійснення адвокатської діяльності. Зокрема було встановлено строк дії такого дисциплінарного стягнення — від 2 до 10 років. Також з'явився ще один вид дисциплінарного стягнення — виключення з адвокатури (art. 109 закону). Порядок дисциплінарного провадження був виписаний за зразком кримінального судочинства [2].

Під час другої світової війни було прийнято два основні акти, які стосувалися адвокатури: Правила щодо захисників військових 1943 р. та Розпоряд-

ження Тимчасової Крайової Ради Міністрів щодо відновленої адвокатури від 1 серпня 1944 р.

У 50-ті роки минулого століття важливим для формування стандартів польської адвокатури був Закон про устрій адвокатури від 27 серпня 1950 р. Значною мірою він ґрунтувався на розпорядженні Президента Речі Посполитої «Про устрій адвокатури» від 7 жовтня 1932 р. Однак на відміну від попередніх пам'яток польського права, що регламентували організацію та професійну діяльність адвокатури, цей акт був прийнятий у радянській період з відповідними йому ідеологічними напоруваннями [2].

Розгляд питання про історію запровадження стандартів організації адвокатури Республіки Польща був би неповним без висвітлення питання про інститут радників права (*radcowieprawni*). Звернувшись до генези цього інституту, стає зрозумілим, що він немає давніх традицій та історії, хоча стосується радників Генеральної прокуратури Республіки Польща, які працювали в міжвоєнний період, кількість яких зменшилася після другої світової війни, а у 1951 р. їх взагалі було ліквідовано. На території Польської Народної Республіки, яка проіснувала з 1945 по 1989 рр., радники права виступали як юридичні консультанти. Історичні дані доводять, що радники права сучасної Республіки Польща запозичили традиції радників права Стародавнього Риму та «інстигаторів» корони періоду Першої Польської Республіки. Тож цей інститут видозмінювався, хоча завдання та функції завжди були схожими. Так, спочатку діяли «інстигатори» як радники права, а потім довірені особи при канцеляріях великих міст. Після приходу до влади комуністів та ліквідації генеральної прокуратури Другої Речі Посполитої потрібно було забезпечити юридичне обслуговування новоствореним підприємствам народного господарства. У біль-

шості випадків що роботу виконували адвокати, які одночасно були радниками підприємств та носили назву адвокат-радник права [5].

У 1957 р. серед 2704 радників права 1276 були включені до списку адвокатів. У 1965 р. до списку адвокатів включено 1271 адвокатів радників права, що становило 21,3 % від усієї кількості адвокатів, а у 1970 р. їхня кількість становить — 1216. З 1962 р. питання статусу радників права врегульовано постановою Ради Міністрів № 533 від 13 грудня 1961 р., відповідно до якої радники права здійснюють юридичний супровід державних підприємств, об'єднань і державних банків [2].

1 січня 1964 р. у Республіці Польща набув чинності Закон від 19 грудня 1963 р., в п. 18 якого йшлося про те, що команди юристів можуть на підставі контракту надавати юридичні послуги одиницям (підприємствам, організаціям тощо)народного господарства керуючись принципами, встановленими Прем'єр-міністром Республіки Польща. Але ця норма (пункт) встановлювала обмеження державою юридичних послуг, які надавали юристи державним органам. По суті, мова йшла про несумісність юридичної професії з радниками права. З моменту набрання чинності цього Закону радники права отримали виняткове право надавати юридичні послуги державним підприємствам, об'єднанням та державним банкам. Однак на практиці масштаби такої правової допомоги були набагато ширшими. Це пояснювалось тим, що правила професії радників права, зазначені в рішенні Ради Міністрів, давали їм можливість юридично обслуговувати багато інших господарських організацій, а з 1963 р., також і кооперативи та їх спілки. Крім того, було створено окрему групу консультантів, чій роль і статус регулювалися відомчими розпорядженнями міністерств, а також групу радників права, завданням яких було

здійснення юридичного представництва президій рад. При окружних радах адвокатів створювалися комісії радників права, а традицією стало включення до ради адвокатів члена, який виконував функції адвоката-радника права [2].

Зауважимо, що традиції поділу адвокатської професії на адвокатів і радників права в Польщі збереглися до сьогодні. Такий поділ надає інституту адвокатури Польщі певну специфіку. Так, сьогодні в Польщі діють і адвокати, і радники права. Навколо цих двох, схожих, і у той же час різних інститутів, десятиліттями точаться дискусії і навіть боротьба.

Восени 1980 р. у Польщі створено Асоціацію Радників Права, а також вісімнадцять відділень з штаб-квартирою в Кракові. Практично у той самий час у м. Щецін створено Союз Радників Права, що сприяло значній консолідації середовища та завершенню роботи, яка тривала кілька років, над законом про радників права, діяльність яких впродовж тривалого часу була обмежена наглядом Державного Господарського Арбітражу (господарський суд). Вища Рада Адвокатів координувала підготовку цього закону і в лютому 1981 р. представила проект закону Міністерству Юстиції [5].

6 липня 1982 р. в Польщі було прийнято Закон про радників права. Нормативним актом було регламентовано: створення органів адвокатського самоврядування; визначено засади надання правових послуг радниками права; принципи розв'язання стосунків праці між підприємствами; встановлено критерії оцінки праці радників права та їхню винагороду; врегульовано питання аплікації (стажування) радників права. Законом встановлено порядок ведення реєстру радників права, що віднесено до повноважень окружних арбітражних комісій. Варто зазначити, що запроваджене Законом самоврядування радників права є схожим до адвокатського, основна відмінність полягає

у дещо більшій компетенції органів адвокатського самоврядування від радників права. Стосовно процедури підвищення кваліфікації, дисциплінарної відповідальності, нагляду та контролю за діяльністю радників, то вони були аналогічними до адвокатської. Органами самоврядування радників права визначено: З'їзд Радників Права, Національну Раду Радників Права, Вищу Ревізійну Комісію, Вищий Дисциплінарний Суд, Головного Дисциплінарного Представника. З цією метою також утворені окружні ради радників права, окружні ревізійні комісії та окружні дисциплінарні суди радників права [9].

Зміни до Закону про радників права від 23 грудня 1988 р. та 24 травня 1989 р. були істотними, оскільки звільнили радників права Польщі від нагляду Державного Господарського Арбітражу. Зміни до Закону від 22 травня 1997 р. вирішили спір, який постійно тривав між адвокатами і радниками права щодо їхніх повноважень, після чого до п. 17 Конституції Польщі було внесено норму, згідно з якою радників права було наділено повноваженнями публічного характеру [1]. Змінами від 2005 р. радникам права дозволено надавати юридичну допомогу не тільки підприємствам, але й фізичним особам; вести сімейні та опікунські справи; збільшилась участь радників права як довірених осіб у кримінальних справах [5].

Зауважимо, що декілька років тому в Польщі з'явилася політична ідея об'єднання адвокатури і радників права. Представники обох інститутів були проти, оскільки впродовж останніх 30 років ці два інститути та їхні органи відпрацювали моделі співпраці та розподілу обов'язків, що було закріплено у Конституції Польщі та інших законодавчих актах. Питання стосовно об'єднання інститутів піднімаються в Польщі і сьогодні.

У той час професійна діяльність і організація інституту адвокатури і рад-

ників права у Польщі закріплені основними законами: *Законом про адвокатуру* від 26 травня 1982 р. [10] та *Законом про радників права* від 6 липня 1982 р. [9], а також іншими актами. Обидві професії керуються принципами професійного самоврядування.

Що ж стосується безпосередньо адвокатури, то у перші роки третьої Речі Посполитої істотних змін про адвокатуру не було, але нові умови життя змусили змінити умови й адвокатури. Новий закон про зміни до Закону про адвокатуру від 22 травня 1997 р. стосувався також радників права і адвокатів. Цей закон був компромісом для адвокатів та радників права, між якими, як вже зазначалося, роками точився спір стосовно компетенції обох професій. Найважливіші зміни, стосувалися відносин між адвокатським самоуправлінням і виконавчою владою. З прийняттям змін Міністр Юстиції втратив право нагляду за органами адвокатського самоврядування, а розгляд усіх спорів було передано до компетенції судів. Також міністр більше не міг скасовувати рішення органів адвокатського самоврядування, хоча й наділявся правом подання позову до суду. Рішення про відмову у прийнятті до адвокатури могли оскаржуватися в адміністративному суді, питання загального характеру — у загальному суді. Основною новелою закону стала норма, яка дозволяла оскарження відповідних рішень до касаційної інстанції. Зміни торкнулись і стажування майбутніх адвокатів, а саме: скорочено час стажування до 3,5 років. Змінені засади виконання професії, які діяли раніше, відтак адвокат міг здійснювати свою професійну діяльність при канцелярії, у ТзОВ або командитній спілці, в якій одночасно могли практикувати як адвокати, так і радники права. Засновниками ТзОВ та командитних спілок могли бути адвокати або ж останні спільно з радниками права. Всі форми діяльності адвокатів стали

рівними, що призвело у подальші роки до втрати привілеїв тих об'єднань адвокатів та радників права, які діяли раніше [5].

Наступні зміни від 30 червня 2005 р. до Закону 1982 р. про устрій адвокатури Польщі були наслідком політичних нападів на адвокатуру під назвою «ширше відкриття доступу до професії». Так, запроваджено нові умови прийняття до адвокатської практики, складання іспитів, а також розширено коло осіб, які могли бути внесені до реєстру адвокатів. Адвокатура стала відкритою для багатьох осіб, які не мали жодної професійної підготовки. Не зважаючи на застереження з боку органів самоврядування та адвокатського середовища щодо неконституційності змін, зміни все ж були внесені та переїм політичний інтерес електорату, серед яких було багато бажаних стати адвокатом. Доступ до адвокатури став відкритим для некомпетентних осіб, оскільки систему задач іспиту було значно спрощено або взагалі дозволено доступ до професії без іспиту. Наприклад, особа з вищою юридичною освітою могла консультувати та виступати представником сторони в процесі. За новими змінами від обов'язку практики звільнялася численна група осіб-представників юридичних професій, які повинні були здати тільки іспит. Важливими змінами та кроком назад було, також, виведення з під юрисдикції органів адвокатського самоврядування набір до адвокатури та проведення іспитів у майбутніх адвокатів, що передано до компетенції Міністерства Юстиції. Термін стажування зменшено від 3,5 років до 6 місяців. Практика стала платною та оплачувалась самими практикантами. Загалом зміни призвели не тільки до політизації гасла «про необхідність відкриття професії», але й значно обмежили права органів адвокатського самоврядування. Вища Рада Адвокатів звернулася до Конституційного Суду щодо невідповідності Конституції відповідних положень, прийнятих у рам-

ках реформи. Суд підтримав звернення найвищого органу адвокатського самоврядування Польщі та визнав неконституційними ці норми [5].

Відповідно до Закону про адвокатуру Республіки Польща до адвокатури належать адвокати та адвокатські апліканти (стажисти). Згідно з art. 4.1 цього документу адвокати надають правову допомогу, зокрема юридичні консультації, готують юридичні висновки, розробляють проекти правових актів та виступів у судах і органах влади. Правова допомога надається фізичним особам, підприємствам та організаційним одиницям (державним органам або органам самоврядування, юридичним особам, суспільним, політичним та іншим організаціям без статусу юридичної особи). Відповідно до ст. 4а формами адвокатської діяльності визнано адвокатські канцелярії, адвокатські групи або об'єднання. Адвокатськими об'єднаннями є: цивільне товариство або явне товариство; партнерське товариство; командитне або командитно-акціонерне товариство [10].

Art. 6 зобов'язує адвоката зберігати у таємниці все, про що йому стало відомо у зв'язку з наданням правової допомоги. Адвокатська таємниця не може бути обмеженою у часі. Також адвокат не може бути звільнений від обов'язку зберігати у таємниці факти, про яких він довідався, надаючи правову допомогу або ведучи справу. Водночас, такий обов'язок не стосується інформації, пов'язаної з розслідуванням та судовим розглядом справ про відмивання коштів і фінансування тероризму [10].

При здійсненні адвокатської діяльності адвокат користується свободою слова і письма у межах необхідних для виконання завдань цієї діяльності. Крім того, адвокат підлягає обов'язковому страхуванню від цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну під час виконання своїх професійних обов'язків (art. 8, 8a) [10].

Згідно art. 9.1. органами адвокатури визначено: Національний З'їзд Адвокатів, Вищу Раду Адвокатів, Вищий Дисциплінарний Суд, Дисциплінарного Уповноваженого Адвокатури, та Вищу Ревізійну Комісію. Вищий Дисциплінарний Суд складається з 23 та 3 заступників членів; у складі трьох суддів розглядає як апеляційна інстанція справи, розглянуті в першій інстанції дисциплінарного суду. Президент Вищого Дисциплінарного Суду бере участь у засіданнях Вищої Ради Адвокатів та надає їй періодичну інформацію про стан дисциплінарних справ. Вища Ревізійна Комісія виконує фінансовий і господарський контроль за діяльністю Вищої Ради Адвокатів та контроль виконання ухвал Національного З'їзду Адвокатів (art. 63, 64). До сфери діяльності Дисциплінарного Суду закон відносить видання висновків у дисциплінарних справах щодо членів палати. Сам Дисциплінарний Суд складається із президента, віце-президента, від 6 до 23 членів та 3 заступників членів (art. 51 Закону) та розглядає справи у кількості 3 суддів. Art. 52 Закону до сфери діяльності Ревізійної Комісії віднесено контроль за фінансовою і господарською діяльністю окружних палат адвокатів та контроль за виконанням рішень зборів палат. Ревізійна комісія складається з голови, заступника голови, від 3 до 5 членів та 2 заступників членів [10]. Нині у Польщі створено та діють 24 адвокатських палат [11].

Особливістю інституту адвокатури Польщі є залежність інституту від держави. Так, Міністр Юстиції Республіки Польщі здійснює нагляд за діяльністю органів адвокатського самоврядування; визначає спеціальну форму оцягу для адвокатів, які беруть участь у судовому засіданні; перевіряє діяльність обласних адвокатських рад; визначає строк виконання обов'язку сплати страхових внесків та мінімального розміру страхових виплат; має право звернення

до Верховного Суду з питань визнання недійсними ухвал органів адвокатури і органів адвокатських палат; може звернутися до З'їзду адвокатів або до Вищої Ради Адвокатів з приводу винесення рішення у справі, що належить до їх компетенції; встановлює мінімальний розмір оплати послуг адвоката; очолює комісії з підготовки завдань; бере участь у проведенні кваліфікаційних іспитів. Вища Рада Адвокатів є підзвітною Президентові Республіки Польща та подає щорічний звіт діяльності адвокатури, а також надає інформацію щодо проблем в адвокатурі [10].

Відповідно до art. 65 аналізованого закону адвокатом може бути особа, яка має бездоганний характер і зі своєю попередньою поведінкою дає гарантію належного виконання професії адвоката; користується повними громадянськими правами і має повну правоздатність; закінчила юридичну освіту в Республіці Польща та отримала ступінь магістра або іноземних юридичних наук, визнаних в Республіці Польща; навчалася адвокатській справі у Республіці Польща та складала адвокатський іспит [10].

Ще однією особливістю, притаманною інституту адвокатури Республіка Польща є адвокатська аплікація або стажування. Адвокатські апліканти складають чималий відсоток членів адвокатури, які надають правову допомогу та відіграють важливу роль у виконанні її завдань у польському законодавстві.

Метою аплікації є підготовка стажиста до здорової та незалежної адвокатської діяльності, зокрема для розвитку навичок у сфері юридичного представництва, підготовки листів, контрактів та позицій, асиміляції правил виконання професії. Адвокатській аплікації присвячено VII розділ Закону про адвокатуру Польщі, у якому зазначено, що аплікантом може бути: особа, яка відповідає визначеним законом вимогам; здала аплікантський кваліфікаційний іспит, який проводить екзаменаційна ко-

місія з адвокатського стажування при Міністрі Юстиції; занесена окружною радою адвокатів до реєстру аплікантів. Адвокатська аплікація, по суті, є системою теоретичного та практичного навчання майбутніх адвокатів. Аплікант відбуває стажування під керівництвом патрона, який визначається деканом окружної ради адвокатів. Стажист може готувати та підписувати документи, пов'язані з участю адвоката в судах, правоохоронних органах, державних, самоврядних та інших установах — з явного дозволу адвоката, за винятком апеляції, касаційної та конституційної скарг [10].

Переважно аплікант бере участь у кримінальних, цивільних та адміністративних справах як захисник чи представник, залучений у формі надання безоплатної правової допомоги. Такий підхід дозволяє одержати досвід практичної діяльності. Систематичність участі апліканта у судових процесах дозволяє стверджувати про належну підготовку до здійснення адвокатської діяльності. Особливість правового статусу такого суб'єкта полягає у тому, що, з одного боку, він відбуває стажування в органах адвокатури, а з іншого, — може замінити як свого патрона, так і інших адвокатів. Водночас є сумнів у тому, чи вартий аплікант, який тільки набуває професійного досвіду, такої ж довіри, що й адвокат. Інакше кажучи, сторона, яку представляє аплікант, навряд чи може щось ефективно протиставити іншій стороні, представленій адвокатом. З огляду на це, у польській правничій літературі запропоновано наділати сторону правом заявити клопотання про заборону патрону чи іншому адвокату доручати ведення справи замість нього аплікантові [3].

Стажування аплікантів є платним і триває 3 роки, по закінченні яких аплікант здає адвокатський іспит [10].

Однією з підстав дисциплінарної відповідальності адвокатів, адвокатських аплікантів, радників права та

аплікантів радників права є порушення правил адвокатської етики, які є схожими для усіх названих інститутів. Польські дослідники зазначають, що враховуючи територіальну сферу дії правил адвокатської етики, адвокати та радники права Польщі і, відповідно, юристи (адвокати) держав-членів Європейського Союзу, керуються правилами етики, які можна поділити на три групи: національні (відповідної держави-члена Європейського Союзу); співдружності (правила об'єднань держав, наприклад, Європейського Союзу) та глобальні (міжнародні, наприклад, правила Міжнародної Асоціації Адвокатів — ІВА). Сьогодні, правила адвокатської етики більшості розвинутих країн характеризуються, як правило, високим ступенем схожості змісту і форми [7]. Якщо говорити про першу групу правил, то у 2012 р. Найвищою Радою Адвокатів прийнято нову редакцію Правил адвокатської етики в Польщі (*Zbiór Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu /Kodeks Etyki Adwokackiej/*), які містять 70 параграфів та практично повністю відповідають загальноприйнятим європейським стандартам адвокатської етики.

Відповідно до Закону про адвокатуру Польщі адвокати та апліканти (стажисти) підлягають дисциплінарній відповідальності у вигляді: попередження; догани; грошового стягнення; зупинення професійної діяльності на строк від 3 місяців до 5 років; виключення з адвокатури [10].

Дисциплінарні справи вирішують: 1) дисциплінарний суд адвокатської палати; 2) Вищий Дисциплінарний Суд.

Дисциплінарний суд адвокатської палати розглядає всі дисциплінарні справи як суд першої інстанції, крім справ, що розглядає як суд першої інстанції Вищий Дисциплінарний Суд, а також скаргу на постанову дисциплінарного уповноваженого про відмову у відкритті дисциплінарного провадження або про його закриття. Натомість Ви-

щий Дисциплінарний Суд розглядає: 1) як суд другої інстанції справи, які вирішив дисциплінарний суд адвокатської палати; 2) як суд першої інстанції дисциплінарні справи членів Вищої Ради адвокатури та окружних рад адвокатури; 3) інші справи, передбачені законом. Суд вирішує справи у складі трьох осіб. Апеляційні скарги розглядаються у складі 5 осіб [10].

Дисциплінарне провадження щодо адвоката включає: 1) розслідування; 2) провадження у дисциплінарному суді; 3) виконавче провадження.

Прогресивними в рамках європейських принципів адвокатської діяльності стали зміни в польському законодавстві від 16 травня 2000 р., внесені до Закону про адвокатуру. Їх зміст полягав у запровадженні обов'язкового страхування цивільної відповідальності адвокатів та нових положень щодо внесення та розгляду питань дисциплінарної відповідальності адвокатів у касаційній інстанції. З моменту введення в дію цієї норми кожен адвокат підлягає обов'язковому страхуванню цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну при виконанні професійних обов'язків. Правило не поширюється на адвокатів, які не практикують. Розпорядженням Міністра фінансів було встановлено мінімальні квоти щодо відповідальності адвокатів та адвокатських об'єднань. Зміни також стосувалися порядку касації: Президент Вищої Ради Адвокатів, Міністр Юстиції та уповноважений з прав людини отримали право подання до Верховного Суду скарг щодо адвокатів. Раніше такі скарги подавалися лише до Дисциплінарного Суду. Чергові зміни до Закону про адвокатуру Польщі у 2004 р. послали обов'язок забезпечення цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності адвокатів. Територіальним Радам адвокатів було доручено контроль за адвокатами, а адвокатів зобов'язано подавати Радам страхові поліси або інші документи, які підтверджували наявність страхування [5].

Ще одним законом Республіки Польща, на якому варто зупинитися, є Закон від 5 липня 2002 р. «Про надання правової допомоги іноземними правниками у Республіці Польща».

Відповідно до art. 2 цього закону іноземними правниками визнаються правники з Європейського Союзу та правники з поза Європейським Союзом. Правник з Європейського Союзу — це особа, яка будучи громадянином держави-члена Європейського Союзу, уповноважена на виконання фаху, використовуючи одну з професійних назв, передбачених у державі-члені Європейського Союзу, зазначених у списку, що становить додаток до закону. Правник з поза Європейського Союзу — це особа, яка не будучи громадянином держави-члена Європейського Союзу, уповноважена на виконання фаху, використовуючи одну з передбачених законом професійних назв, а також кожна особа, яка, використовуючи одну з професійних назв, передбачених у державі-члені Європейського Союзу, уповноважена на виконання відповідної професії — під кутом зору кваліфікації та освіти, засад її організації та здійснення — професійний адвокат чи юридичний радник [8].

У Республіці Польща іноземні правники уповноважені на ведення практики відповідно до вимог польського законодавства після внесення до одного зі списків іноземних правників, що ведуться одними з окружних адвокатських рад або окружних палат радників права (art. 3) [8].

Внесення до списку здійснюється за заявою заінтересованої особи, до якого додається свідоцтво, видане компетентним органом держави, про те, що ця особа уповноважена на здійснення адвокатської діяльності, а також документ, що засвідчує її громадянство (art. 6) [8].

Здійснюючи практичну діяльність, іноземний правник, занесений до списку, використовує назву, одержану в

державі, яка видала свідоцтво про право на заняття конкретним видом професійної діяльності, із зазначенням фахової організації, до якої він належить, або суду, при якому він має право виступати.

Відповідно до art. 10 цього закону іноземний правник несе дисциплінарну відповідальність на рівні з польськими адвокатами та радниками права. Однак замість такого стягнення як припинення права на заняття адвокатською діяльністю та припинення фаху радника права застосовується зупинення здійснення відповідної правничої діяльності або заборону на її здійснення на території Республіки Польща [8].

Так само як і польський адвокат та радник права, іноземний правник підлягає обов'язковому страхуванню від цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну при наданні правової допомоги. Цей припис не стосується іноземних правників, застрахованих у державі, яка видала їм дозвіл на здійснення правничої діяльності.

Правник з Європейського Союзу має право вести постійну практику в галузі, що відповідає професії адвоката та може працювати індивідуально, в адвокатській асоціації, повному товаристві, цивільному партнерстві, товариству з обмеженою відповідальністю або партнерській компанії. Натомість правник з поза Європейського Союзу має право тільки надавати юридичні консультації та складати юридичні висновки стосовно права держави-реєстрації або міжнародного права. Формами діяльності таких іноземних правників визначено повні та командитні товариства (art. 13, 15, 18, 19) [8].

На завершення аналізу стандартів організації та професійної діяльності адвокатури Республіки Польща варто зупинитися на регламентації у польському законодавстві питань адвокатської етики. Цій проблематиці присвячений Збір засад адвокатської етики та гідності професії (Кодекс адвокатської етики).

Варто зазначити, що Кодекс адвокатської етики не може охопити цілі, багаті, живі і деякою мірою змінні питання, що стосуються моралі професії адвоката. Як набір загальних інструкцій щодо моральної поведінки адвоката, він доповнюється відповідними рішеннями адвокатських асоціацій, дисциплінарним прецедентним правом, стандартами судової діяльності, нормами міжнародного права.

Кодекс встановлює правила поведінки морального та гідного адвоката, що поширюється на його непрофесійну діяльність та приватне життя. У рамках цих норм адвокат може користуватися повною свободою та незалежністю під час професійної діяльності. Ця повна свобода та незалежність адвоката проявляється головним чином через свободу слова. Проте вона повинна бути стримана міркуваннями об'єктивності та помірності, і у той же час захищена принципом професійної таємниці. Звичайно, найважливішою метою всіх стандартів етики адвоката є його вірність інтересам клієнта. На відміну від інших, більш ліберальних, правил, Кодекс відрізняє рекламу від об'єктивної інформації та підтримує заборону реклами через побоювання надмірної комерціалізації та зниження престижу адвокатської професії [7].

У § 1 цього Кодексу сказано, що засади адвокатської етики ґрунтуються на етичних нормах, пристосованих до професії адвоката. Порушенням гідності адвокатського фаху є такий вчинок адвоката, який може понизити думку громадськості або підірвати довіру до цієї професії. Обов'язком адвоката є дотримання етичних норм, а також збереження гідності адвокатського фаху. Обов'язком адвоката, який здійснює свою діяльність за кордоном, є дотримання положень Кодексу адвокатської етики, а також норм адвокатської етики, що зобов'язують у державі перебування. Згідно з § 3 приписи, про які йде

мова, поширюються й на адвокатських аплікантів (стажистів) [12].

Адвокат несе дисциплінарну відповідальність за порушення адвокатської етики або недотримання професійної підності під час фахової, публічної діяльності та у приватному житті (§ 4 Кодексу) [12].

У § 7 Кодексу підкреслюється, що під час своєї діяльності адвокат є самостійним і незалежним. На нього покладається обов'язок стежити про те, щоб не вийти за межі правильного представництва інтересів свого клієнта [12].

Адвокат повинен виконувати професійну діяльність згідно з чесністю, сумлінністю та старанністю. Він також зобов'язаний постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію, прагнути до дотримання високого фахового рівня (§ 8 Кодексу) [12].

У Розділі V «Відносини з клієнтами» зазначено, що адвокат зобов'язаний захищати інтереси свого клієнта відважно та гонорово, за дотримання належної суду та іншим державним органам поваги, незважаючи на особисту користь та наслідки, що можуть настати. Адвокат повинен прагнути при розв'язанні спору заощадити кошти своєму клієнтові. Адвокат не може представляти клієнтів, інтересів яких суперечать, хоч на те і є їхня згода. Також адвокат не може здійснюва-

ти провадження проти близької йому особи, а також особи, з якою у адвоката є особистий конфлікт. Адвокат повинен бути у курсі справи, яку веде, та інформувати клієнта про її перебіг і результати. У фінансових питаннях адвокату належить проявити щодо клієнта ретельну скрупульозність. Адвокат не повинен допускати ситуацій, які б узалежнювали його від клієнта, зокрема брати у нього позику (§§ 43, 46–48, 50, 52 Кодексу) [12].

Норми внутрішнього права держав-членів Європейського Союзу приведені шляхом гармонізації у відповідність до єдиних європейських стандартів та є частиною права Європейського Союзу [13]. Акти, які регулюють адвокатську діяльність в державах-членах Європейського Союзу, в основному, закріплюють єдині, уніфіковані стандарти організації та професійної діяльності адвокатури та приймаються з урахуванням міжнародних актів, які є пріоритетними. Звичайно, у кожній держави-члена Європейського Союзу є свої особливості у побудові та діяльності правових інститутів, у тому числі й адвокатури. Так, Республіка Польща, реформуєчи адвокатуру та адвокатську діяльність, урахувала європейські стандарти та гармонізувала внутрішнє законодавство у сфері адвокатури до права Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Konstytucja RP [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>. — Назва з екрана.
2. Kotlinski T. J. Samorząd Adwokacki w Dru-giej Rzeczypospolitej / Tomasz J. Kotlinski. — Warszawa : Naczelna Rada Adwokacka, 2008.
3. Lewandowski M. Aplikanci adwokackiw systemie bezpłatne pomocy prawnej—zagadnienia instytucjonalno-procesowe / Mariusz Lewandowski / Pomoc prawna z urzędu aprowodosądu. — Warszawa: Naczelna Rada Adwokacka, 2012.
4. Ponikowski C. Ćwierćwiecze Związku adwo-katów polskich we Lwowie (1911-1936) / Cezary Ponikowski. — Warszawa, 1936.
5. Redzik A. Kotlinski T. Historia Adwokatury. Wyd. 2, popr. i uzup. / Adam Redzik, Tomasz J. Kotliński. — Warszawa: Naczelna Rada Adwokacka, 2012.
6. Sprawa Ordynacji Rydzynskiej i fundacji ksiąząt Sulkowskich. Opinia prawna Związku adwokatów polskich we Lwowie. — Lwów : Nakład własny Związku adwokatów polskich we Lwowie, 1914. — S. 1–41.
7. Tokarczyk R. Próba określenia przedmiotu etyki adwokata / Roman Tokarczyk // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G, Ius. Vol. 50/51 (2003/2004). — 2005.
8. Ustawa z dnia 5 lipca 2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20021261069>. — Назва з екрана.

9. Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820190145>. — Назва з екрана.
10. Ustawaz dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820160124>. — Назва з екрана.
11. Władze organów izb adwokackichw kadencji 2016–2020 // Palesra. — 2016. — № 12.
12. Zbiór zasad ty adwokackiej i godności zawodu (Kodeks etyki adwokackiej). — Warszawa: Naczelna Rada Adwokacka, 2012.
13. Святоцька В. О. Всесвітні та європейські принципи і стандарти адвокатури / В. О. Святоцька // Право України. — 2015. — № 12. — С. 83.

REFERENCES:

1. *Konstytucja RP*. [online]. Available at <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>. [in Polish].
2. Kotlinski, T. J. (2008). *Samorząd Adwokacki w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Naczelna Rada Adwokacka. [in Polish].
3. Lewandowski, M. (2012). *Aplikanti adwokackim systemie bezplatne pomocy prawnej—zagadnienia instytucjonalno-procesowe*. Pomoc prawna z urzędu aprowadosądu. Warszawa: Naczelna Rada Adwokacka. [in Polish].
4. Ponikowski, C. (1936). *Ćwierćwiecze Związku adwokatow polskich we Lwowie (1911-1936)*. Warszawa. [in Polish].
5. Redzik, A., Kotlinski, T. (2012). *Historia Adwokatury*. Wyd. 2, popr. i uzup. Warszawa: Naczelna Rada Adwokacka. [in Polish].
6. *Sprawa Ordynacji Rydzynskiej i fundacji książąt Sułkowskich. Opinia prawna Związku adwokatow polskich we Lwowie (1914)*. Lwów: Nakład własny Związku adwokatow polskich we Lwowie. P. 1–41. [in Polish].
7. Tokarczyk R. (2005). *Próba określenia przedmiotu etyki adwokata*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G, Ius. Vol. 50/51 (2003/2004)*. [in Polish].
8. *Ustawa z dnia 5 lipca 2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej*. [online]. Available at <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20021261069>. [in Polish].
9. *Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych*. [online]. Available at <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820190145>. [in Polish].
10. *Ustawaz dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze*. [online]. Available at <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820160124>. — Назва з екрана. [in Polish].
11. *Władze organów izb adwokackichw kadencji 2016–2020 (2016)*. Palesra. No. 12. [in Polish].
12. *Zbiór zasad ty adwokackiej i godności zawodu (Kodeks etyki adwokackiej) (2012)*. Warszawa: Naczelna Rada Adwokacka. [in Polish].
13. Sviatotska, V. O. (2015). *Vsesvitni ta yevropejski pryncypy i standarty advokatury* [The World and European Principles and Standards of Advocacy]. Pravo Ukrainy [The Law of Ukraine]. No 12. P. 83. [in Ukrainian].

УДК 349.2: 331.2 (477)

Малиюга Леся Юріївна

*Старший науковий співробітник юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук*

ДО ПИТАННЯ ВІДПОВІДНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРАВУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Maliuha L. Yu. On the Issue of Compliance of the Social Legislation of Ukraine with the Law of the European Union

Abstract. The article deals with the legal analysis of the contemporary significance of European social standards and its impact on the social legislation of Ukraine. The legal documents of the EU regulating social security relations are analyzed. The positive changes of the Ukrainian legislation as a result of adaptation to European standards were determined.

Key words: *European standards, social legislation, European Union law.*

Для України важливою умовою повної інтеграції у європейський правовий простір є реальне прийняття нею європейських демократичних цінностей та трансформація країни у демократичну та правову державу. Нові виклики сьогодення, основними серед яких є економічна криза, старіння населення, безробіття, міграція, війна, біженці, внутрішньо переміщені особи, ставлять перед Україною завдання утримати соціальні стандарти та підвищити їх до стандартів Європейського Союзу, що можливе тільки на основі перебудови національної правової системи у повній відповідності до європейської при дотриманні загально визнаних фундаментальних принципів та норм права ЄС. При цьому, цілком поділяємо позицію Н. М. Хуторян на рахунок того, що важливо не впасти в іншу крайність, а саме, автоматично поширювати на вітчизняну дійсність правові і соціальні стандарти. Необхідно виходити з того, що «використання зарубіжного досвіду вимагає знання не лише юридичних норм, моделей, а й умов правових систем, в яких вони існують і реалізуються. Необхідне розуміння того, наскільки ці

умови, правові системи близькі з нашими і придатні для застосування запозичених зразків» [1].

Вибір Україною європейського вектору розвитку та укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (ст. 420, розділ 21) презюмують проведення широкого кола правових реформ, метою яких є покращення якості людського життя та встановлює завдання перед Урядом «посилення рівня соціального захисту та модернізації систем соціального захисту, зокрема щодо якості, доступності та фінансової стабільності, а також скорочення бідності й посилення соціальної єдності» [2]. У зв'язку з цим, декларовані Україною прагнення юридичної і фактичної європейської інтеграції, мають на меті формування європейського способу життя і перехід на відповідну модель розвитку, що і пояснює необхідність імплементації європейських соціальних стандартів в українській реальії. Слід підкреслити, що сучасна система соціального захисту ЄС характеризується високою ефективністю інституту соціальної політики, про що свідчить, зокрема, усталена тенденція зростання протягом

останніх десятирічч індексу людського розвитку, майже десятикратне зниження рівня бідності, висока якість соціальних послуг тощо. Стає очевидним, що на сьогодні існує потреба аналізу впливу європейських джерел права на формування соціального законодавства України, оскільки наслідки реформ та перетворень за останні роки призводять до погіршення майнового стану населення через девальвацію національної валюти, підвищення тарифів ЖКХ, значну інфляцію на всі товари та послуги, зниження реальних доходів населення.

Соціальне право ЄС та дослідження досвіду країн у сфері правового регулювання соціального захисту є предметом наукового інтересу багатьох українських науковців. До числа вчених, які займаються активним дослідженням адаптації законодавства України про соціальний захист до права ЄС та шляхів запровадження міжнародних соціальних стандартів можна віднести: В. М. Андрієва, Н. Б. Болотіну, М. І. Іншина, С. І. Запару, Є. В. Краснова, В. А. Костюка, О. О. Кучму, Н. П. Павлів-Самоїл, О. М. Потопахіну, Т. О. Постовалову, С. М. Прилишко, Л. М. Сіньову, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко та ін. Разом з тим, аналіз доробків вказаних науковців дозволив дійти висновку, що попри значну кількість досліджень, присвячених окремим аспектам процесу адаптації українського законодавства про соціальний захист, та їх наукову цінність, проблема відповідності праву Європейського Союзу є малодослідженою, дискусійною та потребує подальших наукових досліджень.

Право ЄС — самостійна правова система, яка розвивається власним шляхом, відрізняється від правових систем окремих держав, тісно інтегрованих до неї, і поєднує у собі риси, притаманні як міждержавним об'єднанням, так і міжурядовим організаціям. За своєю природою воно є унікальним та включає

велику кількість різноманітних за своїм характером джерел. Право Європейського Союзу органічно пов'язане з національним правом країн-учасниць, цей взаємозв'язок визначається кількома основними принципами, а саме: принцип прямої дії правових норм ЄС на всій території держав-учасниць, принцип первинності права ЄС, а також принцип субсидіарності, який чітко розмежує компетенцію ЄС і компетенцію держав-учасниць.

Європейська система соціального захисту, основи якої були сформовані в першій половині ХХ ст., зараз є найбільш розвинутою у світі. Положення договорів, що засновують Європейське Співтовариство і Європейський Союз, закріплюють за Європейським Союзом статус об'єднання, що має соціальний вимір. Соціальний вимір, в основному, розглядається через призму економічної діяльності та економічних показників, на яких зосереджено основну увагу Європейського Союзу [3]. За справедливим твердженням дослідників, створення європейських соціальних стандартів та здійснення заходів із соціального забезпечення сприяють підтриманню громадянами країн Європейського Союзу високої тривалості життя під впливом соціальних випадків різного характеру. А саме, природних, таких, як старість, захворювання, вагітність та пологи, та таких, які викликані зовнішнім впливом, серед яких, безробіття, нещасні випадки на виробництві, повна втрата заробітку, втрата годувальника тощо. Таким чином, в європейській практиці для забезпечення соціальної стабільності в суспільстві та зниження соціальної напруженості створена система соціальних стандартів, метою яких є моніторинг рівня життя населення для дійсних членів ЄС та орієнтування нових членів Європейської Співдружності, а також країн, які прагнуть досягти рівня розвитку європейських країн, у процесі здійснення соціальної

політики і соціалізації своїх економік. Європейська практика, на основі якої впроваджуються правові стандарти, свідчить про наявність як обов'язкових стандартів, так і тих, що мають рекомендаційний характер. Обов'язкові правові стандарти знаходять своє вираження у правових нормах, що зобов'язують до належної поведінки. Саме цей аспект стандартів багато в чому визначає загальний напрям розвитку правової системи, оскільки за своєю природою такі норми належать до норм-принципів, а отже, мають установчий характер [4].

Науковці виділяють три історичні етапи розвитку правового регулювання соціальних відносин в Європі та формування правових стандартів, що пов'язані з рівнем участі інститутів Європейського Союзу, Ради Європи та держав-членів: *перший етап* віддзеркалює імплементацію положень Римського договору шляхом прийняття у 1974 р. «Першої програми дій в соціальній сфері», Хартії основних соціальних прав трудящих ЄС, Європейської соціальної хартії 1961 р. (Рада Європи); *другий етап*, що почався у 90-і роки ХХ ст., характеризується розширенням співпраці держав-членів в рамках Європейського Союзу, прийняттям Маастрихтської угоди, а пізніше Амстердамського договору, Протоколу про внесення поправок до Європейської соціальної хартії 1961 року та Додаткового протоколу до Європейської соціальної хартії 1995 р., в якому встановлено систему колективного оскарження; *третій етап*, пов'язаний з прийняттям у 1996 р. в рамках Ради Європи Переглянутої Європейської соціальної хартії та Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. [5, с. 5].

Враховуючи особливість побудови правової системи ЄС та її наддержавний характер, різноманітність способів формування правових норм, необхідно визначити перелік джерел права євро-

пейської спільноти, які визначають європейські соціальні стандарти та засади соціальної політики. До них належать: Європейська конвенція про права людини та основоположних свобод (1950 р.); Європейська соціальна хартія (1961 р.); Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.), Європейський кодекс соціального забезпечення (1990 р.) Також аналогічні положення знайшли своє нормативне закріплення у документах Європейського Союзу: Договорі про Європейський Союз; Хартії соціальних прав трудящих Співтовариства (1989 р.); Хартії основоположних прав ЄС (2000 р.).

Важливим документом, що гарантує розвиток соціальної сфери та передбачає захист прав людини є Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996 р.). На сьогодні, Хартія становить основу системи захисту прав людини Ради Європи та є одним із основних актів Євросоюзу, що прирівнюється за юридичною силою до правостановлюючих документів, але при цьому залишається формально самостійним джерелом права, яке не входить в структуру Договору про Європейський союз або Договору про функціонування Європейського союзу. Для Європейської спільноти Хартія фактично є аналогом Конституції у соціальній сфері. У Протоколах до неї держави-члени Ради Європи домовились забезпечити для свого населення визначені у цих документах соціальні права з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення. У розумінні Хартії соціальне забезпечення — це система використання різноманітних соціальних заходів, критерієм ефективності яких виступає реалізація соціальних прав та їх принципів. Ратифікація України у 2006 року 74 із 98 пунктів Європейської соціальної хартії (переглянутої) дає підстави підтвердження європейського вибору нашої держави, забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян у всіх їх-

ніх проявах. Відповідно до вимог Хартії, Україна зобов'язана щорічно направляти національні доповіді про виконання вимог за статтями однієї з чотирьох тематичних груп, в яких має звітуватись, як саме виконуються взяті нею зобов'язання. Особливістю доповідей є те, що держава зобов'язана звітувати не лише за стан правової відповідності національного законодавства положенням Хартії, але й практичної її реалізації із застосуванням статистичних відомостей по відповідним питанням. Протягом 2008–2017 років урядом України подано дев'ять національних доповідей щодо дотримання статей Європейської соціальної хартії (переглянутої).

На думку Н. П. Павлів-Самойл, аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям Хартії дає підстави робити висновки про значне віддалення норм національного законодавства від міжнародних гарантій у сфері праці і соціального захисту [6, с. 304]. Підтримуємо позицію вченого та вважаємо, що права, які гарантуються Хартією і права, що гарантуються Конституцією України, а також рівень соціального захисту і спектр гарантій, що надається громадянам країн Європейського Союзу вище, ніж аналогічні права в Україні. Крім того, Україна не приєдналася до Додаткового протоколу до ЄСХ, який передбачає систему подання колективних скарг. В зв'язку з чим, громадські організації, які займаються захистом прав працівників, позбавлені прав безпосередньо подавати скарги на порушення Україною прав, передбачених Хартією, до Європейського комітету з соціальних прав. Таким чином, ратифікація цього Протоколу наділила б громадянське суспільство додатковими важелями впливу на рішення Уряду країни щодо попередження прийняття незаконних правових актів, тощо та надала більше інструментів захисту прав працівників відповідно до європейських норм та стандартів.

Слід відмітити, що за останні роки в Україні відбувається позитивна діяльність по реалізації європейських стандартів у сфері соціального захисту. На сьогодні, продовжується виконання розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2015–2019 роки» [7], який передбачає ратифікацію низки конвенцій Міжнародної організації праці та імплементацію окремих рекомендацій Ради Європи та директив Європейського Союзу та опрацювання можливості поступового приднання України до Хартії у повному обсязі, а також приднання до Додаткового протоколу до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження. Серед важливих кроків поступового підвищення соціальних стандартів, які вже зроблені Україною на цьому шляху, є:

1) ратифікація 16 березня 2016 року Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 [8], відповідно до якої Україна сьогодні бере на себе зобов'язання дотримання 9 із 15 її розділів. Ключовим моментом ратифікації Конвенції № 102 є зобов'язання України за такими розділами: медичне обслуговування, допомога у зв'язку з хворобою, допомога по безробіттю, допомога по старості, допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання, родинна допомога, допомога у зв'язку з вагітністю і пологами, допомога по інвалідності, допомога у зв'язку з втратою годувальника;

2) підписання Європейського кодексу соціального забезпечення, який є орієнтиром європейської моделі соціального забезпечення, заснованої на соціальній справедливості. 10 листопада 2016 року у Палаці Європи відбулася церемонія підписання, яка підтверджує, що Уряд України спрямовує свої зусил-

ля на повну адаптацію національного законодавства у соціальній сфері до європейських стандартів, визначених багатосторонніми міжнародними інструментами Ради Європи. Але щоб цей документ став юридично обов'язковим для України, його ще потрібно ратифікувати, а для цього Із країн пострадянського простору тільки Литва, Латвія, Молдова та Естонія підписали цей документ, і лише Естонія його ратифікувала;

3) приєднання у 2017 році до пп. 3 і 4 ст. 12 Хартії «Право на соціальне забезпечення» [9], що передбачають докладання зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень та зобов'язання вживати заходів щодо укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод для забезпечення рівності між громадянами договірних сторін у правах на соціальне забезпечення, зокрема збереження пільг, що надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від перебування соціально захищених осіб територією договірних сторін.

Вибір Україною європейського вектору розвитку та досягнення мети — членства в Європейському Союзі — не стане для України простим процесом, адже для цього наша країна повинна відповідати високим критеріям, які вимагають, зокрема, дотримання в державі демократичних положень, принципів свободи і пошани прав людини, правової держави. Цілоком зрозуміло, що Україна не досягне відповідності цим критеріям, якщо не забезпечить покращення якості людського життя.

У Програмі «Європа 2020», прийнятій у 2010 р., ЄС знову заявляє про свою прихильність європейській соціальній моделі, прагнення створити більше робочих місць кращої якості на всій території Євросоюзу. Європейські соціальні стандарти як основа для вимірювань європейської соціальної політики слугують також орієнтирами стратегічних цілей соціального розвитку країн ЄС.

У березні 2010 р. Комісія розробила і ухвалила на найближчі десять років нову стратегію економічного розвитку «Європа 2020: стратегія розумного, усталеного і всеосяжного зростання». У Стратегії два напрями із семи присвячені соціальній політиці Союзу. Слід зазначити, що соціальні напрями діяльності не просто формулюються, але й деталізуються і містять конкретні завдання, яких Союз спільно з державами-членами має досягти. Так, Союз буде прагнути працевлаштувати до 2020 р. 75 % населення у віці від 20 до 64 років; скоротити кількість людей, яким загрожує небезпека опинитися за межею бідності, на 20 млн (з 80 до 60 млн); забезпечити, щоб частка учнів, що не закінчили школу, не перевищувала 10 % і не менше 40 % молоді повинно мати вищу освіту. 1-й напрям: «План з розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць», метою якого є створення необхідних умов для удосконалення ринку праці заради забезпечення зростання зайнятості і гарантування стабільності в суспільстві. 2-й напрям «Європейська політика проти бідності» спрямований на забезпечення соціального і територіального співробітництва проти бідності і соціального відторгнення, що передбачає визнання основних прав людей, що перебувають у скрутному становищі, заради їх залучення до суспільного життя. У свою чергу держави-члени мають спрямувати свої зусилля на реалізацію певних завдань: підтримка ідеї розподіленої, колективної і індивідуальної відповідальності у сфері боротьби з бідністю і соціальним відторгненням; повністю розгорнути програму соціального захисту і пенсійних систем для гарантування отримання співвірного доходу і охорони здоров'я; визначення і впровадження соціальних заходів стосовно окремих груп людей.

Також, з метою реалізації Плану заходів Угоди про асоціацію, Уряд схва-

лив Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року [10], яка визначає пріоритетні напрями протистояння демографічним змінам і передбачає комплексні заходи з підтримки громадян похилого віку, їх інтеграції в громадський розвиток, підвищення якості життя, захисту прав людей похилого віку. Зокрема, передбачено стимулювання продовження трудової діяльності для громадян похилого віку, забезпечення гнучкого режиму робочого часу, поліпшення умов праці, модернізацію пенсійної системи (спрямовану на забезпечення гідного рівня пенсії), посилення адресності програм соціальної допомоги, сприяння фізичній активності, підвищення обізнаності в питаннях здорового старіння, розширення мережі установ стаціонарного типу і центрів/відділень надання різних видів гериатричної допомоги, доступ до послуг з профілактики передчасного старіння тощо.

Погоджуємось із твердженням Ю. В. Ковбасюка, що успішний рух України шляхом європейської інтеграції має супроводжуватися прогресом у людському розвитку, досягненням європейських орієнтирів у рівні життя широких верств населення, забезпеченні непрацездатних членів суспільства, підвищенні тривалості життя, рівня освіти, культури та духовності, доступності якісних соціальних послуг тощо [11, с. 15]. Крім того, рівень соціального захисту обумовлюється не стільки членством в ЄС, скільки ефективною соціальною політикою національних урядів, а також діяльністю інститутів ЄС, які здатні впливати на соціальну політику держав-членів. Відповідно до вищесказаного слід згадати і те, що матеріальне забезпечення надається не на підставі норм Європейського права, а відповідно до норм внутрішнього законодавства та Закону України про Державний бюджет України на відповід-

ний рік. Крім того, соціальне законодавство в Україні, яке формувалось протягом 25 років, несе ідеологію одночасно радянського, пострадянського, європейського, міжнародного законодавства, а також законотворення країн СНД та визнається громіздким і заплутаним. На сьогоднішній день, бюджетна політика йде врозрід з намаганням розширити соціальні гарантії та забезпечити соціальні права, відповідно до міжнародних угод. Тому, їх порівняння із нормами європейських актів і визначає дотримання Україною правових актів у сфері соціального захисту. Неможливо не погодитись із С. Бичковим, який зазначає, що специфічні особливості розвитку нашої держави не дають змоги автоматично перенести загальновизнані міжнародні акти з соціального захисту населення в законодавство України, адже вони розраховані на розвинені та стабільні ринкові відносини. Таким чином, трансформація соціального захисту населення України з урахуванням набутого світового досвіду потребує особливого підходу при зміні принципів її побудови, виходячи з ринкових реалій розвитку держави [12].

Таким чином, проблематика інтегрування сучасного українського законодавства, яке знаходиться в умовах трансформації, у європейські інститути соціальної держави полягає у протиріччях між задекларованими нормами вітчизняних законодавчих актів у сфері правового регулювання соціальних відносин і фактичними механізмами їх реалізації й фінансування, що на сьогодні зумовлено світовими кризовими явищами й надмірною залежністю соціальних факторів від фінансово-економічного розвитку країни. З позиції Європейського комітету із соціальних прав, незважаючи на наявність нормативних актів, що забезпечують організаційно-правові основи соціального захисту, рівень реально наданих гарантій для відповідних груп населення визна-

часться в основному економічними можливостями держави, і переважно є незадовільним.

Висновок:

Сьогодні, з метою скорочення бідності і нерівності, соціальний захист визнається одним з основних пріоритетів і цілей, які необхідно досягти в контексті Програми дій сталого розвитку до 2030 року. Українське суспільство вимагає змін у багатьох сферах суспільного життя та прагне, щоб Україна стала не тільки європейським місцем за географічним розташуванням, а за рівнем життя населення. В цілому, в Україні створена правова та інституційна основа для виконання зобов'язань, передбачених рати-

фікованими актами Європейського Союзу. Однак, проаналізувавши законодавство України та основоположні акти, які встановлюють європейські соціальні стандарти, можна зробити висновки, українське законодавство у сфері соціального захисту не повністю відповідає вимогам європейських актів, але поступово знає адаптації до стандартів, що безумовно, сприяє його розвитку. Таким чином, вже очевидно, що назріла потреба впровадження в практику соціального захисту не соціальних мінімумів, а якісної системи соціальних стандартів як гарантії високого рівня і якості життя, який держава зобов'язується забезпечити громадянам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Правові проблеми трудового та пенсійного законодавства України в контексті євроінтеграції: монографія / Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. М. Шумило та ін. — Київ : Ніка-Центр, 2017. — 256 с.
2. Закон України: Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. від 16 вересня 2014 року // Офіційний вісник України. — 26.09.2014. — № 75.
3. Европейское право: учебник для вузов / под ред. А. М. Энтина. — Москва: Норма, 2000. — 720 с.
4. Кордон М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України : навчальний посібник / М. В. Кордон. — Київ : Центр учбової літератури, 2008. — 172 с.
5. Лобода К. С. Міжнародно-правове регулювання соціальних відносин в Європі. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2008. — 20 с. 150.
6. Павлів-Самойл Н. П. Аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям Європейської соціальної Хартії (переглянутої) / Н. П. Павлів-Самойл // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. — 2016. — № 845. — С. 302–307.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України: «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2015–2019 роки» від 14.05.2015 № 450-р [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248161640?=&print>. — Назва з екрана.
8. Закон України: «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102» від 16 березня 2016 року // Відомості Верховної Ради. — 2016. — № 16. — ст. 161.
9. Закон України: «Про внесення зміни до пункту 2 Закону України "Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)"» від 17 травня 2017 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172034.html. — Назва з екрана.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України: «Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року» від 11 січня 2018 р. № 10-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-derzhavnoyi-politiki-z-pitan-zdorovogo-ta-aktivnogo-dovgolittya-naseleння-na-period-do-2022-roku>. — Назва з екрана.
11. Ковбасюк Ю. В. Європейські соціальні стандарти: перспективи для України (політико-дипломатичний контекст) / Ю. В. Ковбасюк // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2014. — Вип. 21 (2). — С. 13–21.
12. Бичков С. Аналіз становлення та розвитку системи соціального захисту в різних країнах світу та можливість адаптації набутого досвіду до умов України / С. Бичков // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2006. — № 3. — С. 67–73.

REFERENCES:

1. Khutorian, N. M., Simutina, Ya. V., Shumylo M. M. (2017). *Pravoni problemy trudovoho ta pensijnoho zakonodavstva Ukrainy v konteksti yevrointehratsii: monografii* [Legal problems of labor and pension legislation of Ukraine in the context of European integration: monograph]. Kyiv: Nika-Tsentr. 256 p. [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy (2014). *Zakon Ukrainy: Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiu storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivotovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z insboi storony. vid 16 veresnia 2014 roku* [The Law of Ukraine: Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand. from September 16, 2014]. Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official Ukraine bulletin]. 26.09.2014. No. 75. [in Ukrainian].
3. Jentín, L. M. (Ed.) (2000). *Evropejskoe pravo: uchebnik dlja vuzov* [European Law: textbook for High Schools]. Moscow: Norma. 720 p. [in Russian].
4. Kordon, M. V. (2008). *Yevropeiska ta yevroatlantychna intebratsiia Ukrainy : navchalnyi posibnyk* [European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine: textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 172 p. [in Ukrainian].
5. Loboda, K. S. (2008). *Mizhnarodno-pravove reholiuvannia sotsialnykh vidnosyn v Yevropi. Avto-ref. dys. ... kand. iur. nauk: 12.00.11* [International legal regulation of social relations in Europe: the abstract of the thesis of the candidate of juridical science: 12.00.11]. Kyiv National University Taras Shevchenko. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
6. Pavliv-Samoil, N. P. (2016). *Analiz vidpovidnosti natsionalnogo zakonodavstva ratyfikovanym statiiam Yevropejskoi sotsialnoi Khartii (perehliantoi)* [Analysis of the compliance of the national legislation with the ratified articles of the European Social Charter (revised)]. Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politehnika». Yurydychni nauky [Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Law Sciences.]. No. 845. P. 302–307. [in Ukrainian].
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015). *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy: «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo zabezpechennia vykonannia polozhen Yevropejskoi sotsialnoi khar-tii (perehliantoi) na 2015-2019 roky» vid 14.05.2015 № 450-r* [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine: «On Approval of the Plan of Measures for Enforcement of the Provisions of the European Social Charter (Revised) for 2015-2019» dated May 14, 2015, No. 450-p]. [online]. Available at <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248161640?print>. [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada Ukrainy (2016). *Zakon Ukrainy: «Pro ratyfikatsiiu Konventsii Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi pro minimalni normy sotsialnogo zabezpechennia № 102» vid 16 bereznia 2016 roku* [The Law of Ukraine «On Ratification of the Convention of the International Labor Organization on Minimum Social Security Provisions No. 102» dated March 16, 2016]. Vidomosti Verkhovnoi Rady [Journal of Verkhovna Rada Ukrainy]. No. 16. Art. 161. [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada Ukrainy (2017). *Zakon Ukrainy: «Pro vnesennia zminy do punktu 2 Zakonu Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Yevropejskoi sotsialnoi khar-tii (perehliantoi)»» vid 17 travnia 2017 roku* [The Law of Ukraine «On Amendments to Item 2 of the Law of Ukraine» On the Ratification of the European Social Charter (revised)» dated May 17, 2017]. [online]. Available at http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172034.html. [in Ukrainian].
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018). *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Strategii derzhavnoi polityky z pytan zdorovoho ta aktyvnoho dovolittia naselennia na period do 2022 roku» vid 11 sichnia 2018 r. № 10-r* [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine: «On Approval of the Strategy of the State Policy on Healthy and Active Longevity of the Population for the Period until 2022» of January 11, 2018 No. 10-r]. [online]. Available at <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-derzhavnoyi-politiki-z-pitan-zdorovogo-ta-aktivnogo-dovgolittya-naselen-nya-na-period-do-2022-roku>. [in Ukrainian].
11. Kovbasiuk, Yu. V. (2014). *Yevropejski sotsialni standarty: perspektyvy dlia Ukrainy (polityko-dyplomatychni kontekst)* [European Social Standards: Perspectives for Ukraine (Political-Diplomatic Context)]. Naukovyi visnyk Diplomatychnoi akademii Ukrainy [Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine]. Issue. 21 (2). P. 13–21. [in Ukrainian].
12. Bychkov, S. (2006). *Analiz stanovlennia ta rozvytku systemy sotsialnogo zakhystu v riznykh kerainakh svitu ta mozhyvist adaptatsii nabutoho dosvidu do umov Ukrainy* [Analysis of the formation and development of the system of social protection in different countries of the world and the possibility of adapting the acquired experience to the conditions of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine]. No. 3. P. 67–73. [in Ukrainian].

УДК 328.34.352.075

Борсук Наталія Яківна

*Доцент кафедри правового регулювання економіки
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,
кандидат юридичних наук*

ФОРМИ УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ, СПРЯМОВАНІ НА ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА

Borsuk N. Ya. Forms of Communal Property Management Intended for Estate Disposal

Abstract. The article analyzes the current legislation that regulates the implementation of such forms of communal property management, such as privatization and mortgages. The author formulates proposals for elimination of existing and possible shortcomings of privatization, concluding a mortgage agreement with regard to communal property.

Key words: *communal property, communal property object, local self-government, privatization, mortgage, alienation of communal property.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Органи місцевого самоврядування реалізують свої управлінські функції у відношенні власності територіальної громади за допомогою форм управління комунальною власністю. Правовідносини з цього приводу носять публічно-правовий характер та підпадають під категорію адміністративних правовідносин, але комплексний аналіз форм управління комунальною власністю з позиції адміністративного права не проводився. Відсутність правової бази, яка б визначала механізм, структуру та порядок застосування форм управління комунальною власністю, які спрямовані на відчуження саме комунального майна, вказує на необхідність удосконалення нормативно-правової бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням форм управління комунальною власністю опікувались такі українські вчені, як В. А. Устименко, Р. Ф. Гринюк,

Р. О. Денчук, О. Р. Зельдіна, О. О. Кравчук, С. І. Пересунько, О. А. Медведєва. Між тим, вивченню форм управління комунальною власністю спрямованих на відчуження комунального майна в розрізі адміністративних правовідносин приділялось недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз особливостей форм управління комунальною власністю спрямованих на відчуження майна.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування складає комунальна власність, яка створює підґрунтя соціальної стабільності територіальної громади. Вагома частина у структурі власності України належить саме комунальній власності, але для належного функціонування органів місцевого самоврядування та розвитку територіальних громад необхідне ефективне управління об'єктами комунальної власності [1, с. 124].

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» органи місцевого самоврядування здійснюють пра-

вомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, в тому числі виконують усі майнові операції, можуть передавати об'єкти права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в угодах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються у користування і оренду від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до цього закону. Виключно на пленарних засіданнях районної, обласної ради вирішуються питання відчуження комунальної власності: про продаж, передачу в оренду, концесію або під заставу об'єктів комунальної власності, які забезпечують спільні потреби територіальних громад і перебувають у управлінні районних, обласних рад, а також придбання таких об'єктів [2]. Тобто, як представник власника комунального майна — територіальної громади, органи місцевого самоврядування, з метою управління об'єктами комунальної власності, можуть укладати певні договори задля розвитку територіальної громади.

Форми управління комунального власністю визначаються нормами господарського та цивільного законодавства. Умовно зазначені форми поділяються на такі види: спрямовані на відчуження майна/потенційне відчуження та спрямовані на використання майна. Приватизація виступає формою управління, яка прямо спрямована на відчуження майна, іпотека — формою управління, яка може призвести (при виникненні певних умов) до відчуження комунальної власності.

Приватизація відповідно до цивільного законодавства розглядається як відчуження майна, яке знаходиться в державній або комунальній власності,

на користь фізичних і юридичних осіб, які виступають у якості покупців з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів для перетворення економіки України [3, с. 530].

Господарське законодавство України, крім визначення приватизації, встановлює також способи приватизації: купівля-продаж об'єктів приватизації на аукціоні, за конкурсом, іншими способами, що передбачають конкуренцію покупців; викуп цілісного майнового комплексу державного (комунального) підприємства, зданого в оренду, у випадках та порядку, передбачених законом; викуп майна державного (комунального) підприємства в інших випадках, передбачених законом [4].

Такий спосіб приватизації, як купівля об'єктів на аукціоні представляє собою процедуру, за якою власником об'єкта комунальної власності стає покупець, який запропонував у ході аукціону максимальну ціну. Продаж об'єктів за конкурсом буває двох видів та являє собою спосіб приватизації, за яким власником об'єкта стає покупець, який запропонував найкращі умови подальшої експлуатації об'єкта — це некомерційний конкурс, або за рівних фінансових умов запропонував найвищу ціну — це комерційний конкурс [1, с. 135–136]. Таким чином, приватизація являє собою трансформацію комунальної власності у приватну через викуп, продаж на аукціоні за конкурсом, продаж пакетів акцій власником якого є територіальна громада. Окремих спеціальних нормативно-правових актів, які б регулювали приватизацію об'єктів права комунальної власності не існує, але на неї поширюється дія Законів України: «Про приватизацію державного майна»; «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» (встановлює правовий механізм приватизації цілих майнових комплексів невеликих державних під-

приємств); «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва»; «Про місцеве самоврядування в Україні»; статті 146 Господарського кодексу України; статті 345 Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів [1, с. 128].

Положення про приватизацію комунального майна розробляє відповідно до чинного законодавства та приймає окремо кожна місцева рада. Вона ж визначає умови, на яких суб'єкти господарювання можуть приватизувати комунальне майно. Щорічно затверджується перелік об'єктів, які підлягають приватизації в поточному або наступному році, суб'єкти, способи, порядок та механізм приватизації комунального майна, а також взаємодія органів приватизації, виконавчих комітетів та місцевих рад [1, с. 133].

Закон України «Про приватизацію державного майна» визначає перелік суб'єктів приватизації, які можуть виступати покупцями об'єктів приватизації: громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, юридичні особи, зареєстровані на території України, юридичні особи інших держав. Перелік суб'єктів, які не можуть бути покупцями, також міститься в зазначеному законі [5].

Кошти, які отримують в результаті відчуження комунального майна є власністю територіальної громади і зараховуються до відповідних місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування використовують ці кошти за власним розсудом для реалізації заходів відповідних територіальних громад. При здійсненні будь-яких майнових операцій з комунальним майном обов'язком органів місцевого самоврядування є не тільки врахування доцільності таких заходів, а й врахування інтересів економічних основ місцевого самоврядування. Також органи місцевого самоврядування повинні слідкувати за тим, щоб не допустити настання невігідних на-

слідків вчинення таких угод щодо рухомого та нерухомого майна. В результаті здійснення майнових операцій у відношенні об'єктів комунальної власності органи місцевого самоврядування не можуть допустити створення невігідних умов для населення територіальної громади, зменшувати обсяг або погіршувати умови надання послуг населенню [6].

Приватизація являє собою регламентовану форму управління комунальною власністю, що направлена на відчуження власності територіальної громади, яка виступає первинним власником, а органи місцевого самоврядування виступають публічним власником, так як уповноважені територіальною громадою розпоряджатися від її імені власністю.

Існує ще одна форма управління комунальною власністю, яка може призвести до відчуження об'єктів комунальної власності — це іпотека.

Одне з найважливіших місць серед фінансових механізмів економічного стимулювання і стабільності розвитку економіки займає іпотечний ринок. Дуже часто поняття «іпотека» ототожнюють з поняттям «застава», так як остання служить засобом забезпечення виконання зобов'язань позичальником перед кредитором та й у разі неповернення у встановленні строки суми, кредитор може компенсувати несплачений борг коштами, отриманими від реалізації заставного майна. При визначенні іпотеки не можна обмежуватися визначенням застави, так як іпотека пропонує не лише заставу майна, а й становить собою цілісну юридично-правову систему оцінки нерухомості, що перебуває в заставі, справжність її належності заставодавцю та стан її розрахунків з кредиторами за вказане майно [7, с. 157]. В статті 575 Цивільного кодексу України іпотека визначається як окремий вид застави нерухомого майна, яке залишається у володінні заставодавця або третьої особи [3, с. 88].

За загальним правилом правовідносини з приводу укладання договору іпотеки відносяться до категорії цивільного та господарського права, але коли зазначений договір відбувається у відношенні комунальної власності, то тоді зазначені правовідносини набуваються публічно-правового характеру і відносяться вже до адміністративних правовідносин.

Законом України «Про іпотеку» визначено, що іпотека — це «вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом». Предметом іпотеки може бути нерухоме майно, що є об'єктом права державної чи комунальної власності і закріплене за відповідним державним чи комунальним підприємством, установою, організацією на праві господарського відання. Передача в іпотеку цього майна здійснюється після отримання у встановленому законом порядку згоди органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, до сфери господарського відання якого належить відповідне державне чи комунальне підприємство, установа або організація. Продаж предмета іпотеки, що є об'єктом права державної чи комунальної власності, здійснюється з урахуванням вимог законів України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» та «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» [8].

В науковій літературі існує думка, що не вимагається згоди відповідної ради для укладання договорів про заставу об'єктів, що перебувають у комунальній власності, але практика пере-

важної більшості банків свідчить про зворотне. Враховуючи, що питання застави комунального майна є практично передумовою для його відчуження в випадку невиконання заставодавцем своїх зобов'язань за кредитним договором, банки вимагають, щоб питання застави цього майна вирішувалося на пленарних засіданнях сільських, селищних, міських рад [9, с. 81].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Управління комунальною власністю повинно відбуватися у правовому полі та відповідати демократичним процесам. Проведення референдуму з приводу приватизації та іпотеки комунального майна доповнило би форму управління комунальною власністю необхідним компонентом — згода власника на відчуження (можливе відчуження) його власності.

Звісно, проведення місцевого референдуму тягне за собою додаткові фінансові витрати з місцевого бюджету, тому потрібно звужити та закріпити перелік об'єктів комунальної власності, у відношенні яких питання приватизації вирішуються територіальною громадою шляхом прямої демократії. Крім того, враховуючи розмір фінансових витрат, який виникає у разі звернення до судових інстанцій, проведення референдуму може бути економічно вигідніше. Приватизація, або інше відчуження об'єктів комунальної власності, яке має суттєве значення для населення, проводиться не так часто, тому можна закріпити вичерпний перелік майна, який має особливе значення у житті населення та відчуження якого може призвести до шкідливих наслідків (безробіття, відсутність можливості задоволення культурних, освітніх або інших потреб тощо). Перш за все, це містоутворюючі підприємства та підприємства, власником якого може стати колектив в результаті переходу майна комунального підприємства у власність

трудового колективу. В даному випадку проведення референдуму спрямовано не на збільшення прояву демократії, а саме на вдосконалення правової форми управління комунального власністю.

Відсутність у механізмі управління комунального власності участі основного власника комунального майна може призводити до зловживання органами місцевого самоврядування своїми правами. Тому, у випадку застосування органами місцевого самоврядування форми управління комунального власністю, яка спрямована на відчуження майна (або може призвести до такого), останнім слід враховувати думку власника — територіальної громади. У зв'язку з цим, пропонуємо доповнити Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» статтею такого змісту: «при вирішенні питання щодо приватизації,

іпотеки або іншого відчуження (або можливого відчуження) комунального нерухомого майна, а саме містоутворюючих підприємств та підприємств, власником якого може стати колектив в результаті переходу майна комунального підприємства у власність трудового колективу, та яке забезпечує здійснення господарської (або іншої) діяльності членами територіальної громади або забезпечує задоволення економічних, соціальних, культурних та інших інтересів громади відповідної території, потрібно враховувати думку зазначених суб'єктів та проводити референдум на місцевому рівні».

Доповнення Закону зазначеною нормою приведе такі форми управління комунальною власністю, як приватизація та іпотека у відповідність до правових принципів державної політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Право комунальної власності: сучасний погляд та перспективи розвитку: монографія / під заг. ред. В. А. Устименка / НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. — Донецьк: ТОВ «Юго-Восток», 2013. — 524 с.
2. Закон України: Про місцеве самоврядування в Україні від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 02.08.2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 20.11.2017). — Назва з екрана.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. С. О. Харитонова. Харків: Одиссей, 2004. — Т. 1. — 832 с.
4. Закон України: Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 06.11.2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page> (дата звернення: 27.11.2017). — Назва з екрана.
5. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. № 2163-XII.

- Дата оновлення: 06.03.2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2163-162> (дата звернення: 20.11.2017). — Назва з екрана.
6. Свіридов І. І. Правові засади розвитку комунальної власності у структурі економічної основи місцевого самоврядування. Напрями реформування місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / І. І Свіридов. — Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2011-3/doc/3/07.pdf> (дата звернення: 10.12.2017). — Назва з екрана.
7. Кізлова О. С. Іпотека ЄМК за законодавством України / О. С. Кізлова // Актуальні проблеми держави і права. — 2007. — № 33. — С. 157–163.
8. Закон України: Про іпотеку від 05.06.2003 р. № 898-IV. Дата оновлення: 19.10.2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (дата звернення: 20.11.2017). — Назва з екрана.
9. Гриджук Д. М., Олійник В. О. Іпотека у кредитуванні: практичні аспекти / Д. М. Гриджук, В. О. Олійник. — Київ: А.С.К., 2006. — 464 с.

REFERENCES:

1. Ustymenko, V. A. (Ed.) (2013). *Pravo komunalnoi vlasnosti: suchasnyi pobliad ta perspektivy rozvytku: monobrafia* [The right of communal property: a modern view and development prospects: a monograph]. Donetsk: TOV «Iugo-Vostok». 524 p. [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy (2017). *Zakon Ukrainy: Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini vid 21 travnia 1997 r. № 280/97-VR. Data onovlennia: 02.08.2017 r.* [Law of Ukraine: On Local

- Self-Government in Ukraine of May 21, 1997 No. 280/97-VR. Date of update: 02.08.2017]. [online]. Available at <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr> (last access: 20.11.2017). [in Ukrainian].
3. Kharytonov, Ye. O. (Ed.) (2004). *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvylnoho kodeksu Ukrainy: u 2 t. T. 1.* [Scientific and practical commentary of the Civil Code of Ukraine: in 2 Vol. Vol. 1]. 832 p. [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada Ukrainy (2017). *Zakon Ukrainy: Hospodarskyi Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV. Data onovlennia: 06.11.2017 r.* [Law of Ukraine: Commercial Code of Ukraine of 16.01.2003, number 436-IV. Date of update: November 6, 2017]. [online]. Available at <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page> (last access: 27.11.2017). [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada Ukrainy (1992). *Pro pryvatyzatsiinu derzhavnobo maina: Zakon Ukrainy vid 04.03.1992 r. № 2163-XII. Data onovlennia: 06.03.2016 r.* [On privatization of state property: Law of Ukraine dated March 4, 1992, No. 2163-XII. Date of update: March 6, 2016]. [online]. Available at <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2163-162> (last access: 20.11.2017). [in Ukrainian].
6. Sviridov, I. I. (2011). *Pravovi zasady roznytku komunalnoi vlasnosti u strukturi ekonomichnoi osnovy mistsevoho samovriaduvannia. Napriamy reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia* [Legal principles of development of communal property in the structure of the economic basis of local self-government. Areas of Reform of Local Self-Government]. [online]. Available at <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2011-3/doc/3/07.pdf> (last access: 10.12.2017). [in Ukrainian].
7. Kizlova, O. S. (2007). *Ipoteka YzMK za zakonodavstvom Ukrainy* [Mortgage of YMC according to the legislation of Ukraine]. Aktualni problemy derzhavy i prava [Current problems of state and law]. No. 33. P. 157–163. [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada Ukrainy (2003). *Zakon Ukrainy: Pro ipoteku vid 05.06.2003 r. № 898-IV. Data onovlennia: 19.10.2016 r.* [The Law of Ukraine «On Mortgage» No. 898-IV of 05.06.2003]. [online]. Available at <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (last access: 20.11.2017). [in Ukrainian].
9. Hrydzhuk, D. M. and Oliinyk, V. O. (2006). *Ipoteka u kredyтуванні: praktychni aspekty* [Mortgage in lending: practical aspects]. Kyiv: A.S.K. 464 p. [in Ukrainian].

UDC 339.544

Storozhchuk Volodymyr

Post-graduate student

*of the Department of International Economic Relations
Kyiv National University of Trade and Economics*

**PROSPECTS OF LIBERALIZATION
OF UKRAINE'S TARIFF REGIME
IN THE CONTEXT OF ACCESSION
TO THE PAN-EURO-MED CONVENTION**

Storozhchuk V. M. Prospects of liberalization of Ukraine's tariff regime in the context of accession to the Pan-Euro-Med Convention

Abstract. This article is devoted to the analysis of the prospects of liberalization of Ukraine's tariff regime in the context of accession to the Pan-Euro-Med Convention. The essence of the preferential rules of the originating products according to the Pan-Euro-Med Convention is considered. The necessity of Ukraine's integration to the Pan-Euro-Med unified cumulation zone is grounded. The activities introduced by Ukraine and other Contracting Parties to the Convention in order to fully utilizing the potential of the Pan-Euro-Med unified cumulation zone are determined and systematized.

Key words: *liberalization, tariff regime, the Pan-Euro-Med Convention, diagonal cumulation, originating products, preferential rules of origin.*

The rapid development of global value chains causes the expansion of bounds of the traditional bilateral preferential agreements. The realization of mechanisms of regional strategic partnership is impossible without involving of different countries in the processes of creation of added value. This means, firstly, the necessity of unification the rules of originating products (at least at the regional level), and secondly, the refusal of the bilateral cumulative rule, which obviously limits international trade. For Ukraine, the solution of these tasks is possible under the Regional Convention on pan-Euro-Mediterranean preferential rules of origin (hereinafter referred as the «Convention»). The Convention provides the possibility of diagonal cumulative rule as the possibility of using the raw materials of the participating countries to each other, and not just the national one. In particular, the diagonal cumulative rule allows using in the production raw materials from third countries which are not the Contracting Parties of the particular pref-

erential agreement. For example, according to the Convention, the clothes tailored in Ukraine from Turkish fabrics will be able to be imported into the EU at a zero import duty rate. At this stage, the Association Agreement between Ukraine and the EU regulates that textile materials from third countries can be used in the process of production of goods of preferential origin only if their value does not exceed 8 % of the cost of clothes.

Thus, the Regional Convention on pan-Euro-Mediterranean preferential rules of origin provides the use by the participating countries of identical rules of origin for goods under free trade agreements and includes the possibility of diagonal cumulation. This creates the opportunity to use goods that have received the status of preferential origin in one of the countries in other countries, without losing their preferential status. The Pan-Euro-Med Protocol on identical rules of origin is attached to each bilateral free trade agreement between the Contracting

Parties to the Convention. The unification of rules of origin allows the participating countries to increase economic integration and positively affects the volumes of export-import operations due to the existence of preferential tariffs.

As of 01.01.2018, there are 24 Contracting Parties to the Convention, among which [3]: EU and EFTA countries, Turkey, Albania, Macedonia, Jordan, Montenegro, Serbia, Faroe Islands, Morocco, Algeria, Tunisia, Palestine, Bosnia and Herzegovina, Egypt, Israel, Moldova, Georgia. Ukraine is in the process of accession to the Convention. The Convention, concluded pursuant to Council Decision 2013/94/EC of 26 March 2012, establishes the provisions on the originating products sold in accordance with the relevant agreements concluded between the Contracting Parties. The Free Trade Agreement countries use the identical preference rules for the originating products on the basis of diagonal cumulation: goods that have the status of origin in one of the countries can be used in production processes in any other country without loss of their status of origin.

In September 2016 Ukraine submitted an application for accession to the General Secretariat of the Council of the EU, and on 30.11.2017, the President of Ukraine P.O. Poroshenko signed the law «On Ukraine's Accession to the Regional Convention on Pan-Euro-Mediterranean Preferential Rules of Origin» [2]. The entry into force of the Convention for Ukraine will take place on February 1, 2018.

In the context of Ukraine's European integration, accession to the Pan-Euro-Med Convention will have strategic significance, as it will facilitate the conditions of trade and more fully utilize the export potential of the state. According to the results of 2016, Ukraine's exports to the countries-participants of the Convention make up 53 % of all exports of the state. Of these, more than 40 % goes

to the EU, 4,2 % to Turkey, 3,1 % to Egypt. During 6 months of 2017, the share of Ukrainian exports to the Pan-Euro-Med countries is already over 50 %, of which 40 % — to the EU [4].

As noted, participation in the Convention allows the use of raw materials and components from the countries that are Contracting Parties to the Convention and export them as products of its own production in the process of production. As of 01.01.2018, Ukraine has free trade agreements with 6 participants of the Convention — the EU, EFTA, Montenegro, Macedonia, Moldova, Georgia. The negotiations on concluding free trade agreements are underway with two other Contracting Parties to the Convention, namely Turkey and Israel.

Undoubtedly, accession to the Convention is an important step for Ukraine. However, it should be emphasized that, in order to apply diagonal cumulation in the Pan-Euro-Mediterranean region, it is necessary not only to accede to the Convention, but also to conclude separate free trade agreements with the Parties to the Convention, which are expected to be the participants of the production process and / or the preferential trade.

At the moment of accession to the Convention, Ukraine does not have any agreement with identical rules of preferential origin with other Contracting Parties to the Convention. Free trade agreements concluded by Ukraine with the Contracting Parties to the Convention (the EU, the EFTA, Montenegro, Macedonia) are not fully in line with the provisions of the preferential rules of originating products according to the Convention, for example:

- 1) there are no provisions on diagonal cumulation and EUR-MED origin documents issued by the customs authorities of the exporting country;

- 2) the list of manufacturing and technological operations is based on the rules of origin of the General System of Preferences (Montenegro);

3) there is no simplified system of confirming the originating products by authorized exporters (Macedonia).

The absence of agreements between Ukraine and the Contracting Parties to the Convention with identical rules of origin means that Ukraine will get the diagonal cumulation benefits only after the conclusion of the relevant agreements. For the implementation of the provisions of the Convention and the application of originating products under the existing bilateral free trade agreements with the Contracting Parties to the Convention (the Union, EFTA, Montenegro, Macedonia, Georgia, Moldova) with the rules of origin of the Convention. The provisions of Article 39 of Protocol I «Concerning the definition of the concept of «originating products» and methods of administrative cooperation» to the Association Agreement between Ukraine and the European Union states that after the accession of Ukraine to the Regional Convention on pan-Euro-Mediterranean preferential rules of origin, the Customs Sub-Committee may also decide to replace the rules of origin established in this Protocol with those contained in the annex to the Convention [5, c. 22].

The Customs Sub-Committee may decide to amend the provisions of this Protocol. In order to increasing an economic integration and create a unified cumulation zone the Pan-Euro-Med Working Group is working on reconsideration of the provisions of the preferential rules of originating products. The amendments should come into force approximately in 2018–2019. The activities introduced by Ukraine and other Contracting Parties to the Convention in order to fully utilizing the potential of the Pan-Euro-Med unified cumulation zone, can be arranged in this way:

1) according to the subject of implementation — the measures implemented at the level of the specific Party of the Convention (in the case of Ukraine, specifically the Customs Sub-Committee), or measures implemented by all the Con-

tracting Parties to the Convention under the Pan-Euro-Med Working Group;

2) according to the mechanism of implementation — the use of the advantages of the Pan-Euro-Med diagonal cumulation at the level of the individual Party of the Convention and deepening of economic integration and the creation of a unified cumulation zone at the level of general management of the Convention;

3) according to the purpose of implementation:

4) the activities aimed at making the full use of the potential of free trade agreements between the Contracting Parties to the Convention, which are already in force;

5) the activities aimed to maximize the total number of such agreements (at the level of the specific Party to the Convention);

6) the activities focused on minimizing the impact of unfavorable economic factors and contributing to the inclusion of countries in the value added chains within the Pan-Euro-Med cumulation zone (at the level of the general management of the Convention);

7) according to the implementation aspect:

a) organizational aspect:

– at the level of the specific Party to the Convention — the modification of existing bilateral free trade agreements or the conclusion of new agreements with identical preferential rules of origin Pan-Euro-Med;

– at the level of general management of the Convention — review of the conditions for the application of preferential rules of originating products in order to optimize the documentary confirmation of the originating products and the list of operations for the processing the originating products from third countries, as well as to simplify the procedures for declaring the originating products and their accounting;

b) methodical aspect — review of the conditions of application of preferential rules of originating products in the direction

of adjusting the methodological principles for the introduction of the unified Pan-Euro-Med cumulation zone (at the level of general management of the Convention).

Accession of Ukraine to the Convention and the full use of the potential of the unified Pan-Euro-Med cumulation zone will provide increasing opportunities for preferential exports of domestic products to external markets and the involvement

of Ukrainian producers in European and trans-regional value-added chains. As a result of Ukraine's conclusion of bilateral free trade agreements with identical rules of originating products with other Contracting Parties to the Convention, trade procedures will be simplified, the use of the country's export potential will be increased, and economic integration with the Union will be strengthened.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Commission notice concerning the application of the Regional Convention on pan-Euro-Mediterranean preferential rules of origin or the protocols on rules of origin providing for diagonal cumulation between the Contracting Parties to this Convention (2017/C 73/07) [Electronic resource]. — Access mode: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1516562422295&uri=CELEX:52017XC0309\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1516562422295&uri=CELEX:52017XC0309(02)).

2. Закон України від 08.11.2017 р. № 2187-VIII «Про приєднання України до Регіональної конвенції про пан-євро-середземноморські преференційні правила походження» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2187-189>.

3. Махінова А. Що таке конвенція Пан-Євро-Мед [Електронний ресурс] / А. Махінова. — Режим доступу: https://www.sk.ua/sites/default/files/novoe_vremya_shcho_take_konvenciya_pan-ievro-med_mahinova.pdf.

4. Приєднання України до конвенції Пан-Євро-Мед [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/11/30/7074450/>.

5. Протокол 1 «Щодо визначення концепції «Походження товарів» і методів адміністративного співробітництва» до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vobu.com.ua/app/webroot/img/custom/editor/euro/ugoda/asd49.pdf>.

REFERENCES:

1. Commission notice concerning the application of the Regional Convention on pan-Euro-Mediterranean preferential rules of origin or the protocols on rules of origin providing for diagonal cumulation between the Contracting Parties to this Convention (2017/C 73/07). [online]. Available at: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1516562422295&uri=CELEX:52017XC0309\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1516562422295&uri=CELEX:52017XC0309(02)). [in English].

2. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy: «Pro pryiednannia Ukrainy do Rehionalnoi konventsii pro pan-ievro-seredzemnomorski preferentsiini pravyla pokhodzhennia»* [Law of Ukraine: «On the accession of Ukraine to the Regional Convention on pan-Euro-Mediterranean preferential rules of origin»]. [online]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2187-189>. [in Ukrainian].

3. Mahinova A. (2017). *Shcho take konventsiia Pan-Ievro-Med* [What is the Pan-Euro-Med Con-

vention]. [online]. Available at: https://www.sk.ua/sites/default/files/novoe_vremya_shcho_take_konvenciya_pan-ievro-med_mahinova.pdf. [in Ukrainian].

4. *Pryiednannia Ukrainy do konventsii Pan-Ievro-Med* [Accession of Ukraine to the Pan-Euro-Med Convention]. [online]. Available at: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/11/30/7074450/>. [in Ukrainian].

5. *Protokol 1 «Shchodo vyznachennia kontseptsii «Pokhodzhennia tovariv» i metodiv administrativnobo spivrobitnytstva» do Ubody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS* [Protocol 1 Concerning the definition of the concept of «Originating products» and Methods of Administrative Cooperation between Ukraine and the EU]. [online]. Available at: <http://vobu.com.ua/app/webroot/img/custom/editor/euro/ugoda/asd49.pdf>. [in Ukrainian].

УДК 342.922:343.8(477)

Зливко Станіслав Володимирович
*Доцент кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
Академії Державної пенітенціарної служби,
кандидат юридичних наук*

МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ ТА СТАНДАРТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКРАНЬ

Zlyvko S. V. International Principles and Standards of Administrative Grounds Forming of the Heads' of Bodies and Institutions of Execution of Punishments Activity

Abstract. The article is devoted to the analysis of international principles and standards, which form the system of administrative grounds of the heads' of bodies and institutions of execution of punishments activity. Based on the analysis of international standards, the key principles of organization and management of execution of punishments in the form of imprisonment are defined. In the process of analysis, current positions which can be embodied in the national legislation are singled out.

Key words: *international standards, principles, personnel, penitentiary rules, penitentiary system, administrative grounds.*

Постановка проблеми. Розроблені міжнародними та європейськими регіональними організаціями принципи та стандарти діяльності управлінського персоналу в'язниць до цього часу не дістали необхідного закріплення в актах законодавства України переважно через брак наукових засад запровадження принципів та стандартів діяльності управлінського персоналу в'язниць у вітчизняній пенітенціарній системі.

Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку з процесами адаптації Державної кримінально-виконавчої служби до стандартів Європейського Союзу та проведенням пенітенціарної реформи в Україні. Очевидно, що створення нової, ефективної моделі пенітенціарної системи, яка б відповідала викликам сьогодення, можливе лише за умови переосмислення її ролі в суспільстві у зв'язку із соціальною переорієнтацією діяльності Державної кримінально-виконавчої служби з урахуванням

міжнародних стандартів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виховного впливу на засуджених, а також із переходом від карального підходу до реабілітаційного. Необхідно встановити стандарти якості роботи пенітенціарних управлінців, спрямованої на створення в органах та установах пенітенціарної системи безпечного середовища, адже головною метою їх діяльності повинен стати пріоритет дотримання прав людини. У зв'язку з цим особливо актуального значення набуває питання щодо впровадження в національну кримінально-виконавчу систему управлінських засад, які визнаються міжнародними принципами та стандартами.

Аналіз наукових публікацій за даною проблематикою (наукові праці О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, А. О. Галай, С. К. Гречанюка, В. А. Львовичкіна, В. П. Петкова, Г. О. Радова, В. О. Човгана, Д. В. Ягунова, І. С. Яко-

вещь та ін.) дозволяє дійти висновку, що досі немає комплексного дослідження, присвяченого безпосередньо формуванню управлінських засад діяльності керівників органів та установ виконання покарань на основі міжнародних принципів та стандартів. Водночас в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України запровадження міжнародних принципів та стандартів у її діяльність набуває особливо вагомого значення, що й зумовлює необхідність проведення наукових розробок із цього приводу.

Метою статті є вивчення та аналіз міжнародних принципів і стандартів, що формують систему управлінських засад діяльності керівників органів та установ виконання покарань, виокремлення актуальних позицій, які можуть бути впроваджені в національне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Європа вважається континентом з найбільш ефективно організованими системами виконання покарань. Не менш важливе значення мають детально урегульовані Радою Європи рекомендації щодо організації та управління тюрмами. Чільне місце серед цих рекомендацій посідають Європейські пенітенціарні правила, що були оновлені в 2006 році. Аналізуючи зміст Європейських пенітенціарних правил, слід оцінити їх цілеспрямовану структурованість щодо організації позбавлення волі на ключові цінності, які мають забезпечити представники в'язничного менеджменту. Зокрема, ключовими з позицій організації в'язничного менеджменту нам видаються такі правила:

Правило 24.4. Надати ув'язненим можливість максимально природно підтримувати та зміцнювати сімейні стосунки.

Правило 24.5. Адміністрація пенітенціарних установ мусить сприяти ув'язненим підтримувати адекватні контакти із зовнішнім світом та надавати їм із цієї метою відповідну матеріальну підтримку.

Правило 24.12. Можливість ув'язнених спілкуватися з засобами масової інформації, якщо немає переконливих причин для заборони цього.

Правило 25.2. Режим мусить надавати всім ув'язненим можливість проводити в день стільки часу за межами своїх камер, скільки необхідно для нормальної людської та соціальної взаємодії.

Правило 25.3. Режим повинен також дозволяти забезпечувати потреби добробуту ув'язнених.

Правило 26.1. Працю в місцях ув'язнення варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання.

Правило 26.10. Ув'язнені мусять отримувати за свою працю справедливую винагороду.

Правило 28.1. Потрібно надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням.

Правило 50. З урахуванням забезпечення режиму та безпеки ув'язненим має бути дозволено обговорювати питання щодо загальних умов утримання і доводити ці питання до відома адміністрації пенітенціарної установи.

Правило 64.1. Персонал пенітенціарної установи не має застосовувати силу щодо ув'язнених за винятком випадків самооборони або у випадках спроби втечі, або активного чи пасивного фізичного опору встановленому законом порядку, і завжди це мусять бути крайні заходи.

Правило 102.1. Режим мусить бути спрямований на те, щоб засуджені вели відповідальний спосіб життя без скоєння злочинів.

Правило 102.2. Режим не повинен збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням [1].

Окремої уваги в Європейських пенітенціарних правилах приділено управлінським засадам діяльності в'яз-

ничного менеджменту. Зокрема, виділено такі засади:

Правило 72.1. Керування пенітенціарними закладами мусить здійснюватися в етичному контексті, у рамках якого визнається, що до ув'язнених необхідно ставитися гуманно та з повагою до невід'ємної гідності людини.

Правило 72.2. Керівництво повинно заохочувати лідерство у кращому досягненні цієї мети.

Правило 72.3. Обов'язки персоналу ширші за обов'язки простих охоронців і повинні враховувати необхідність сприяти поверненню ув'язнених до суспільства після відбування покарання на основі програми позитивної мотивації та допомоги.

Правило 75. Персонал мусить своїм поведінням і виконанням своїх обов'язків завжди позитивно впливати на ув'язнених та викликати в них повагу.

Правило 76. Персонал повинен ретельно підбиратися, мати належну підготовку, яка повинна надаватися як на початку, так і надалі, оплачуватися на рівні фахівців і мати статус, який поважається в громадянському суспільстві.

Правило 83. Пенітенціарне керівництво має вводити системи організації та управління, які: а) гарантують, що робота з ув'язненим відповідає високим стандартам, які ґрунтуються на міжнародних та регіональних документах в сфері прав людини; б) полегшують надійний зв'язок між пенітенціарними установами та між різними категоріями персоналу в окремих пенітенціарних установах, а також належну координацію всіх підрозділів як у пенітенціарній установі, так і за її межами, які надають послуги ув'язненим, зокрема щодо забезпечення їхнього побуту та соціальної реабілітації.

Правило 84.1. У кожній пенітенціарній установі має бути начальник, який мусить мати достатню кваліфікацію та відповідні особисті якості, адміністративні навички, належну професійну підготовку та досвід, працювати

на умовах повної зайнятості і повинні увесь свій час приділяти виконанню своїх офіційних обов'язків.

Правило 85. Чоловіки і жінки повинні бути збалансовано представлені в штатному розкладі пенітенціарної установи.

Правило 90.1. Пенітенціарне керівництво повинно постійно інформувати громадськість про цілі пенітенціарної системи та про роботу, виконувану персоналом пенітенціарних установ, аби сприяти кращому розумінню громадськістю ролі пенітенціарних установ у суспільстві.

Правило 91. Пенітенціарне керівництво мусить підтримувати програми досліджень та оцінки діяльності пенітенціарної системи, її ролі в демократичному суспільстві [1].

Окремі питання щодо формування управлінських засад містять інші документи Ради Європи. Так, Рекомендація про Європейський кодекс етики для працівників пенітенціарної системи передусім зазначає про неухильність дотримання стандартів прав людини у пенітенціарній діяльності та неможливість інтерпретувати будь-який стандарт як такий, що заперечує інші [2]. Кодекс наводить конкретні тези щодо поведінки персоналу пенітенціарної системи в конкретних ситуаціях, які зокрема згруповані у такі цінності: принциповість, повага та захист людської гідності, надання догляду та допомоги, справедливість, неупередженість та відсутність дискримінації, співпраця, конфіденційність і захист даних.

Систему управлінських засад функціонування установ для неповнолітніх встановлюють Європейські правила про неповнолітніх правопорушників, до яких застосовуються санкції або заходи [3]. Аналіз цього документа дозволив нам виділити такі основні організаційні принципи:

Правило 9. Санкції чи заходи повинні застосовуватись без будь-яких не-

обґрунтованих затримок і лише у спосіб та на період, які є дійсно необхідними (принцип мінімального втручання).

Правило 15. Будь-який правовий орган, який займається питаннями неповнолітніх, має дотримуватись мульти-дисциплінарного і мульти-організаційного підходу, а також має інтегруватись з різноманітними соціальними ініціативами для неповнолітніх з метою забезпечення цілісного підходу та безперервного піклування про цих неповнолітніх (принципи залучення громади та безперервного піклування).

Правило 20. Застосування будь-яких санкцій чи заходів має підлягати постійним урядовим перевіркाम та проведенню незалежного моніторингу.

Правило 53.3. Перебування у виправному закладі повинно максимально наближувати позитивні аспекти проживання в громаді.

Правило 77. Режимні заходи мають бути направлені на виховання, персональний та соціальний розвиток, професійну освіту, реабілітацію та підготовку до звільнення. До таких заходів можуть бути віднесені: а) шкільне навчання; б) професійна підготовка; в) трудова терапія; г) громадянське навчання; д) навчання соціальним навичкам та компетентності; е) керування агресивністю; є) терапія залежності; ж) індивідуальна та групова терапія; з) фізичне виховання та заняття спортом; и) подальше навчання; і) управління боргами; ї) програми відновного правосуддя та відшкодування збитків внаслідок скоєного злочину; к) творче дозвілля та хобі; л) заходи поза межами закладу у громаді, денні звільнення та інші форми звільнень; м) підготовка до звільнення із закладу та до подальшого нагляду.

Правило 128.1. Необхідно розробити спеціальні процедури працевлаштування та відбору працівників, які працюють з неповнолітніми, звертаючи увагу на риси характеру та професійні

якості, необхідні для роботи з неповнолітніми та їхніми сім'ями.

Правило 128.2. Процедури з відбору та працевлаштування повинні бути відкритими, чіткими, справедливими та недискримінаційними [3].

Також важливими, з нашої точки зору, є Рекомендації Ради Європи про здійснення виконання покарання у вигляді довічного ув'язнення та інших тривалих термінів ув'язнення [4].

Нами виділено цей документ як такий, що має досить оригінальну систему побудови і розкриття змісту. Так, найважливіше, що зазначає ця рекомендація, — це організаційні принципи тюремного ув'язнення, які має забезпечити в'язничний персонал:

1) персональний принцип — повинно бути приділено увагу обліку різних особистих характеристик ув'язнених з довічним і тривалим терміном покарання. Під час виконання покарання мають бути враховані їхні особисті якості (рекомендація 3);

2) принцип нормалізації — життя у в'язниці повинно бути влаштоване максимально наближено до реального життя в суспільстві (рекомендація 4);

3) принцип відповідальності — засудженим повинна бути надана можливість нести особисту відповідальність у повсякденному тюремному житті (рекомендація 5);

4) принцип безпеки і надійності — має бути проведено чітке розмежування між будь-якими небезпеками, які являють собою засуджені з довічним терміном покарання й іншими тривалими термінами покарання для зовнішнього світу, для самих себе, для інших ув'язнених і для тих, хто працює в цьому місці або відвідує в'язницю (рекомендація 6);

5) принцип невідокремлення — повинно бути приділено увагу на невідокремлення засуджених з покаранням у вигляді довічного ув'язнення й іншими тривалими термінами ув'язнення тільки

на підставі їх особливого покарання (рекомендація 7);

б) прогресивний принцип — індивідуальне планування виконання покарання ув'язнених з довічним або тривалим терміном позбавлення волі має ставити за мету захист їх позитивної динаміки розвитку поведінки і ставлення (рекомендація 8) [4].

Окремо слід виділити особливі позиції щодо діяльності управлінського персоналу в'язниць. Зазначений документ загалом повторює вже охарактеризовані положення щодо особливого статусу та поваги до професії пенітенціарного працівника, його особливої підготовки та стимулювання до ефективної роботи. Разом з тим нами виділено деякі специфічні доповнення, які не розкривалися в інших міжнародних документах.

Так, керівний персонал, фахівці і контролюючий (наглядовий) персонал повинні на додаток до загальних питань підготовки бути навчені контролювати і забезпечувати середній персонал у використанні засобів безпеки (рекомендація 37). Оскільки можливе збільшення ризику маніпуляції персоналом з боку ув'язнених з тривалими термінами ув'язнення, переміщення персоналу і його ротация повинні заохочуватися (рекомендація 38) [4].

Окрема увага приділяється Радою Європи питанням запобігання переповненню в'язниць. Незважаючи на те, що в Україні сьогодні система виконання покарань має вчетверо менше засуджених та ув'язнених, ніж це було на початку 2000-х, питання переповнення залишається актуальним щодо слідчих ізоляторів, ситуаційних переповнень окремих приміщень у виправних закладах та «консервації» інших.

Виділимо ключові позиції Ради Європи щодо переповнення в'язниць, що відображені у Рекомендації щодо перенаповнення в'язниць і збільшення кількості ув'язнених [5] та Білій книзі щодо запобігання в'язничному переповненню [6]:

1) питання в'язничного простору, що організовується персоналом систем відбування покарань, засновується на цифровому замірі особистого простору у в'язничному приміщенні, де перебуває кожний засуджений, але не лише на ньому. До вагомих факторів належить також доступ до свіжого повітря і природного освітлення (п. 33);

2) питання житлової площі на одного засудженого потрібно розглядати з позицій мінімальної площі в 6 м² та її пропорційного збільшення для приміщень, в яких перебувають декілька засуджених (п. 37–38);

3) особливі заходи виділення додаткового простору потрібно вживати для вразливих осіб, які потребують спеціального захисту, та осіб, які проходять програми реінтеграції та готуються до звільнення (п. 39);

4) переповнені в'язниці позначаються на додаткових зусиллях та складнощях управлінської роботи, адже в них створюються проблеми на всіх рівнях організації (з точки зору охорони здоров'я; забезпечення контактів з родиною, із законними представниками, із зовнішніми організаціями, що працюють в напрямку соціальної реінтеграції в'язнів (п. 40) [6].

В'язничне переповнення, на наш погляд, потрібно розглядати як спосіб оцінювання професійної компетенції та стимулювання персоналу, який здатний ефективно управляти в'язничним простором установи. Заперечення, що управлінський персонал установи виконання покарань самостійно не впливає на наповнення установи, на наш погляд, може бути нівельоване аргументом, що персонал здатен впливати на ефективне використання наявних приміщень, не створюючи окремі дільниці установи з переповненням, а інші — з невикористовуванням корисним простором. Проте сьогодні такого критерію не висувається. Більше того, Рада Європи визначає, що в окремих країнах додатково компенсують працю персо-

налу, що працює в умовах переповненості в'язниці (п. 41) [6].

У зв'язку із цим нами пропонується розробка та впровадження факторів, що є відображенням об'єктивно оцінюваних діяльнісних вимог щодо роботи начальника установи виконання покарань. Зокрема, пропонуємо проект норми, яку доречно впровадити у Законі України «Про пенітенціарну систему», який розробляється Міністерством юстиції України, орієнтовно такого змісту:

1. Професійна компетенція керівника установи виконання покарання засновується на забезпеченні ним факторів функціонування установи відповідно до національних та європейських стандартів.

2. Такими ознаками є ..., ефективність використання житлового простору на кожного засудженого, який утримується в установі.

3. Оцінка професійної компетенції на підставі цих критеріїв здійснюється за результатами річного аналізу матеріалів внутрішніх та зовнішніх в'язничних інспекцій.

Серед інших важливих документів Ради Європи з питань діяльності керівників установ виконання покарань ми відзначаємо такі: щодо небезпечних злочинців (СМ/Рес (2014) 3); щодо ув'язнених, які є іноземними громадянами (СМ/Рес (2012) 12); про освіту у в'язниці (R (89) 12); щодо практичного застосування Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (R (79) 14).

Висновки і пропозиції. На підставі аналізу міжнародних стандартів нами визначено такі ключові принципи організації та управління виконання покарання у виді позбавлення волі: дотримання прав людини; обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися; утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано не-

стачею ресурсів; життя в місцях позбавлення волі повинно бути наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві; сприяння поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі; заохочування співробітництва із зовнішніми соціальними службами та залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя; порядок набору, професійної підготовки та умови роботи персоналу пенітенціарних установ повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведінки з ув'язненими; регулярне інспектування всіх пенітенціарних установ державними органами та інституціями незалежного моніторингу.

Серед інших важливих принципів роботи управлінських кадрів, які раніше не висвітлювалися і не впроваджені в життя, відзначаємо правило, за яким керівний персонал, фахівці і контролюючий (наглядовий) персонал повинні на додаток до загальних питань підготовки бути навчені контролювати і забезпечувати середній персонал у використанні засобів безпеки. Оскільки можливе збільшення ризику маніпуляції персоналом з боку ув'язнених з тривалими термінами ув'язнення, переміщення персоналу і його ротация повинні розглядатися як управлінський принцип пенітенціарної системи.

У процесі аналізу було виокремлено актуальні позиції, що можуть бути невідкладно втілені в національне законодавство, а саме: принцип неухильного додержання міжнародних стандартів пенітенціарної діяльності та прав людини в діяльності персоналу системи виконання покарань, а також розгляд розуміння та застосування цього принципу як критерію оцінки ефективності управлінських кадрів пенітенціарної системи України. Запропоновано впровадження норми, що є відображенням об'єктивно оцінюваних діяльнісних вимог щодо роботи начальника установи виконання покарань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейські пенітенціарні правила: рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_032/print1484059164763872 (дата звернення: 21.06.2017).
2. О Европейском кодексе этики для работников пенитенциарной системы: рекомендация № CM/REC (2012) 5 Комитета министров Совета Европы к государствам-членам. URL: http://rclap.ru/index.php?option=com_docman&task=doc_details&gid=772&tmpl=component&Itemid=2 (дата звернення: 25.06.2017).
3. Щодо європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій чи заходів: рекомендація CM/REC (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам. URL: [sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/1%20\(2008\)%2011.docx](http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/1%20(2008)%2011.docx) (дата звернення: 25.06.2017).
4. Об осуществлении исполнения наказания в виде пожизненного заключения и

- других длительных сроков заключения административными мест лишения свободы: рекомендация № Rec (2003) 23 Комитета министров Совета Европы государствам-членам. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_848 (дата звернення: 25.06.2017).
5. Concerning prison overcrowding and prison population inflation: Recommendations №. R (99) 22 of the Committee of Ministers to member states. URL: <http://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+%2899%29+22+concerning+prison+overcrowding+and+prison+population+inflation.pdf/1d28cea8-31d2-4e2f-911c-870119b189c9> (дата звернення: 25.06.2017).
6. White paper on prison overcrowding: For examination by the GR-J at its meeting of 13 September 2016 URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=090000168069cd8e (дата звернення: 25.06.2017).

REFERENCES:

1. *Yevropejski penitentsiarni pravyla: rekomendatsiia № R (2006)2 Komitetu Ministriv derzhav-uchasnyts* [European Penitentiary Rules: Recommendation No. R (2006)2 of the Committee of Ministers of States Parties]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_032/print1484059164763872 (Retrieved from: 21.06.2017). [in Ukrainian].
2. *O Yevropeyskom kodekse etiki dlia rabotnikov penitentsiarnoy sistemy: rekomendatsiia № CM/REC (2012)5 Komiteta Ministriv Soveta Yevropy k gosudarstvam-chlenam* [On the European Code of Ethics for the Penitentiary System: Recommendation No. CM / REC (2012)5 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States]. URL: http://rclap.ru/index.php?option=com_docman&task=doc_details&gid=772&tmpl=component&Itemid=2 (Retrieved from: June 25, 2017). [in Russian].
3. *Schhodo yevropejskykh pravyl stosovno nepovnoletnikh pravoporusnykhiv, yaki pidliabaiut pryznachenniu sanktsii chy zakhodiv: rekomendatsiia CM/REC (2008) 11 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam* [On European rules concerning juvenile offenders which are subject to sanctions or measures: recommendation CM / REC (2008) 11 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to Member States]. URL: http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/

- [files/1%20\(2008\)%2011.docx](http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/1%20(2008)%2011.docx) (Retrieved from: 25.06.2017). [in Ukrainian].
4. *Ob osushchestvlenii ispolneniya nakazaniya v vide pozhiznennogo zakliucheniya i drugikh dlitelnykh strokov zakliucheniya administratsiyami mest liseniya svobody: rekomendatsiya № Rec (2003) 23 Komiteta ministriv Soveta Yevropy gosudarstvam-chlenam* [On the implementation of the penalty of life imprisonment and other long prison terms by administrations of places of deprivation of liberty: Recommendation No. Rec (2003) 23 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to Member States]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_848 (Retrieved from: June 25, 2017). [in Russian].
5. Concerning prison overcrowding and prison population inflation: Recommendations №. R (99) 22 of the Committee of Ministers to member states. URL: <http://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+%2899%29+22+concerning+prison+overcrowding+and+prison+population+inflation.pdf/1d28cea8-31d2-4e2f-911c-870119b189c9> (Retrieved from: 25.06.2017).
6. White paper on prison overcrowding: For examination by the GR-J at its meeting of 13 September 2016 URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=090000168069cd8e (Retrieved from: 25.06.2017).

УДК 351

Магась Геннадій Анатолійович

*Начальник кафедри оперативного мистецтва
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького,
кандидат наук з державного управління*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТРОЛІНГУ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Mahas H. Theoretical Bases of Research of Controlling in the Field of Protection of the State Border of Ukraine

Abstract. In the article, based on the experience of operative-service activity of the bodies and subdivisions of the State Border Guard Service (SBGS) of Ukraine, the analysis of scientific and methodological literature and the legal and regulatory framework, the main approaches to the formation of theoretical bases of controlling as a mechanism for improvement of management in the field of protection of the state border of Ukraine are generalized.

Key words: *state administration, sphere of state border protection, State Border Guard Service of Ukraine, operative-service activity, management process.*

Постановка проблеми. В умовах становлення і розвитку України як сучасної європейської держави особливої значущості набуває дослідження проблем ефективного управління кордонами як механізму державного управління. Подібні дослідження необхідні не тільки задля одержання теоретичних висновків, але й для формування практичних рекомендацій, необхідних для функціонування Державної прикордонної служби України (ДПСУ) як основного суб'єкту державного управління у сфері охорони державного кордону з огляду на її соціальну спрямованість.

На сучасному етапі розвитку держави поряд із соціально-економічними змінами відбувається переоцінка цінностей, принципів та методів управління. Виникає необхідність в удосконаленні організаційно-розпорядчого механізму управління в усіх сферах, не виключенням є й сфера охорони державного кордону. Передусім це стосується адаптації її (сфери) організаційного, технологічного, економічного, фінансового,

соціального блоків до сучасних умов функціонування на ґрунті нових підходів та методів управління. Трансформаційні процеси, що відбуваються в державі та в країнах ближнього закордоння, стосуються й сфери охорони державного кордону, що виявляється в розвитку міжнародного співробітництва у справі охорони кордонів, боротьбі з нелегальною міграцією, незаконним обігом зброї, наркотиків, ефективній протидії міжнародному тероризму й злочинності. Результативність правоохоронної діяльності на кордоні багато в чому залежить від ефективного управління. Як різновид державного управління воно має забезпечувати взаємодію підрозділів і служб органів Державної прикордонної служби України як єдиного цілого з метою виконання поставлених перед ними завдань у сфері охорони державного кордону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях останніх років, присвячених державному управлінню, озглядалася проблема-

тика економічних відносин, закономірностей та методів вирішення соціальних завдань. Питаннями дослідження державного управління займалися вчені Г. Атаманчук, С. Дубенко, М. Литвин, А. Сіцинський, В. Мельниченко, В. Бакуменко, Д. Безносенко, С. Кравченко, Н. Нижник, Л. Штика, А. Чернявський, О. Андрійко, І. Бачило, В. Битяк, Л. Борець, М. Борець, І. Дробуш, С. Зайцев, Т. Кагановська, Г. Ляхович, В. Марченко, Т. Мацеликта та ін. Разом з тим, питання державного управління в сфері охорони державного кордону на сучасному етапі ще не отримали комплексного вивчення.

Крім цього, сучасні процеси в системі охорони державного кордону набули нових рис та особливостей, тому видається актуальним дослідження теоретичних підходів щодо формування основ контролінгу як механізму удосконалення управління у сфері охорони державного кордону України.

Метою дослідження є формування теоретичних основ контролінгу у сфері охорони державного кордону України.

Виклад основного матеріалу. Створення багаторівневої надійної системи інтегрованого управління кордонами в Україні [1] дозволяє вести мову про певну еволюцію у сфері безпеки державного кордону. Разом з цим, інтегроване управління може успішно впроваджуватись та розвиватись лише при постійно та якісно зростаючих результатах такого управління. Тому, реформування системи управління потребує вироблення нових підходів щодо удосконалення процесу управління оперативно-службовою діяльністю на всіх рівнях ДПСУ.

В останні роки в Україні разом з терміном «управління» широко використовуються термін «менеджмент». Менеджмент є складовим елементом управління, під яким розуміють цілеспрямовану дію на колектив або окремих виконавців

для виконання поставлених завдань та досягнення визначеної мети. Раніше визначення «менеджмент» застосовували тільки до управління соціально-економічними процесами. Однак в останній час це поняття стали широко застосовувати до організацій, які не займаються підприємницькою діяльністю.

Таким чином, під *прикордонним менеджментом* слід розуміти управління оперативно-службовою діяльністю на основі постійного впровадження нових принципів, структур і методів управління з метою підвищення ефективності охорони державного кордону. Це процес планування, організації, керівництва та контролю оперативно-службової діяльності з метою забезпечення реалізації функцій Державної прикордонної служби. Ефективність заходів оперативно-службової діяльності органів та підрозділів Держприкордонслужби може бути досягнута через впровадження такої інноваційної функції управління як контролінг.

Контролінг — це процес забезпечення досягнення органів охорони державного кордону (ООДК) своїх цілей за допомогою оцінки та аналізу результатів діяльності, оперативного втручання у функціонування структурних підрозділів і прийняття коригуючих дій.

Сучасній науці відомо дві версії походження поняття «контролінг». Перша з них указує на латинські терміни «*contra*» і «*rotulus*», що в англійській — «*counter-roullour*» і у перекладі означає «зустрічна роль». Пізніше, базуючись на цьому трактуванні, виникає назва посадової особи — контролера, яка й відігравала таку «зустрічну роль» в управлінні грошовими та товарними потоками.

За іншою версією поняття «контролінг», вважають похідним від французького терміну «*controler*», що перекладається як контролювати або ж перевіряти, та часто ототожнюється з поняттям «контроль».

Порівняльна таблиця відмінностей між поняттям контролінгу та контроль

Контролінг	Контрольованість системи
а) у структурному вираженні: – планування; – облік; – аналіз; – управління;	а) у структурному вираженні: – не структурована
б) у технічному вираженні: – інформаційна система, яка оперативно реагує на відхилення; – технологія робіт (планова робота за строками, змістом, метою); – бюджетна система управління за повними та частковими витратами; – електронна обробка інформації;	б) у технічному вираженні: – розробка норм контролю (що необхідно перевірити); – зіставлення фактичного і запланованого стану органу (підрозділу); – виявлення недоліків (прорахунків); – аналіз причин недоліків (прорахунків); – видача вказівок на усунення небажаних недоліків (прорахунків);
в) орієнтація: – на майбутнє	в) орієнтація: – на минуле

Однак поняття «контролінг» і «контроль» відмінні за своєю сутністю й різновекторні за своїм значенням. Адже контролінг являє собою специфічний інструмент управління, орієнтований в майбутнє, тоді як контроль має ретроспективний характер та направлений в минуле, на виявлення помилок. Тому варто чітко розмежувати поняття «контролінгу» та поняття «контролю» та визначити їх відмінності (табл. 1).

Інтерес до дослідження контролінгу поступово зростає з розвитком соціально-економічних перетворень. Про це свідчить вихід багатьох фундаментальних теоретичних досліджень [2; 3–9].

Якщо порядок застосування контролінгу для управління підприємствами розробляється вже декілька десятиліть, то для органів державної влади, яким є й Державна прикордонна служба України це достатньо новий інструментарій, який ще тільки впроваджується у практику державного управління [10].

Основою контролінгу є інтегрована система інформаційно-аналітичного забезпечення, що орієнтована на вихід якісного продукту управління. Контролінг спирається на єдність інформаційної бази, фахової та персональної від-

повідальності, а також чітких домовленостей щодо форми очікуваних результатів. Впровадження цієї системи вимагає докорінно нових підходів і методів організації державного управління на всіх рівнях адміністративної ієрархії.

Заміна традиційних форм контролю через застосування системи контролінгу в практиці державного управління має низку позитивних наслідків основними з яких є: здійснення прогресивних організаційних змін (реорганізація в державних органах управління та удосконалення інформаційної бази управління); перехід до бюджетного та цільового управління спрямованого на ефективність; спрямованість роботи персоналу на використання інновацій та прогресивних інформаційних технологій; підвищення ефективності оперативних управлінських рішень та їх узгодженість зі стратегічними цілями управління.

Адаптація контролінгу до потреб і умов державного управління базується на ідеї передачі управлінських повноважень та відповідальності за прийняті рішення на нижчий рівень, сприяє можливості децентралізованого управління з метою визначення адміністративних продуктів та контролю за їх якістю та ефективністю використання.

Впровадження системи контролінгу в практику діяльності державних органів управління передбачає наступне:

- 1) впровадження методів випереджального управління;
- 2) делегування структурним підрозділам повноважень самостійно приймати рішення;
- 3) усвідомлення державними посадовцями особистої відповідальності за прийняті (чи не прийняті) рішення.

Роль контролінгу в системі управління органами (підрозділами) ДПСУ буде полягати в координації елементів, які входять в цю систему, забезпеченні планування, обліку й аналізу результатів (показників) оперативно-службової діяльності та прийняття рішень на основі отриманої інформації про тенденції розвитку обстановки на державному кордоні. Предметом контролінгу у сфері охорони державного кордону будуть процеси і явища, які протікають безпосередньо в органах управління та в органах ДПСУ в цілому, та які характеризуються певними показниками-індикаторами в їх динаміці, а також процеси які відбуваються в державі у сфері охорони державного кордону, та які безпосередньо впливають на стан оперативно-службової діяльності органів (підрозділів) ДПСУ.

Контролінг є структурованою системою, на відміну від контролю, який до цього часу не має структури, що робить його аморфним утворенням. В технічному аспекті ці поняття мають деякі спільні ознаки, обумовлені ідентичністю об'єкта дослідження. Контролінг здійснює на систематичній основі спостереження за об'єктом і виявляє фактичний стан об'єкта, а контроль використовує дані про відхилення для прийняття рішень.

Контролінг як функція управління у сфері охорони державного кордону — це складна система, яка досліджує траєкторію стратегічного розвитку органів (підрозділів) ДПСУ на основі визначеної генеральної мети, матеріальних, вартісних і соціальних цілей відомства, відстеження тенденцій розвитку обстановки на

державному кордоні, стану оперативно-службової діяльності на основі планування, обліку, аналізу та контролю сукупності показників оперативно-службової діяльності і забезпечує інформацію для прийняття управлінських рішень.

Контролінг дозволяє вирішити такі проблеми в контексті загального управління:

- 1) що повинно повідомлятися (якого роду показники ОСД, відібрані за спеціальною методикою);
- 2) методи повідомлення (канали, засоби (усно, письмово та ін.);
- 3) хто збирає інформацію (структурні підрозділи, особи);
- 4) кому вона передається (органи управління, керівники);
- 5) в який термін інформація збирається, обробляється і передається;
- 6) для чого подається інформація (ознайомлення, інформування, прийняття рішень).

Тісний зв'язок функції контролінгу з функцією планування проявляється у формулюванні цілей і контрольних показників, які фіксуються у планах. А це означає, що часові періоди здійснення обох функцій мають співпадати. Важливу роль функції планування в системі управління зумовлює також необхідність дотримання планової дисципліни, але досить часто системи не виконують власних планових нормативів, що є наслідком недостатнього контролінгу. Тісний взаємозв'язок контролінгу та планування зумовлюється і тим, що в планах містяться норми функціонування, які необхідно контролювати. Контролінг і планування мають єдину інформаційну базу. Таким чином, система контролінгу здійснює зворотний зв'язок між суб'єктами управління та процесом попереднього управління, забезпечуючи їх необхідною інформацією. Контролінг також передбачає отримання як кількісної, так і якісної інформації, що дає змогу визначити здатність системи досягти встановлених цілей.

Зв'язок контролінгу з функцією організації простежується у рішенні про-

блеми централізації та децентралізації, встановленні суб'єкта і об'єкта контролінгу. Чим більша нестабільність середовища, тим актуальніше застосування децентралізації на різних рівнях ієрархії. Причому суб'єкти і об'єкти контролінгу (підрозділи, персонал) мають бути зазначені у положеннях про підрозділ і посадових інструкціях. Результати контролінгу, згідно з теоріями мотивації, є необхідною передумовою мотивації персоналу. Саме тому критерії оцінки діяльності мають бути чітко сформульованими і зрозумілими виконавцям. У цьому сенсі ефективність системи мотивації визначається ефективністю системи контролінгу.

Функція контролінгу є також невід'ємною частиною відпрацювання та прийняття рішень, технологія і перевірка результатів практичної їх реалізації. Разом з цим слід зазначити, що контролінг не пов'язаний виключно з перевіркою виконання управлінських рішень.

Контролінг надає дані для інших функцій управління, не втрачаючи при цьому свого самостійного значення. Тому, контролінг потрібно розглядати як самостійну функцію управління, тобто особливий вид діяльності, якій має цільову спрямованість і зміст. Однак, яким би різноманітним не був контролінг, скільки б різних органів управління та посадових осіб ним не займалися — перевірити оперативно-службову діяльність у повному обсязі практично неможливо через її масштабність, динамічність, складність та різноманітність. Контролінг є доцільним і можливим лише за основними, найбільш важливими сферами і результатами управління, якими визначається ефективність та результативність роботи того чи іншого органу, посадової особи, апарату управління в цілому.

Таким чином, результати належного виконання функції контролінгу повинні:

1) відображати пріоритети органу (підрозділу) Держприкордонслужби

відповідно стратегічної спрямованості його діяльності;

2) орієнтуватися на досягнення конкретних результатів;

3) відповідати тому виду діяльності, яка є основою для органу (підрозділу) Держприкордонслужби;

4) забезпечувати своєчасність, мобільність, надійність та гнучкість застосування контрольних операцій;

5) бути економічними, базуючись на порівнянні витрат на контроль з отриманими результатами.

Контролінг — новий інструмент в теорії та практиці управління у сфері охорони державного кордону, який поєднує в собі елементи планування, обліку, аналізу і безумовно управління. Він забезпечує створення методичного, інструментального підґрунтя для успішного функціонування основних функцій управління у сфері охорони державного кордону, таких як: планування ОСД, організація ОСД, керівництво, мотивація та контроль, а також служить допоміжним інструментом для адекватного сприйняття (оцінки) ситуації (обстановки), яка склалася всередині органу Держприкордонслужби для прийняття ефективних оперативних та стратегічних рішень.

На основі діалектичного підходу щодо аналізу соціальних процесів і явищ, з урахуванням базових понять і категорій теорії економічного менеджменту, використовуючи атрибутивно-реляційний метод означення понять через найближчий рід і видову ознаку пропонується концептуальна дефініція поняття «контролінг у сфері охорони державного кордону»: **контролінг у сфері охорони державного кордону** — це принципово нова концепція інформації і управління, яка полягає в створенні інтегрованої системи інформаційно-аналітичної та методичної підтримки керівників органів Державної прикордонної служби України, орієнтованої на досягнення цілей в процесі планування, контролю, аналізу та прийняття управлінських рішень, вико-

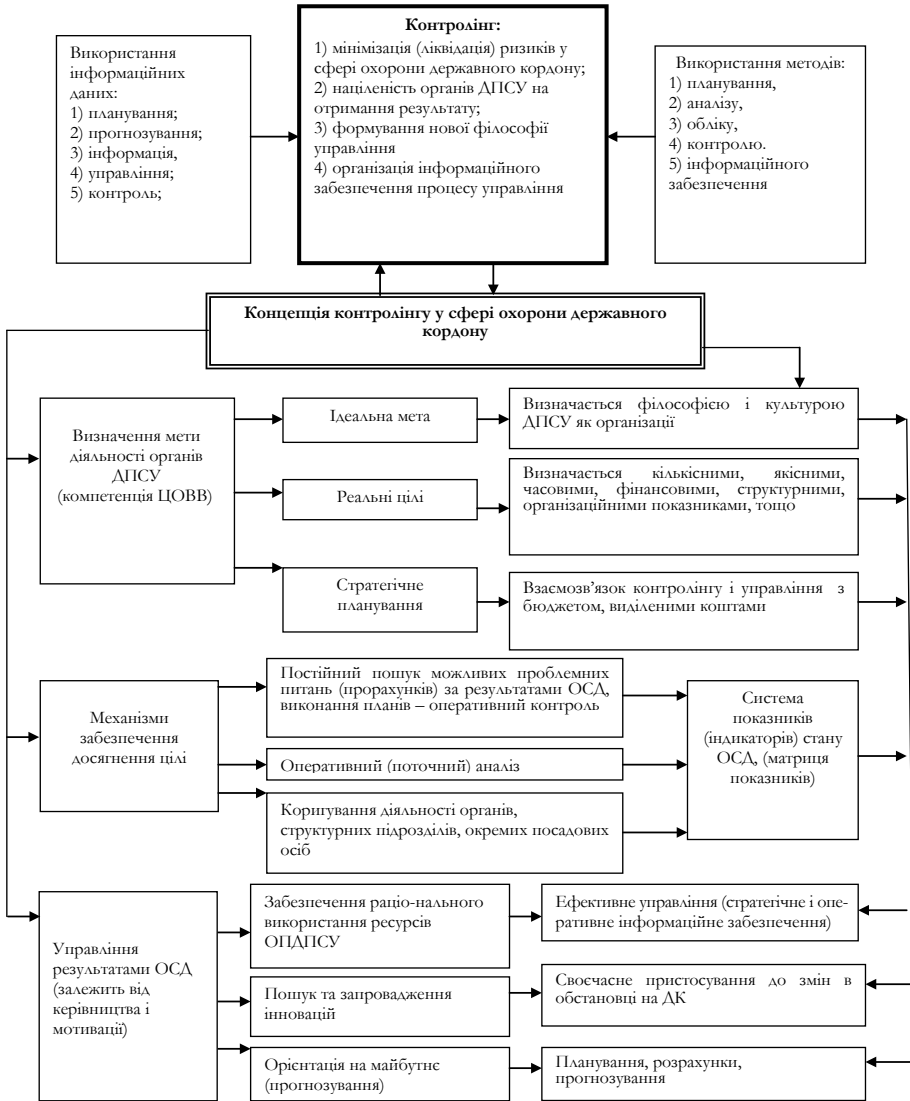

Рис. 1. Структура концепції контролінгу у сфері охорони державного кордону (орієнтована на управління)

нання нормативно встановлених завдань, планів та рішень, ефективне оперативне та стратегічне управління у сфері охорони державного кордону.

Таким чином, концепцію контролінгу у сфері охорони державного кордону орієнтовану на управління в авторському варіанті представлено на рис. 1.

Виходячи з даної концепції можна сформулювати наступні завдання контролінгу у сфері охорони державного кордону:

1) мінімізація (ліквідація) ризиків у сфері охорони державного кордону, які визначаються на основі даних планування, обробки інформації, аналізу, контролю і використання методів оперативного та стратегічного менеджменту;

2) націленість органів ДПСУ на отримання результату, для чого створюється система планування, збору інформації щодо використання ресурсів, аналізу та прийняття управлінських рішень;

3) націленість органів ДПСУ на ефективну роботу в довготривалому

періоді часу — формування нової філософії управління в сфері охорони державного кордону;

4) організація інформаційного забезпечення в органах (підрозділах) ДПСУ, за необхідності його оптимізація та відповідність процесу управління.

На підставі вищезазначеного та виходячи з цільового призначення контролінгу, автором сформульовані конкретні завдання контролінгу відносно об'єкту контролінгу у сфері охорони державного кордону, а саме:

1) визначення фактичного стану об'єкта чи його частини в даний момент часу;

2) прогнозування стану та поведінки об'єкта на визначений майбутній період часу;

3) завчасне визначення місця та причин відхилень значень характеристик об'єкта від заданих;

4) збір, передача, обробка інформації про стан об'єкта;

5) забезпечення стійкого стану об'єкта при досягненні критичних значень характеристик об'єкта;

6) забезпечення неухильного дотримання дисципліни в діяльності особового складу контролюваних органів (підрозділів) шляхом перевірки фактичної реалізації вимог поточного законодавства і відомчих нормативних актів;

7) суворе дотримання законності в діяльності структурних підрозділів ОПДПСУ;

8) припинення порушень дисципліни, контроль поведінки персоналу, мотивування його щодо дотримання встановлених правил, застосування до них за результатами контролю відповідних санкцій;

9) забезпечення своєчасності і якості виконання управлінських рішень, підвищення виконавської дисципліни, відповідальності за доручену справу шляхом виявлення відповідності змісту, форм, методів, результатів діяльності підрозділів, що перевіряються, заданих режимів роботи;

10) підвищення загального рівня організаторської і службової діяльності апарату управління, вдосконалення стилю і методів керівництва підлеглими, форм, методів роботи керівників структурних підрозділів, що перевіряються, впровадження наукової організації праці, новітніх досягнень науки і техніки, виявлення передового досвіду і впровадження його в практику оперативно-службової діяльності;

11) сприяння правильному підбору, розстановці, вихованню і навчанню кадрів;

12) надання практичної допомоги керівникам структурних підрозділів і окремим підлеглим (виконавцям) в усуненні розкритих в їх діяльності недоліків;

13) підвищення результатів оперативно-службової діяльності органів (підрозділів) ДПСУ, як кінцевий результат контролінгу.

Визначаючи контролінг як концепцію системи управління, слід зазначити, що в залежності від поставленої мети та завдань, які повинні бути вирішені, на контролінг в сфері охорони державного кордону покладені різноманітні функції, а саме: інформаційна функція; організаційно-планова функція; облікова функція; контрольна функція; сервісна функція; управлінська функція; аналітична функція.

Контролінг стає можливим завдяки наявності суб'єкта, об'єкта управління та взаємозв'язку між ними. Відповідно, контролінг як тип відносин є ставленням суб'єкта до власної діяльності або до діяльності інших суб'єктів з погляду дотримання певних норм. За допомогою контролінгу суб'єкт управління отримує інформацію для коригування управлінської діяльності. Діяльність об'єднаних у певну структуру суб'єктів контролінгу, спрямована на досягнення управлінських цілей і заснована на використанні принципів, типів, методів і технологій контролінгу, визначається як процес контролінгу.

Суб'єктами контролінгу — виступають посадові особи (органи контролінгу, наприклад: центр контролінгу та управління), яким надані повноваження здійснювати контролінг у сфері охорони державного кордону.

Об'єктами контролінгу — є те, що (або хто) контролюється. У сфері охорони державного кордону об'єктами контролінгу є цілі, стратегії, процеси, функції і завдання, параметри діяльності, управлінські рішення, структурні підрозділи, окремі посадові особи та виконавці.

Взаємопов'язана сукупність суб'єкта контролінгу, контрольних дій (механізмів контролінгу) та об'єкта контролінгу є організаційною системою контролінгу.

Предмет контролінгу — це стан і поведінка об'єкту управління. Предметом контролінгу у сфері охорони державного кордону таких об'єктів, як орган ДПСУ, структурний підрозділ або їх окремі частини та елементи є їх діяльність відповідно до встановлених законів, норм, правил, рішень, доручень, тобто певний стан об'єкта контролінгу на конкретну дату.

Таким чином, у сфері охорони державного кордону спеціально створений контрольний апарат — центр контролінгу та управління є суб'єктом контролінгу, підпорядковані йому органи охорони, органи управління, окремі структурні підрозділи — об'єктом контролінгу, а конкретна діяльність лінійних, функціональних підрозділів і інших служб, окремих підлеглих — предметом контролінгу.

Побудова системи контролінгу та її діяльність здійснюється на основі певних принципів. Існують різні точки зору щодо принципів контролінгу і критеріїв систематизації цих принципів.

Розглядаючи контролінг як важливу функцію управління, при побудові системи контролінгу у сфері охорони державного кордону та його здійсненні, слід виходити із загальних принципів управління. Під принципами контролінгу у сфері охорони державного кордону в роботі визначено науково розроблені і апробо-

вані практикою організаційно-правові і етичні основи організації контролінгу, що забезпечують його ефективність.

Виходячи з сучасної реальності й тих завдань, що стоять перед контролінгом, автором виділено такі основні принципи контролінгу у сфері охорони державного кордону: законність, об'єктивність, дієвість, результативність, гласність, систематичність, регулярність, всебічність, конкретність, комплексність.

В контексті загального управління у сфері охорони державного кордону запровадження системи контролінгу дозволить вирішити такі проблемні питання:

- 1) що повинно повідомлятися (якого роду показники (індикатори) оперативного-службової діяльності, відібрані за спеціальною методикою);
- 2) методи повідомлення (канали, засоби (усно, письмово та ін.);
- 3) хто збирає інформацію (спеціально уповноважений орган (підрозділ), структурні підрозділи, виконавці);
- 4) кому вона передається (органам управління, підрозділам, виконавцям);
- 5) в який термін інформація збирається, обробляється і передається;
- 6) для чого подається інформація (ознайомлення, інформування, прийняття рішень).

Система контролінгу визначає набір показників, які характеризують зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, на відміну від управлінського об'єкту, який враховує зміни всередині підприємства і лише в певній мірі за його межами. Контролінг як окрема наука має свої методи дослідження: загальнометодологічні; загальнонаукові; специфічні методи.

Висновок. Таким чином, необхідно відмітити те, що контролінг як функція управління займає особливе положення в процесі управління органами (підрозділами) ДПСУ. Він об'єктивно необхідний для успішного його (процесу управління) функціонування, а його відсутність призводить до непередбачених наслідків.

Перспективи подальших досліджень. Враховуючи той факт, що в

умовах сьогодення в Державній прикордонній службі України триває процес пошуку та становлення ефективної системи управління, побудови організаційної структури системи органів та їх діяльності, паралельно необхідно створювати і розвивати концепцію контролінгу оперативно-службової діяльності. У свою чергу правильне ро-

зуміння зазначених понять дозволить виробити єдиний підхід до здійснення функцій інтегрованого управління кордонами, глибше розвинути поняття та зміст управлінської діяльності, привести у відповідність вимоги керівних документів щодо організації роботи органів управління всіх рівнів та положень теорії менеджменту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інтегроване управління кордонами: підручник / М. М. Литвин. — Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. — 416 с.
2. Закон України: Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 // Відомості Верховної ради України. — 1997. — № 24.
3. Контролінг: навчальний посібник / Швиданенко Г. О., Лавриненко В. В., Дерев'яно О. Г., Приходько А. М. — Київ: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2008. — 264 с.
4. Дайле А. Практика контролінга: пер. с нем. / Под ред. М. А. Лукашевича, Е. Н. Тихоненковой. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 336 с.
5. Контролінг как инструмент управления предприятием / Е. А. Ананькина, С. В. Данилочкин, Н. Г. Данилочкина и др. / Под

- ред. Н. Г. Данилочкиной. — М.: ЮНИТИ, 2002. — 279 с.
6. Майер Э. Контролінг как система мышления и управления: пер. с нем. / Под ред. С. А. Николаевой. — М.: Финансы и статистика, 1993. — 176 с.
7. Пушкар М. С. Контролінг: монографія / М. С. Пушкар. — Тернопіль: Економічна думка, 1997. — 146 с.
8. Сухарева Л. А. Петренко С. Н. Контролінг — основа управления бизнесом / Л. А. Сухарева, С. Н. Петренко. — Киев: Ника-Центр Эльга, 2002. — 208 с.
9. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контролінга: пер. с нем. / Под ред. А. А. Турчака, А. Г. Головача. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 800 с.
10. Закон України: Про Державну прикордонну службу України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 27. — С. 208.

REFERENCES:

1. Lytvyn, M. M. (2012). *Intebrovane upravlinnia kordonamy: pidruchnyk* [Integrated Border Management: Textbook]. Khmelnytsky: Publishing House of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytsky. 416 p. [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy (1997). *Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini vid 21.05.1997* [Law of Ukraine: On Local Self-Government in Ukraine of May 21, 1997]. Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy [Journal of Verkhovna Rada Ukrainy]. No. 24. [in Ukrainian].
3. Shvydanenko, H. O., Lavrynenko, V. V., Derevianko, O. H., Prykhodko, L. (2008). *Kontrolinb: navchalnyi posibnyk* [Controlling: textbook]. Kyiv: Kyiv Vadym Hetman National University of Economics. 264 p. [in Ukrainian].
4. Dajle A. (2003). *Praktika kontrolinga* [Practice controlling]. Trans. from German. Lukashevich, M. L., Tihonenkova E. N. (Eds.). Moscow: Finansy i statistika. 336 p. [in Russian].
5. Danilochkina, N. G. (Ed.). (2002). *Kontroling kak instrument upravlenija predpriatiem* [Controlling as an enterprise management tool]. Mos-

- cow: JuNITI. 279 p. [in Russian].
6. Majer, Je. (1993). *Kontroling kak sistema myslenija i upravlenija* [Controlling as a system of thinking and management]. Trans. from German. Nikolaeva, S. A. (Ed.). Moscow: Finansy i statistika. 176 p. [in Russian].
7. Pushkar, M. S. (1997). *Kontrolinb: monografija* [Controlling: monograph]. Ternopil: Ekonomichna dumka. 146 p. [in Ukrainian].
8. Suhareva, L. A. and Petrenko S. N. (2002). *Kontroling — osnova upravlenija biznesom* [Controlling — the basis of business management]. Kiev: Nika-Centr Jel'ga. 208 p. [in Russian].
9. Han, D. (1997). *Planirovanie i kontrol': koncepcija kontrolinga* [Planning and control: the concept of controlling]. Trans. from German. A. A. Turchak, L. G. Golovach (Eds.). Moscow: Finansy i statistika. 800 p. [in Russian].
10. Verkhovna Rada Ukrainy (2003). *Zakon Ukrainy Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy* [Law of Ukraine: On the State Border Guard Service of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) [Journal of Verkhovna Rada Ukrainy]. No. 27. P. 208. [in Ukrainian].

УДК 344.21

Олішевський Олександр Володимирович

*Старший викладач кафедри кримінального права
і кримінології факультету № 1*

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

СОЦІАЛЬНО ШКІДЛИВІ ТА СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО МІСТИТЬ ПРОПАГАНДУ ВІЙНИ

Olishevskiy O. V. The Socially Harmful and Socially Dangerous Consequences of the Dissemination of Information, Containing the Propaganda of War

Abstract. The socially harmful and socially dangerous consequences of the dissemination of information, containing the propaganda of war in the context of criminal law and criminology, are determined. It is divided into direct and indirect, mental and physical due to the history of the First, Second (Great Patriotic) world wars and the Antiterrorist operation in the east of Ukraine (ATO).

Key words: *information, dissemination, war, propaganda of war, socially harmful consequences, socially dangerous consequences.*

Пропаганда війни засуджена світовою спільнотою в 1947 році через Генеральну Асамблею ООН як один із найбільш небезпечних злочинів для всього людства. Окрім цього, було встановлено, що злочини проти людства підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.

Пояснювальна записка до Римського статуту встановлює, що злочини проти людства — це найбільш ненависні злочини, так як вони являють собою серйозний руйнуючий вплив на людську гідність, принижують та спричиняють деградацію особистості [1].

Визначення наслідків війни було предметом дослідження значного кола науковців, особливо істориків та соціологів. Однак, відсутнє чітке розуміння яка саме шкода може настати від пропаганди війни та в чому конкретно небезпека останньої. Тому метою даної статті є спроба визначити соціально шкідливі та суспільно небезпечні наслідки розповсюдження інформації, що містить

пропаганду війни в контексті кримінального права та кримінології.

Для розуміння того чому саме заподіяння або створюється загроза заподіяння шкоди коротко звернемося до питання об'єкту злочину, передбаченого ст. 436 КК України. Об'єктом злочинів проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку є суспільні відносини, які забезпечують мирне співіснування держав і народів, мирне врегулювання спорів й розв'язання конфліктів між народами і державами, безпечні умови існування людства та нормальні відносини між державами [2, с. 546].

Безпосереднім об'єктом пропаганди війни є мир між державами і народами [3, с. 566].

Безпосереднім об'єктом цього злочину, на думку інших, є суспільні відносини з охорони миру і мирного співіснування держав [2, с. 547].

Об'єктом даного злочину, як зазначається в Науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України, є

мир як складова міжнародного правопорядку [4, с. 500].

Із зазначеного випливає, що ключовим чому заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди є мир. У словнику української мови слово «мир» має ряд значень, серед яких для нашого дослідження важливі наступні:

- 1) відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода;
- 2) відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне війна;
- 3) угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір;
- 4) спокій, тиша [5, с. 712].

Отже, в контексті нашого дослідження, мир — це, з однієї сторони, стан спокою, згоди між державами і народами, а з іншої — відсутність збройної боротьби між ними.

Протилежними поняттями миру є війна, збройна боротьба, ворожість чи сварка. Війна, у свою чергу, означає:

- 1) організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо;
- 2) стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба [6, с. 669].

Ворожість є властивістю, що характеризується від недоброзичливості до ненависті. Тому розповсюдження інформації, що містить пропаганду війни може привести від недоброзичливих відносин між державами чи народами до відкритої війни. Остання, в свою чергу, тягне за собою ряд суспільно небезпечних наслідків: знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи, в тому числі, — заподіяння смерті, тілесних ушкоджень людям, повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території чи державного кордону країни, позбавлення волі, честі та гідності осіб, знищення або пошкодження майна, забруднення або псування земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, знищення тва-

ринного і рослинного світу та інших.

З метою глибокого усвідомлення питання, що розглядається необхідно хоча б коротко згадати історію. Так, за перший тиждень Першої світової війни (28 липня 1914 року — 11 листопада 1918 року) близько 900 млн. мешканців планети (а до кінця війни загалом 38 держав із населенням у півтора мільярди осіб, що дорівнювало трьом чвертям тогочасного населення всього світу) опинилися в стані протиборства між собою. За 4 роки, 3 місяці та 10 днів, які тривала війна, до військ було мобілізовано 73,5 млн осіб, з яких 10 млн — загинуло (для порівняння — стільки людей загинуло в усіх європейських війнах упродовж цілого тисячоліття до 1914 року) та близько 20 млн — поранено, з яких 3,5 млн назавжди стали інвалідами [7, с. 708].

Війна стала прологом і детонатором ряду найбільших революцій, включаючи Лютневу і Жовтневу 1917 року в Росії і Листопадову 1918 року в Німеччині [8, с. 307].

Згадаємо той факт, що внаслідок війни припинили своє існування чотири імперії: Російська, Австро-Угорська, Османська і Німецька.

Що стосується нашої території, то різке зменшення кількості працездатного чоловічого населення згубно позначилося на економічних показниках. У 1917 році у власних господарствах залишилося тільки 39 % працездатних чоловіків. На 1916 рік посівні площі в українських губерніях порівняно з довоєнним періодом скоротилися на 1,9 млн десятин, а валовий збір зернової продукції — на 200 млн пудів [9, с. 194]. Звертаємо увагу на те що шкода від війни має довгострокову перспективу розвитку її наслідків.

Перейдемо до іншої більш трагічної для нас Великої Вітчизняної війни (22 червня 1941 року — 9 травня 1945 року). Людські втрати СРСР у Другій світовій війні за повідомленнями частин і

з'єднань: 6,329 млн військовослужбовців убитими і померлими від поранень, 555 тис. померлих від хвороб, які загинули в результаті подій, засуджених до розстрілу (за повідомленнями військ, лікувальних установ, військових трибуналів), 4,559 млн потрапили в полон (загинуло в полоні 1,784 млн) і зниклих безвісти, а також 500 тис. покликаних у зв'язку з мобілізацією, але не зарахованих до списків військ [10, с. 514].

Людські втрати нацистської Німеччини на радянсько-німецькому фронті — 3 604 800 військовослужбовців загинули, померли від ран, пропали безвісти, 3 576 300 потрапило в полон (померло в полоні 442,1 тис.) [10, с. 514].

Крім того, демографічні втрати вермахту сьогодні, в загальному, досить встановлені і систематизовані в одному з останніх фундаментальних досліджень Рюдигера Оверманса. Третє видання його праці «Німецькі військові втрати у Другій світовій війні» відбулося в Мюнхені, в 2004 році [11]. За цими даними демографічних втрат німецьких Збройних Сил на всіх театрах військових дій в 1939–1945 роках склали 5,318 млн чоловік загиблими (включаючи втрати фольксштурма, поліцейських і напіввійськових формувань), у тому числі на Східному фронті — до 31.12.1944 року — 1,607 млн вбито, померло від ран, небойові втрати, і 1,135 млн зниклих безвісти і оголошених загиблими. Втрати в 1945 році (за припущенням Оверманса, дві третини з них припали на Східний фронт) склали 533 тис. убитих і померлих від ран, внаслідок небойових втрат, і 697 тис. зниклих безвісти, оголошених загиблими. Втрати в полоні склали 361 тис. чоловік.

Людські втрати країн-союзниць нацистської Німеччини наступні: 668 тис. військовослужбовців убито, померло від ран і хвороб, пропало безвісти і небойові втрати, і 137,8 тис. загиблими в полоні, ще 662,2 тис. осіб повернувся з полону після війни [10, с. 514].

Якщо говорити про матеріальну шкоду, то за роки війни на радянській території було зруйновано 1710 міст і селищ міського типу та понад 70 тис. сіл, 32 тис. промислових підприємств, розгромлено 98 тис. колгоспів, 1876 радгоспів [12, с. 498]. Державна комісія встановила, що матеріальні збитки становили близько 30 відсотків національного багатства Радянського Союзу, а в районах, що зазнали окупації — близько двох третин [13]. В цілому матеріальні втрати Радянського Союзу оцінюються сумою близько 2 трлн 600 млрд рублів [14, с. 391].

Що стосується АТО на Сході України, то станом на серпень 2017 року, за даними ООН, з початку конфлікту на Донбасі у квітні 2014 року зафіксовано 10225 вбитих і 24541 поранених осіб в результаті бойових дій. Це число включає українських військовослужбовців, членів проросійських збройних груп, і цивільне населення [15].

Станом на 28 жовтня 2017 року, за даними Генерального штабу ЗСУ, бойові втрати Збройних сил України становили 2 333 загиблих і 8 377 поранених [16].

У березні 2015 року загальне число осіб, що покинули свої домівки становило майже 2 млн чоловік, з яких число внутрішньо переміщених осіб всередині України сягнуло 1 мільйона 177 тисяч чоловік, а за кордоном налічувалося понад 760 тисяч біженців [17].

20 лютого 2017 року Міністерство закордонних справ України оприлюднило заяву, згідно з якою від початку збройної агресії Росії проти України майже 1 млн 800 тис. стали внутрішньо переміщеними особами [18].

Станом на жовтень 2015 року, на території Донецької області, підконтрольної українській владі, від початку військових дій було зруйновано і пошкоджено понад 9,2 тис. житлових будинків та об'єктів інфраструктури. Попередня розрахункова сума збитку оцінюється в 3 млрд гривень [19].

Безпосереднім наслідком інформаційного впливу на громадян є різноманітні порушення психічної сфери, серед яких преважують як донозологічні — соціально-стресові розлади й окремі ознаки проявів або клінічно сформована психологічна дезадаптація, так і клінічно окреслені психічні розлади — гостра реакція горя, гостра реакція на стрес; розлади адаптації; посттравматичний стресовий розлад [20, с. 12].

Проте, не слід забувати і про соціально шкідливі наслідки недоброзичливого чи ворожого ставлення до певної країни чи групи людей. В більшості випадків пропаганда війни викликає почуття неприязні, ненависті до конкретної держави чи народу.

Розповсюдження інформації, що містить пропаганду війни нерозривно пов'язано із пропагандою насильства і жорстокості. До психічної шкоди від останньої відноситься загалом бездуховність окремої людини та суспільства, низькі інстинкти та прагнення, а більш конкретно — такі душевні якості як: цинізм, байдужість, холоднокровність, жорстокість, відчуття безкарності і всюдозволеності, сформовані в уяві злочинні алгоритми соціальної поведінки особи, нестійкість до прояву агресії у виді страху і боягузтва, головний біль, безсоння, депресія тощо. До фізичної шкоди реципієнта — інсульт, інфаркт міокарда, вегето-судинна дистонія, гіпертонія, тромбоз та інше [21, с. 138].

Таким чином, із зазначеного вище можна виділити прямі та опосередкова-

ні соціально шкідливі та суспільно небезпечні наслідки розповсюдження інформації, що містить пропаганду війни. Прямі, у свою чергу, можна ще умовно розділити на душевні і фізичні. Перші — набуття таких душевних якостей як цинізм, байдужість, холоднокровність, жорстокість; формування відчуттів безкарності і всюдозволеності; формування в уяві злочинних алгоритмів соціальної поведінки особи; нестійкість до прояву агресії у виді страху і боягузтва; криза самоідентифікації; фрустраційні та дезадаптивні стани, стресові розлади, депресія, інші психологічні та психічні розлади. До фізичної шкоди реципієнта — інсульт, інфаркт міокарда, вегето-судинна дистонія, гіпертонія, тромбоз та інше, але при умові інтенсивного впливу. До опосередкованих наслідків розповсюдження інформації, що містить пропаганду війни відноситься та шкода, яка заподіюється власне збройним конфліктом — знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи, в тому числі, заподіяння смерті, тілесних ушкоджень людям, повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміна меж території чи державного кордону країни, позбавлення волі, честі та гідності осіб, знищення або пошкодження майна, підприємств, установ, організацій, житлових будинків та об'єктів інфраструктури, забруднення або псування земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, знищення тваринного та рослинного світу, а також багато іншого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Rome Statute of the International Criminal Court. 17 July 1998. Available: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mt_dsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en. Last accessed 15th Nov 2017.
2. Кримінальне право України (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А. В. Байлов, А. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. — Харків. Вид-во ХНУВС, 2011. — 572 с.
3. Кримінальне право України: Особлива

- частина: підручник. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Гітюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Х.: Право. 2010. — 608 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За заг. ред. О. М. Литвинова. — К.: Центр учбової літератури, 2016. — 536 с.
5. Словник української мови: в 11 т. Т. 4: І–М / [ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Дощенко]. К.: Наукова думка, 1973. 840 с.
6. Словник української мови: в 11 т. Т. 1: А–В [ред. П. Й. Горещький, А. А. Бурячок,

Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидака]. — К.: Наукова думка, 1970. — 799 с.

7. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 1: Історичні нариси / Упорядн. О. Ресент; Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. С. Величкий, та ін. — К.: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2014. — 784 с.

8. Willmott H. P. World War I. — London: Dorling Kindersley Ltd, 2003. — 319 p.

9. Ресент О. П. Перечитуючи написане. — К.: Інститут історії України НАН України, 2005. — 255 с.

10. Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. — 608 с.

11. German casualties in World War II (anhl). Available: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=German_casualties_in_World_War_II&oldid=706682344. Last accessed 15th Nov 2017.

12. Великая Отечественная война Советского Союза 1941-1945: Краткая история. — М.: Воениздат, 1984. — 560 с.

13. Из директивы Геринга об экономическом ограблении намеченной к оккупации территории СССР // Война народа. URL: <http://voinanaroda.ru/dokumenty/11-dokument-iz-direktivy-geringa-ob.html> (дата звернення: 12.05.2015).

14. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–45 // Большая советской энциклопедии. Т. 4. Брасос–Вещ. — М.: Советская энциклопедия, 1971. — 600 с.

15. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (16 травня — 15 серпня 2017 року) // Управление Верховного комиссара

ООН по правам человека. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf (дата звернення: 15.11.2017).

16. Генштаб уточнил потери ВСУ с начала АТО — более 10 тыс. человек, из них 2,3 тыс. — безвозвратные, — Генштаб // Цензор.НЕТ (ru-RU). URL: https://censor.net.ua/news/460841/genshtab_utochnil_poteri_vsu_s_nachala_ato_bolee_10_tys_chelovek_iz_nih_23_tys_bezvozzratnye_genshtab (дата звернення: 15.11.2017).

17. Ukraine: Overview of population displacement (as of 23 March 2015). Available: <https://reliefweb.int/map/ukraine/ukraine-overview-population-displacement-23-march-2015>. Last accessed 15th Nov 2017.

18. Від початку збройної агресії Росії проти України загинули понад 9800 людей — МЗС // Тиждень.ua. URL: <http://tyzhden.ua/News/185941> (дата звернення: 15.11.2017).

19. В області з початку військових дій зруйновано і пошкоджено понад 9 тис. об'єктів // Uanews.donetsk.ua. URL: <http://uanews.donetsk.ua/economy/2015/10/24/74587.html> (дата звернення: 15.11.2017).

20. Маркова М. В. Козіра П. В. Посттравматичні дезадаптивні стани на тлі соціальних змін: аналіз проблеми // Медична психологія. — 2015. — № 1 (37). — С. 8–13.

21. Олішевський О. В. Соціально шкідливі наслідки сприйняття інформації, що містить пропаганду культури насильства і жорстокості // Форум права. — 2016. — № 2. — С. 135–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. (дата звернення: 20.11.2017).

REFERENCES:

1. Rome Statute of the International Criminal Court. 17 July 1998. Available: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en. Last accessed 15th Nov 2017.
2. Bailov A. V., Vasyliov A. A., Zhytnyi O. O. ta in. (2011). *Kryminalne pravo Ukrainy (Osoblyva chastyna)* [Criminal Law of Ukraine (Special Part)]. Kharkiv. Vyd-vo KhNUVS. 572 p. [in Ukrainian].
3. Baulin Y. V., Borysov V. I., Tiutiuhin V. I. ta in. (2010) *Kryminalne pravo Ukrainy (Osoblyva chastyna)* [Criminal Law of Ukraine (Special Part)]. Kh. Pravo. 608 p. [in Ukrainian].
4. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy* (2016). [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine]. K. Tsentru uchbovnoi literatury. 536 p. [in Ukrainian].
5. *Slovyk ukrainskoi mowy* (1973). [Dictionary of the Ukrainian Language]. v 11 t. T. 4: I-M. K. Naukova dumka. 840 p. [in Ukrainian].
6. *Slovyk ukrainskoi mowy* (1970). [Dictionary of the Ukrainian Language]. v 11 t. T. 1: A-V. K. Naukova dumka. 799 p. [in Ukrainian].
7. Boriak H. V., Velykochyi V. S. ta in. (2014). *Velyka viina 1914-1918 rr. i Ukraina* [The Great War of 1914–1918 and Ukraine]. U 2-kh kn. Kn. 1: Istorychni narysy K. TOV «Vydavnytstvo "KLIO"». 784 p. [in Ukrainian].
8. Willmott H. P. (2003). World War I. London. Dorling Kindersley Ltd. 319 p.
9. Reient O. P. (2005). *Perechytynuchy napysane* [Rereading written]. K. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 255 p. [in Ukrainian].
10. *Rossyia y SSSR v voynakh XX veka: Statysticheskoe issledovanye* (2001). [Russia and the USSR in the Wars of the 20th Century: Statistical Research]. M. OLMA-PRESS. 608 p. [in Russian].

11. German casualties in World War II (anhl.). Available: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=German_casualties_in_World_War_II&oldid=706682344. Last accessed 15th Nov 2017.
12. *Velykaia Otechestvennaia voina Sovetskoho Soiuza 1941-1945: Kratkaia ystoriia* (1984). [The Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945: a Brief History]. M. Voennyizdat. 560 p. [in Russian].
13. *Yz dyrektyvny Herynba ob ekonomycheskom obrablemy namechennoi k okkupatsyy terrytoryy SSSR* [From the Goering Directive on the Economic Robbery of the Territory Planned to Occupy the Territory of the USSR]. Available: <http://voinanaroda.ru/dokumenty/11-dokument-iz-direktivny-geringa-ob.html>. Last accessed 12 June 2015. [in Russian].
14. *Velykaia Otechestvennaia voina Sovetskoho Soiuza 1941-45* (1971). [The Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–45]. Bolshaia sovetskoi entsyklopedyy. T. 4. Brasos — Vesh. M. Sovetskaia entsyklopediya. 600 p. [in Russian].
15. *Dopovid shchodo situatsii z pravamy liudyny v Ukraini (16 travnia — 15 serpnia 2017 roku)* [Report on the situation of human rights in Ukraine (May 16 — August 15, 2017)]. Available: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf. Last accessed 15th Nov 2017. [in Ukrainian].
16. *Henshtab utochnyl potery VSU s nachala ATO — bolee 10 ts. chelovek, yz nykh 2,3 ts. — bezvovratnye, — Henshtab* [The General Staff clarified the losses of the Armed Forces from the beginning of the ATU — more than 10 thousand man, of them 2,3 thousand — irrevocable, — General Staff]. Available: https://censor.net.ua/news/460841/genshtab_utochnil_poteri_vsu_s_nachala_ato_bolee_10_tys_chelovek_iz_nih_23_tys_bezvovratnye_genshtab. Last accessed 15th Nov 2017. [in Russian].
17. Ukraine: Overview of population displacement (as of 23 March 2015). Available: <https://reliefweb.int/map/ukraine/ukraine-overview-population-displacement-23-march-2015>. Last accessed 15th Nov 2017.
18. *Vid pochatku zbroinoi abresii Rosii proty Ukrainy zabynuly ponad 9800 liudei — MZS* [From the Beginning of Russia's Armed Aggression Against Ukraine, More Than 9,900 People Were Killed — the Foreign Ministry]. Available: <http://tyzhden.ua/News/185941>. Last accessed 15th Nov 2017. [in Ukrainian].
19. *V oblasti z pochatku viiskovykh dii zruinovano i poshkodzbeno ponad 9 tys. ob'ektiv* [In the Region Since the Beginning of Hostilities Destroyed and Damaged More Than 9 Thousand Objects]. Available: <http://uanews.donetsk.ua/economy/2015/10/24/74587.html>. Last accessed 15th Nov 2017. [in Ukrainian].
20. Markova M. V., Kozyra P. V. (2015). *Poststresovi dezadaptivni stany na tli sotsialnykh zmin: analiz problemy* [Post-stress De-Adaptive States on the Background of Social Change: Analysis of the Problem]. *Medychna psykholohiia*. 1 (37). P. 8–13. [in Ukrainian].
21. Olishkevskiy O. V. (2016). *Sotsialno shkidyvni naslidky spryniatia informatsii, shcho mistyt propahandu kultu nasylnstva i zhorstokosti* [The Socially Harmful Consequences of the Perception of Information That Contains the Propaganda of the Cult of Violence and Cruelty]. *Forum prava*. 2. P. 135–139. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. Last accessed 17th Nov 2017. [in Ukrainian].

УДК 330.33.012. — 058.244.6.

Полятикiна Лариса Iванiвна

*Доцент кафедри бухгалтерського облiку
Сумського національного аграрного унiверситету,
кандидат економічних наук*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Poliatykina L. I. Modern Trends to Promote Sustainable Development of Small Business Enterprises

Abstract. The article analyzes the actual problems and analyzes the main conditions of the strategy for ensuring sustainable development, organizes the activities of small business enterprises in Ukraine. The reasons for increasing the volume of production and employment of the population are grounded. In a market economy, the initial formation of fixed assets, their functioning and extended reproduction is carried out at the expense of financial resources. For formation used own, borrowed and attracted funds. Financing the restoration of fixed assets of small enterprises is a financial support of the reproductive process of the formation of material and technical resources. Accumulation of financial resources by economic entities and their further distribution will contribute to the restoration of fixed assets. The organization of small businesses is based on a solid organizational basis, with a fairly wide legal base and regulatory regulation.

Key words: *small business, production, activity, perspective direction, depreciation, reproduction, economy.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими проблемами. Організація діяльності та забезпечення сталого розвитку підприємств малого бізнесу в Україні ставиться їх на міцну організаційну основу, має досить широку законодавчу базу та нормативне регулювання. Визначення та аналіз основних умов організації діяльності, функціонування та перспективи розвитку, обґрунтування напрямків збільшення обсягів виробництва, формування власного ринку збуту продукції є основною метою створення підприємств малого бізнесу та вимагає негайного вирішення актуальних проблем їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення сталого розвитку підприємств малого бізнесу та відновлення основних фондів за рахунок різних джерел фінансування привертає увагу багатьох вчених, таких

як С. Орлов, Р. А. Альоров, О. Болховітінова, О. Махмудов, Е. Гузенко., П. Орлов., А. Рудченко, Н. Омеляник, М. Тютюн, Т. В. Сидорчук, П. С. Харіва, І. П. Зяцьковський, П. Вашкін, З. І. Міхайлюк, О. М. Собко, С. Белова, Н. Волкова, Е. Поздняков.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталий розвиток малих підприємств має виняткове суспільне значення, яке зумовлене безальтернативною роллю агропродовольчої системи у забезпеченні продовольчої безпеки країни [1].

Матеріально-технічною основою процесу виробництва в виробничому комплексі малих підприємств є основні виробничі фонди. У умовах ринкової економіки початкове формування основних фондів, їхнє функціонування і розширене відтворення здійснюється за рахунок фінансових ресурсів, для формування яких використовуються

власні, позикові і залучені кошти. Таким чином, фінансування відновлення основних фондів малих підприємств являє собою фінансове забезпечення відтворювального процесу частини формування матеріально-технічних ресурсів. Акумулявання фінансових ресурсів суб'єктами господарювання і їхній подальший розподіл буде сприяти відновленню основних фондів. Необхідно пам'ятати, що безперерйне формування фінансових ресурсів, їхнє раціональне використання має величезне значення для забезпечення безперервності відтворювального процесу, тому що фінансові ресурси є найважливішим джерелом розширеного відтворення, зниження їхнього обсягу веде до скорочення масштабів інвестицій у виробничу сферу. На сьогодні спостерігається тенденція уповільнення і падіння темпів росту необхідних для відновлення коштів, що зв'язано з кризовим станом виробництва на Україні [2].

На сучасному етапі реконструювати амортизаційну систему підприємств малого бізнесу України, на нашу думку, доцільно шляхом законодавчого встановлення прийнятого діапазону амортизаційних норм і розширення прав малих підприємств щодо обрання конкретних строків списання у межах такого діапазону, а також одного із багатьох можливих методів списання амортизації — рівномірного (лінійно-пропорційного, виробничого), або будь-якого з прискорених (метод зменшувального залишку, кумулятивний, комбінований тощо). Тільки власники підприємств малого бізнесу та власники основних фондів, можуть реально оцінити свої найближчі інвестиційні перспективи. Необхідно, щоб правила нарахування амортизації, затвердженні для цілей оподаткування, створювали максимально сприятливі умови для повернення авансованих підприємствами коштів. На сучасному етапі основним джерелом коштів на реновацію матеріаль-

но-технічної бази малих підприємств є амортизаційний фонд, в якому нагромаджуються кошти протягом періоду їх продуктивного використання на розвиток виробництва. Амортизація основних фондів — складне економічне явище. Вона поєднує риси витрат виробництва і джерела коштів, процес руху вартості і важелі управління, відтворення зношених і нагромадження нових засобів праці.

В малих підприємства не слід переоцінювати можливості проведеної амортизаційної політики. Амортизаційні схеми не в змозі замінити залучених зовні коштів у вигляді нормальних банківських або комерційних кредитів, чи розміщення акцій. Прискорені методи амортизації самі по собі не є стимулами до інвестицій, але вони можуть заохочувати вже інвестовані підприємства і тим самим стати каталізатором процесу відродження виробництва [3].

Основною задачею, що стоїть перед нами в процесі вивчення і розробки джерел оновлення основних фондів являється забезпечення фінансування заходів, спрямованих на ці цілі в передбаченому обсязі. Досягти бажаної мети в даній ситуації можна тільки шляхом оптимального співвідношення різних джерел фінансування: як власних так і позикових і залучених та їх ефективного використання.

Слушним для України є досвід зарубіжних країн. У США, наприклад, практикується щорічна індексація основного капіталу відповідно до індексу інфляції за минулий рік, хоча розміри останніх зараз не перевищують 5 %. Не можна погодитися з тим, що у випадку використання методу прискореної амортизації для основних фондів індексація вартості основних фондів не робиться. Це приведе до того, що навіть при щорічних темпах інфляції 20–30 % при такому підході реально не буде забезпечуватися не тільки прискорена, але і звичайна амортизація основних фондів [4].

Особливо актуальними в нинішніх умовах є нетрадиційні для економіки фінансові ресурси у вигляді таких механізмів як, насамперед, лізинг, кошти фінансово-промислових груп, кошти зарубіжних інвесторів, і нарешті таке джерело фінансування оновлення основних засобів як кредит. Це є найбільш перспективними джерелами залучення позикових коштів з метою оновлення основних засобів. В сучасних умовах процес виробництва неможливий без відтворення фінансових ресурсів у розширеному масштабі. Залучення позикових коштів для безперервного здійснення процесу виробництва насамперед викликано потребою покриття розриву між надходженням коштів та їх витратами. Крім того, існує розрив між нагромадженням фінансових ресурсів та потребами обміну їх на основні засоби виробництва, які постійно зношуються. Вирішуються ці питання в системі кредитних відносин, основою яких є позичка, або тимчасове користування чужим майном чи грошми.

Основним постачальником позикових коштів для малих підприємств є банківська система. Основу її складають комерційні банки, кредитні ресурси яких формуються за рахунок приватного капіталу або коштів, які купуються у Національному банку України. Тому позички, що надаються комерційними банками виробничим підприємствам, не носять благодійницький характер. Плата за їх використання визначається кредитним ринком. На кредитному ринку ціна позик є дуже високою. Одна із причин — відносна недостатність кредитних ресурсів, що виникла як результат перевищення попиту на кредити над пропозицією. Національний банк підвищує вимоги до розмірів статутних фондів комерційних банків. Шукаючи можливості реалізації цієї вимоги та підвищення своєї частки коштів у статутному фонді і власних кредитних ресурсах, комерційні банки намага-

ються значною мірою використати найприбутковіші види кредитування — короткострокові, які забезпечують високий прибуток, більшу гарантію повернення позик й дають змогу підтримувати рівень ліквідності, який відповідає вимогам Національного банку України до банківської системи. Тому комерційні банки основну частку своїх кредитних ресурсів використовують для надання короткострокових позик комерційним структурам. А виробничим підприємствам в цих умовах постійно не вистачає кредитних ресурсів. В такій ситуації дуже важливо довгострокове кредитування товарних виробників під придбання основних засобів з метою їх оновлення [5].

Варто враховувати вплив способів нарахування амортизації на фінансові результати, склад і структуру активної і неактивної частин основних засобів, вплив різних варіантів нарахування амортизації на забезпечення конкурентоздатності організації в умовах ринку з обліком поточних і перспективних планів відновлення вартості і відновлення складу основних засобів малих підприємств.

Раціональні моделі відшкодування основного капіталу заохочують підприємців до збільшення амортизаційних відрахувань. У такій спосіб формується додатковий прилив капітальних ресурсів не на разовій, а на постійній основі, за рахунок відкриття внутрішніх каналів інвестиційної підтримки виробництва. Подібний ефект досягається забезпеченням вагових податкових пільг та відповідного збільшення чистого прибутку тих підприємців, які здійснюють прискорену амортизацію та списання капітальних активів. Зарубіжний досвід показує, що раціональна відтворювальна політика базується не тільки на відносно коротких строках служби основних фондів.

Така система забезпечує максимально рівноправні відносини між підпри-

емствами та державою. Перші обирають найбільш прийнятний для них режим відрахувань у межах встановленого діапазону; друга — встановлює цей діапазон, узгоджуючи інтереси бюджетної та інвестиційної політики [6].

На сьогоднішній день основні фонди виявляють собою один із основних чинників виробництва. Витрати, пов'язані з їхнім використанням, враховуються в складі виробничих витрат як окремих елементів. При цьому самі витрати по використанню основних фондів відрізняються від інших витрат на виробництво й обертання. Якщо всі інші витрати випливають із фактично здійснених витрат, то витрати, зв'язані з використанням основних фондів, відносяться на собівартість виробленої продукції розрахунково, шляхом нарахування амортизаційних відрахувань за методикою, прийнятою в законодавчому порядку. У залежності від застосованого способу нарахування амортизації маємо різну суму нарахувань, різну суму і динаміку формування амортизаційного фонду, відповідно і різну спроможність підприємств до відновлення основних фондів [7].

На нашу думку в даний час удосконалення господарського механізму відбувається не на науковій основі, а на базі методу спроб та помилок. Колишні розробки просто ігноруються. З поля зору керівників підприємств вишала така найважливіша функція як контроль за наповненням і цільовим використанням фонду амортизації на відновлення основних фондів малих підприємств [8].

Стримують кредитну активність банків у виробничому секторі АПК високі кредитні й інвестиційні ризики. Для заохочення кредитних установ в наданні кредитів для підприємств АПК потрібно розробити та прийняти систему заохочення цього виду діяльності для комерційних банків на основі пільгового оподаткування подібних операцій

та відповідну систему їх страхового захисту. Створення кредитних спілок та кооперативних банків може бути тільки першим етапом формування кредитної системи держави. Другий етап повинен передбачати централізацію їх коштів через регіональні та національні об'єднання. Для цього потрібно створити відповідні організаційно-нормативні умови [9].

Розрахунок на активізацію участі комерційних банків у інвестиційному процесі може реалізовуватися тільки внаслідок ініціативних та ефективних дій держави, яка повинна на довгостроковій і стабільній основі закріплювати за інвестиціями статус найважливішого господарського пріоритету і її об'єкта найбільшого сприяння. Примусити банки вкладати кошти в інвестиційний процес без їх бажання сьогодні, не порушуючи ринкових принципів, уже неможливо. Вони можуть вирішувати це питання тільки самостійно, коли вкладення будуть надійними й безпечними, коли вони дадуть достатній прибуток на вкладені капітали і коли будуть гарантії, що ці кошти повернуться вчасно й у повному обсязі. Проблема залучення коштів для фінансування оновлення основних фондів реального сектора економіки пов'язані не лише із забезпеченням певного обсягу коштів.

Висновки. В економіці України необхідно створити умови, що стимулюватимуть взаємодію фінансового, промислового, страхового та інших капіталів у сфері малого бізнесу, що забезпечать формування і розвиток ринкових механізмів, їх функціонування та взаємозв'язки. У умовах ринкової економіки початкове формування основних фондів, їх функціонування і розширене відтворення здійснюється за рахунок фінансових ресурсів. Для формування використовуються власні, позикові і залучені кошти. Фінансування відновлення основних фондів малих підприємств являє собою фінансове забезпечення

відтворювального процесу частини формування матеріально-технічних ресурсів. Акумулявання фінансових ресурсів суб'єктами господарювання і їх подальший розподіл буде сприяти

відновленню основних фондів. Організація діяльності малих підприємств ставиться на міцну організаційну основу, має досить широкую законодавчу базу та нормативне регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайлов М. Г., Полятикіна Л. І., Славкова О. П. Організація бухгалтерського обліку на підприємствах малого бізнесу [Текст]. Навч. пос. — К.: Центр уч. літератури, 2008. — 320 с.
2. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу [Текст]: Навчальний посібник. / Під редакцією професора І. М. Брюховецького. — Суми: Обласна друкарня, Видавництво «Козацький вал», 2001. — 474 с.
3. Полятикіна Л. І. Стан та перспективи розвитку фермерських господарств в Україні / Л. І. Полятикіна, А. М. Кадацька // Інноваційна економіка: Науко-виробничий журнал. — Тернопіль, 2016. — № 1–2 (61). — С. 45.
4. Полятикін С. О. Особливості інноваційно-інвестиційної діяльності в зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / С. О. Полятикін // Економіка та суспільство. — 2017. — № 9. — Режим доступу: [http://](http://economyandsociety.in.ua)

- economyandsociety.in.ua.
5. Полятикіна Л. І. Методологічне та обліково-аналітичне забезпечення сталого розвитку підприємств малого бізнесу: монографія [Текст] / Л. І. Полятикіна. — Суми: Видавництво: ПП Винниченко М. Д., ФОП Литовченко С. Б., 2016. — 380с.
6. Сало І. В. Фінансово-кредитна система України та перспективи її розвитку. — К.: Наукова думка, 1995. — 177 с.
7. Мірошников П., Мірошников Л. Про оцінку економічної ефективності нової техніки // Економіка України. — 1997. — № 10. — С. 86–88.
8. Бондаренко А. Р. Джерела іновачійного бізнесу // Фінанси України. — 1998. — № 10. — С. 40–41.
9. Альоров Р. А. До питання про методи нарахування амортизації // Бухгалтерський облік. — 2007. — № 4. — С. 20–27.

REFERENCES:

1. Mykhaylov M. H., Poliatykina L. I., Slavkova O. P. (2008). *Orhanizatsiya bukhhalterskoho obliku na pidpryyemstvakh maloho biznesu* [Organization of accounting in small business enterprises]. Kyiv: Centr uchbovooi literatury. [in Ukrainian].
2. Fundamentals of entrepreneurship and agribusiness [Text]: Textbook. / Edited by Professor I. Briukhovetsky. — Sumy: Regional printing, publishing house «Cossack shaf», 2001. 474 p.
3. Poliatykina L. I. (2016). *Stan ta perspektyvy rozvytku fermerskykh gospodarstv v Ukraini* [Status and prospects of development of farms in Ukraine]. Ternopil. [in Ukrainian].
4. Poliatykin S. O. (2017). *Osoblyvosti innovatsiyno-investytsiynoi diyalnosti v zarubizhnykh krayinakh* [Features of innovation and investment activity in foreign countries]. Mukachevo: Available: <http://economyandsociety.in.ua>. [in Ukrainian].
5. Poliatykina L. I. (2016). *Metodolohichne ta oblikovo-analytychne zabezpechennya staloho rozvytku pidpryyemstv maloho biznesu* [Methodological and

- accounting and analytical support of sustainable development of small business enterprises]. Sumy: PE Vinnichenko M. D, PIE Litovchenko E. B. [in Ukrainian].
6. Salo I. V. (1995). *Finansovo-kredytna systema Ukrainy ta perspektyvy ii rozvytku* [Financial and credit system of Ukraine and prospects of its development]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Miroshnykov P. & Miroshnykov L. (1997). *Pro otsinku ekonomichnoyi efektyvnosti novoyi tekhniki* [About estimation of economic efficiency of new technics]. Kyiv: Economy of Ukraine. [in Ukrainian].
8. Bondarenko A. R. (1998). *Dzherela innovatsiynoho biznesu* [Sources of Innovation Business]. Kyiv. Finances of Ukraine. [in Ukrainian].
9. Al'orov R. A. (2007). *Do pitannia pro metody narakhuvannya amortyzatsiyi* [On the question of methods of accrual depreciation]. Visnyk Bukhalterskiy oblik [Bulletin of the Accounting]. 4. P. 20–27. [in Ukrainian].

УДК 330.341.1:332.1

Арзянцева Дар'я Андріївна

*Доцент кафедри менеджменту, фінансів,
банківської справи та страхування*

*Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук, доцент*

Захаркевич Наталія Петрівна

*Доцент кафедри менеджменту, фінансів,
банківської справи та страхування*

*Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук, доцент*

СУЧАСНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Arzyantseva D. A., Zakharkevych N. P. Modern Organizational and Legal Forms of Innovative Entrepreneurship

Abstract. The concept and significance of innovative and investment development of an enterprise in modern conditions have been researched in the article. The main organizational and legal forms of innovative entrepreneurship have been systematized, including those ones that depend on the degree of integration and centralization of management, as well as on the completeness of the research and production cycle. The feasibility of ensuring the effectiveness of innovative and investment activities of small enterprises has been grounded. The prospects for the creation of regional business incubators and their place in the intensification of the innovation policy of the territories have been determined. According to the challenges of the present, social, youth and “green” businesses are classified as priority specialized areas of incubation.

Key words: *innovative and investment development, organizational and legal forms, small innovative enterprises, business incubator.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується постійним зростанням значення інновацій. Тенденції соціально-економічних процесів, в першу чергу в розвинутих країнах, підтверджують, що інноваційний тип розвитку буде для них домінуючим, а економіка, відповідно, стає все більш динамічною та інноваційною. Забезпечення сталого зростання неможливе без створення нових інноваційних суб'єктів господарювання, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів і модернізації національної економіки в цілому.

Ефективність інноваційно-інвестиційної політики підприємства визначається не тільки правильним вибором основних пріоритетів в інноваційній сфері, а й, як правило, формуванням гнучкого механізму управління, здатного подолати в процесі своєї діяльності проблеми функціонування суб'єктів го-

сподарювання, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів і модернізації національної економіки в цілому.

сподарювання, забезпечити підвищення конкурентоздатності продукції та прибутковості бізнесу. Складовою такою механізмом є форми інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва, які охоплюють організаційно-економічні та правові аспекти реалізації науково-дослідної, техніко-технологічної, виробничої, комерційної функцій інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Досліджуваній проблематиці присвячені праці таких учених: Л. Водачка, О. Водачкової, А. Гальчинського, І. Жарикова, П. Завліна, С. Ільяшенко, М. Йохни, Н. Краснокутської, В. Матохіна, О. Мизрової, В. Пили, Б. Санто, В. Стадник, Г. Трифілової, А. Федалової, В. Хайдриха, О. Чмир, Й. Шумпетера. Проте досі в науковій літературі ведеться полеміка з приводу сутності інновацій та інноваційного розвитку, не досягнуто одностайності в питанні інвестиційної діяльності та відсутнє визначення категорії «інноваційно-інвестиційний розвиток підприємництва». На сьогодні низка питань теоретичного та практичного характеру стосовно впровадження та активізації інноваційних процесів залишаються невирішеними і дискусійними, що зумовлює доцільність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Враховуючи вищезазначене метою цієї статті є обґрунтування сутності дефініції «інноваційно-інвестиційний розвиток підприємництва», визначення сучасних організаційно-правових форм їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння суті досліджуваної проблеми необхідно, перш за все, визначитися з понятійним апаратом дослідження. Аналіз праць, які при-

свячені трактуванню інноваційного розвитку, дозволив виокремити два напрями його дослідження. Так, Й. Шумпетер [25], П. Завлін [15], І. Балабанова [2] є представниками предметно-технологічного підходу і розглядають інноваційний розвиток як кінцевий результат науково-технічної діяльності. Прихильники функціонального напрямку Б. Санто [18] та Б. Твісс [21] пов'язують інноваційний розвиток із функціями створення, впровадження, поширення нововведень та реалізації інноваційних проектів. Проте частіше інноваційний розвиток трактується з точки зору формування інноваційної моделі економічної системи на макrorівні. Як правило, під інноваційним типом розвитку розуміють «спосіб економічного зростання, заснований на постійних і систематичних нововведеннях, спрямованих на суттєве поліпшення всіх аспектів діяльності господарської системи, на періодичному перегрупуванні сил, обумовленому логікою НТП, метою і завданнями розвитку системи, можливістю використання певних ресурсних факторів у створенні інноваційних товарів і формуванні конкурентних переваг» [7, с. 58–59], а «інноваційною вважають таку модель розвитку, яка безпосередньо ґрунтується на отриманні нових наукових результатів та їх технологічному впровадженні у виробництво, забезпечуючи приріст ВВП, головним чином, за рахунок виробництва і реалізації наукоємної продукції та послуг» [10, с. 31]. На думку авторів, термін «розвиток» доцільно трактувати як прогрес окремих індикаторів стану системи. Тому в основу ідентифікації рівня інноваційного розвитку доцільно покласти предметно-технологічний підхід загалом і його результативну складову зокрема.

Так, результати проведеного дослідження щодо економічної сутності інноваційно-інвестиційних процесів дають можливість стверджувати, що основою

розвитку економічної структури будь-якого рівня складності є саме інноваційно-інвестиційний процес, який формує якісні та кількісні зміни в системі суспільного виробництва та створює суттєві наслідки, які визначають у кінцевому рахунку конкурентний статус суб'єктів підприємництва. Цілком очевидно, що ігнорування цих питань обертається недостатньою міжнародною конкурентоздатністю, слабкою організацією впровадження нових прогресивних розробок, а також характерною відсутністю засобів подолання інерції в управлінні виробництвом.

У зв'язку із вищезазначеним, під рівнем інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва пропонуємо розуміти ступінь прогресу фінансово-економічних і соціальних показників господарювання, який досягається за рахунок розробки та впровадження інновацій, вкладення інвестицій у будь-якій формі в матеріально-технічну, технологічну, кадрову, організаційно-управлінську підсистему суб'єкта господарювання.

Класифікація організаційних форм інноваційного підприємництва досить різноманітна. У зарубіжній і вітчизняній практиці не існує єдиного підходу до їх визначення, що обумовлює необхідність систематизації та узагальнення.

Залежно від ступеню інтеграції та централізації управління в роботах І. О. Галіці [4, с. 36] та інших дослідників [9, с. 15–16; 14, с. 198; 15] представлено три основні форми організації інноваційного підприємництва: адміністративно-господарську, програмно-цільову, ініціативну.

Адміністративно-господарська форма передбачає наявність науково-виробничого центру — великої або середньої корпорації, яка об'єднує під загальним керівництвом наукові дослідження і розробки, виробництво і збут продукції. Більшість вітчизняних фірм, що виконують наукові дослідження і дослідно-конструкторські

розробки, традиційно функціонують саме в такій формі.

Для вирішення сучасних науково-технічних завдань є *програмно-цільова* форма організації інноваційно-інвестиційного розвитку, що передбачає роботу учасників програм у своїх організаціях і узгодження їх діяльності з центром управління програмою. Організація інноваційного підприємництва на основі цільових програм особливо ефективна в тих сферах, де необхідні інноваційно-технологічні прориви. Для посилення зв'язку між науковими дослідженнями, з одного боку, проектуванням і розробкою різних принципово нових видів техніки, продукції, систем — з іншого, організовуються спеціальні центри. Велика увага приділяється створенню університетсько-промислових та університетських дослідних центрів [11; 12]. Комплексною формою організації взаємодії фундаментальної науки з виробництвом, поширеною в розвинених індустріальних країнах, є технопарки і технополіси.

Ініціативна форма організації інноваційного підприємництва полягає у фінансуванні науково-технічної, консультативно-управлінської та адміністративної допомоги винахідникам-«одинакам», ініціативним групам, а також малим фірмам, створеним для освоєння технічних та інших нововведень.

Незважаючи на високу концентрацію НДР у найбільших фірмах, слід звернути увагу на зростання ролі малого інноваційного бізнесу в генеруванні нововведень і підвищенні ефективності інноваційного процесу [4, с. 37]. Висока ефективність малих інноваційних підприємств пояснюється оперативним реагуванням на нові наукові ідеї і на рішення конкретних проблем, пов'язаних з отриманням кінцевого результату від реалізації інноваційного продукту. Великі інноваційні підприємства повільніше реагують на нові суспільні потреби та комерційно вигідне втілення нових ідей

у ринковий продукт. Проте, з погляду ефективності інноваційного процесу, і великі корпорації, і малі фірми мають переваги, що забезпечує формування конкурентних відносин у цій сфері.

Залежно від завершеності науково-виробничого циклу, можна виділити такі форми інноваційного підприємства: прості (переважно використовуються малими інноваційними підприємствами), повного науково-виробничого ланцюга та інтегровані структури, що синтезують виробничо-технологічний, інноваційний, інтелектуальний та інвестиційний компоненти різних суб'єктів.

Фрагментація виробничого процесу пов'язана з дробленням стадій інноваційного циклу і виконанням їх різними малими інноваційними фірмами. На етапі досліджень і розробок працюють фаблесс-фірми. Виключно виробництвом інноваційних товарів (контрактні виробники) займаються такі фірми, як: фаундрі-фірми, СЕМ, ЕМС, ОДМ. Фірмами з повним науково-виробничим ланцюгом є фаблайт-фірми, ІДМ, ОЕМ, spin-off та spin-out (останні форми також можуть мати неповний науково-виробничий цикл). Цим фірмам, залежності від перебування на різних стадіях інноваційного циклу, належать різні інноваційні компетенції. Розглянемо ці форми детальніше.

Фаблесс-компанія (fablescompany, від англ. Fab (fabrication) — виробництво та англ. less — суфікс, що позначає відсутність) спеціалізується тільки на розробці та продажу продукту, але не має власних виробничих потужностей. Щоб виготовити свою продукцію, вона передає технологію і розміщує замовлення на інших фірмах [13, с. 181]. Іншими словами, фірма використовує контрактне виробництво як особливий вид аутсорсингу. Відмовляючись від утримання власного виробництва, фірма-розробник отримує можливість більш ефективно використовувати свої

ресурси та сфокусувати зусилля тільки на дослідженнях і проектуванні кінцевого продукту. У свою чергу, контрактний виробник зосереджений на ефективній підтримці конкурентоспроможності виробничих потужностей.

Фірми, які не мають власних виробництв, мають переважно середній і малий розмір. Пов'язано це з відсутністю необхідності у витратах на виробничу базу і з тим, що більш серйозні та масштабні проекти виконуються великими фірмами з повним науково-виробничим ланцюгом.

Функціонування фаблесс-компаній розбиває науково-виробничий цикл на частини (проектування і розробка, виробництво компонентів, монтаж), що багаторазово знижує як бар'єр входу в галузь нових фірм, так і можливість розвитку цієї галузі в окремій країні [16, с. 158]. Модель фаблесс-компанії найкращим чином підходить для виходу на ринок нових фірм, зводячи до мінімуму стартові інвестиції.

Фаундрі-компанія (foundry) — фірма, яка надає послуги з виробництва основних компонентів для інших фірм. Будучи контрактним виробником, виробляє 100 % компонентів на замовлення для інших компаній, не займається створенням власних інноваційних продуктів [6, с. 67].

Фаблайт-компанії (fablite) — фірми, що мають у своєму складі повний науково-виробничий ланцюг і всі стадії розробки інноваційного продукту.

ОЕМ-компанія (Original Equipment Manufacturer — виробник устаткування і замовник) — фірма, яка і самостійно виробляє інноваційний продукт, і може залучати для розробки і виробництва інших контрактних виробників (СЕМ, ЕМС, ОДМ) [13, с. 181]. ОЕМ-продукцією є системні блоки або готові виробки, які не призначені для продажу кінцевому споживачу, а поставляються ОЕМ-компаніями для побудови систем вищого технологічного рівня або для

продажу під торговою маркою й у фірмовій упаковці OEM-компанії.

CEM-компанія (Contract Electronics Manufacturer — контрактний виробник) — фірма, що надає окремі виробничі послуги, такі як монтаж компонентів, виготовлення корпусів, збірка інноваційного продукту. Ці послуги можуть надаватися як для OEM-компаній, так і для інших CEM або EMS-компаній.

EMS-компанія (Electronics Manufacturing Services — контрактний виробник) — фірма, яка надає комплексні виробничі послуги. Замовник такої послуги (OEM-компанія) передає EMS-компанії технічну документацію, а потім отримує готовий до продажу інноваційний продукт.

ODM-компанія (Original Design Manufacturer — контрактний виробник) — фірма, що випускає інноваційний продукт власної розробки, але під маркою замовника. Такі фірми зберігають права власності на розробки і можуть здійснювати виробництво ідентичних продуктів під різними торговими марками для різних OEM-компаній [3, с. 161].

Спінофф-компанії (spin-off) — це підприємства, що відділилися від великих промислових корпорацій, вищих навчальних закладів, дослідницьких центрів. Часто такі компанії створюються для залучення інвестицій у конкретний інноваційний проект, активно субсидуються корпораціями і державою для вирішення певних інноваційних завдань [17, с. 105].

Спінаут-компанії (spin-out) — також від'єднуються від материнської компанії, але зберігають із нею тісні зв'язки, на відміну від спінофф-компаній, яким надається більша свобода дій, можливість самостійно розробляти інноваційні продукти або ж організувати виробництво. Спінаут-компанії зберігають підпорядкованість підприємству (науковій організації), яке їх створило, щодо фінансових і оперативних зв'язків

(фінансовий контроль, адміністративне обслуговування, підтримка керівництва, консультативна діяльність) [17]. Спін — компанії можуть створюватися як на базі корпоративних структур — підприємств, що активно займаються НДДКР і бажають вийти з результатами науково-дослідних розробок на ринок, так і на базі академічних структур — університетів, дослідних інститутів, наукових організацій, що прагнуть комерціалізувати результати своєї наукової діяльності [23, с. 94]. Створення спінофф- та спінаут-компаній — базова форма комерціалізації результатів наукових досліджень за кордоном.

Особливе місце серед форм малого інноваційного підприємництва займають *венчурні фірми*, тобто «ризикові» фірми, що представляють невеликі, але дуже гнучкі й ефективні підприємства, які створюються з метою апробації, доопрацювання і доведення до промислової реалізації «ризикових» інновацій [6, с. 63; 8; с. 174; 24, с. 148]. У деяких випадках венчурні фірми є тимчасовими організаційними структурами, які створюються під вирішення конкретної проблеми. Ці підприємства характеризуються високою активністю, яка пояснюється прямою особистою зацікавленістю працівників фірми і партнерів по венчурному бізнесу в успіху комерційної реалізації розробленої ідеї, технології, винаходу. Найбільшого поширення венчури отримали в наукоємних галузях економіки, де вони спеціалізуються на проведенні наукових досліджень і інженерних розробках. Достатньо часто венчурні підприємства функціонують не як самостійні суб'єкти господарювання, а як учасники інтегрованих інноваційних структур.

Представлені форми створення і розвитку інноваційного підприємництва одержали поширення у світовій практиці, оскільки сприяють залученню до інноваційних процесів малого бізнесу, збільшенню ефективності технологіч-

них процесів і підвищенню конкурентоспроможності продукції. Результативність малих підприємств в інноваційній сфері пояснюється такими причинами [1, с. 33; 19, с. 57]: — малі підприємства займаються розробками й освоєнням інновацій у тих сферах, які здаються для великих підприємств або неперспективними, або високоризиковими; — на відміну від великих підприємств, малі підприємства охоче беруться за розробку й освоєння оригінальних нововведень; — на великих підприємствах, як правило, розробкою, впровадженням, виробництвом і збутом нової наукомісткої продукції займаються окремі спеціалізовані підрозділи, відповідно відповідальність за кожен етап переходить від одних груп до інших, у малих же підприємствах всі ці етапи інноваційного процесу об'єднуються під керівництвом однієї особи, що прискорює отримання кінцевого результату інноваційної діяльності; — винахідницьким групам малих підприємств досить часто доводиться працювати в сферах, у яких дослідники не є професіоналами, через обмеженість підприємства в людських ресурсах, оскільки невелике підприємство не в силах залучати фахівців у різних галузях діяльності, а це часто сприяє виникненню нових оригінальних новаторських ідей і нового підходу до вирішення проблем; — швидко і гнучко реагують на зміну ринкового попиту завдяки звільненню від накопичених стереотипів у науковому пошуку, схильності до ризику, високій маневреності в прийнятті рішень.

До інтегрованих організаційних форм інноваційного підприємництва належать науково-технічні комплекси, інженерні центри, науково-технічні кооперативи, технополіси і науково-технологічні парки (технопарки), дослідні консорціуми й інкубатори, на кошти яких здійснюється комерціалізація інноваційного продукту. Великі форми інноваційного

підприємництва сприяють розвитку наукоємного виробництва, здійснення трансферу технологій для найшвидшого впровадження серед економічних агентів національної економіки.

Бізнес-інкубатор — це організації, що вирішують завдання, пов'язані з наданням допомоги малим, новоствореним підприємствам і підприємцям-початківцям, які хочуть, але не мають можливості започаткування власної справи, по створенню життєздатних потенційно комерціалізованих продуктів і ефективних виробництв на базі їх ідей. Маючи підтримку бізнес-інкубатора, підприємство має можливість отримати, наприклад, площу для офісу на пільгових умовах, засоби зв'язку, оргтехніку, необхідне обладнання тощо. Також у бізнес-інкубаторі проводяться навчання, надаються консультаційні послуги, пошук інвесторів, послуги спеціалістів з різних професій: бухгалтер, юрист, маркетолог, менеджер та ін. У низці випадків тут можна отримати обладнання на умовах лізингу, кредит на розвиток бізнесу та виходу підприємства на місцеві ринки [22; 23, с. 87].

Технопарки — форма територіальної концентрації наукових та освітніх організацій, фінансових інститутів, суб'єктів інноваційної підприємницької діяльності, що взаємодіють один з одним, а також з органами державної влади та місцевого самоврядування, здійснюють технологічне та організаційне забезпечення інноваційної підприємницької діяльності і реалізації венчурних проєктів [24, с. 72]. У межах технопарку може бути реалізовано повний цикл «дослідження — розробка — серійне виробництво». Для цього до складу технопарку, як правило, входять дослідницький центр, бізнес-інкубатор, промислова та експортна зони, маркетинговий центр, центр навчання, виробничої і побутової інфраструктури. Кожен з центрів спеціалізується на певному наборі інноваційних послуг. Головне завдання техно-

парку полягає у формуванні максимального сприятливого середовища для розвитку малих і середніх наукоємних інноваційних фірм [23, с. 87].

Технополіс — спеціально створений комплекс в одному регіоні поблизу центру наукових ідей, що включає фірми й установи, які охоплюють повний інноваційний цикл. Технополіси формуються на базі міст-полісів, які складаються із самого міста та передмістя, орієнтованих на попередньо визначений повний інноваційний цикл, що має довгострокову перспективу до 20 років [23, с. 87]. До складу технополісу може входити кілька технопарків, науково-дослідні інститути, великі компанії, інвестиційні банки, венчурні підприємства, консультаційні фірми з проблем управління, комп'ютерні центри та ін. Технополіс є прогресивнішою і всеосяжною формою організації науково-виробничих комплексів інноваційно-підприємницької діяльності [8, с. 123]. Його метою є формування науково-виробничого середовища для ефективного стратегічного розвитку перспективних технологій (на 15–20 років). Технополіс має потенціал комплексного вирішення соціально-економічних проблем міста як у короткостроковому, так і довгостроковому вимірі.

Техногенна долина розуміється в науковій літературі як територія, що охоплює одну або декілька адміністративно-територіальних одиниць (округів, районів), в економіці яких головну роль відіграють науково-виробничі комплекси: дослідницькі центри, які розробляють нові технології, і виробництва, засновані на застосуванні цих нових технологій. У складі техногенної долини зазвичай є і технополіси, і технопарки, і наукові парки різних типів [19, с. 40].

Через нестабільну політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні спостерігається зменшення показників діяльності університетської та академічної інфраструктури, забезпеченості

кваліфікованими науковими кадрами, що суттєво впливає на науково-освітній потенціал країни. У зв'язку з цим у найближчі роки в рамках курсу на модернізацію економіки та інтеграцію національного господарства в світовий економічний простір необхідно стимулювати розвиток регіональних науково-освітніх структур, які могли б сприяти створенню малих інноваційних підприємств, що генерують і впроваджують інновації у виробництво регіону. Найпростішою формою організації такої співпраці, як розглянуто вище, є створення регіональних (муніципальних) бізнес-інкубаторів.

На нашу думку, ініціатором та основним засновником таких структур повинні бути органи місцевого самоврядування (міська чи обласна рада) та місцеві органи державної влади (наприклад, в особі Департаменту економічного розвитку, промисловості та інфраструктури). Для функціонування бізнес-інкубатору необхідним є забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності малих і середніх підприємств, взаємодію бізнес-структур, науково-дослідне співробітництво між приватним і державним (комунальним) сектором. У зв'язку з цим, до складу засновників також можуть входити (табл. 1.): 1) фінансові установи, які готові сприяти розвитку підприємств-клієнтів бізнес-інкубатора; 2) галузеві спілки (економістів, платників податків, промисловців і підприємців тощо); 3) науково-дослідні та вищі навчальні заклади регіону; 4) територіальні відділення Державної служби зайнятості; 5) інші суб'єкти.

Як показує вітчизняний досвід, потужні науково-виробничі об'єднання виникають на базі великих науково-дослідних чи освітніх установ, внаслідок чого їхня увага концентрується на масштабних інноваційних проєктах (як правило, галузевого характеру). Однак значним потенціалом володіють середні та малі ВНЗ, які можуть гнучко реа-

Функції суб'єктів регіонального бізнес-інкубатора

Суб'єкти регіонального бізнес-інкубатора	Функції
Засновники	
Органи місцевого самоврядування	фінансова підтримка та організаційно-методичне забезпечення діяльності учасників бізнес-інкубатора;
Департамент економічного розвитку, промисловості та інфраструктури	нагляд за реалізацією програми розвитку молодіжного підприємництва; розробка та організація реалізації заходів, спрямованих на розвиток інкубатора; звернення за методичною, інформаційною, організаційною допомогою до інших засновників та зацікавлених сторін.
Науково-дослідні та вищі навчальні заклади регіону	пошук інвесторів, грантів; участь у розробці інноваційних проєктів, обмін досвідом; консультаційне та методичне забезпечення діяльності учасників бізнес-інкубатора (бізнес-планування, ведення бухгалтерського обліку, аудит, юридичні послуги); організація навчальних програм практичного навчання з основ підприємництва (наприклад, бухгалтерський облік, маркетинг); інформування молодих науковців та студентів про перспективні напрями розвитку підприємництва, що відповідають їх фаховій підготовці (спеціальності); надання можливості студентам (на період практики, стажування) навчитись практичним основам ведення бізнесу на прикладі резидентів інкубатора.
Фінансові установи	надання допомоги у формуванні фінансових ресурсів, у т. ч. на пільгових умовах, пошук інвесторів; консультаційні послуги з питань бухгалтерського обліку, аудиту, оподаткування.
Галузеві спілки	консультаційні послуги з питань діловодства, бухгалтерського обліку, аудиту, оподаткування, економічного обґрунтування бізнес-плану, юридичні послуги тощо.
Територіальні відділення Державної служби зайнятості	проведення спеціальних курсів, семінарів, круглих столів, виставок; організація підбору спеціалістів на замовлення працедавців, надання необхідної професійної підготовки; надання консультаційних послуг.
Учасники-резиденти	
Новостворені підприємства	ініціювання бізнес-проєкту та його техніко-економічне обґрунтування;
Підприємства, що модернізуються	співфінансування реалізації бізнес-проєкту відповідного до умов укладеного договору; участь у спеціальних заходах, передбачених програмою інкубації.
Задучені виконавці проєкту	
Інвестори	фінансування (часткове чи повне) забезпечення діяльності резидентів бізнес-інкубатора відповідно до договору;
Фізичні особи	волонтерство та благодійна допомога реалізації бізнес-проєкту;
Підприємства-партнери	надання в оренду офісних і виробничих приміщень, лізингові послуги; сприяння в матеріально-технічному забезпеченні;
ЗМІ	розповсюдження інформації про діяльність бізнес-інкубатора; популяризація інноваційного підприємництва в регіоні; сприяння пошуку партнерів для реалізації бізнес-проєктів.

Примітка. Складено авторами.

гувати на потреби суспільства та бізнесу, надаючи підтримку для старту підприємств у різних сферах. При цьому, вважаємо, що засновником/учасником бізнес-інкубатора можуть бути одночасно декілька ВНЗ, конкуренція між якими буде сприяти активізації наукової та прикладної діяльності, розробці альтернативних інноваційних рішень.

Попередній етап роботи зі створення і запуску регіонального (муніципального) бізнес-інкубатора полягає в дослідженні стану території з метою виявлення існуючих проблем і визначення пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку, в діагностиці стану малого підприємництва на досліджуваній території, а також в аналізі отриманих результатів. Мова йде про вибір типу бізнес-інкубатора — універсального або спеціалізованого призначення. Наприклад, в окремих регіонах України активно розвиваються туристичні бізнес-інкубатори, що зосереджуються на просуванні екотуризму. Однак слід пам'ятати, що спеціалізація несе в собі додаткові ризики, в той же час дозволяє цілеспрямовано впливати на вирішення ключових проблем регіону (міста). Водночас завжди є низка загальних завдань, що потребують вирішення, тому може бути створений універсальний бізнес-інкубатор з виділенням пріоритетних напрямів інкубування, обумовленими засновниками.

Відповідно до викликів сьогодення до пріоритетних спеціалізованих напрямів інкубування можемо виділити такі: соціальний, молодіжний, «зелений» бізнес.

Так, мета функціонування *соціального інкубатора* вбачається нами в таких аспектах:

1) по-перше, залучення до підприємницької, в тому числі інноваційної, діяльності найбільш соціально вразливих верств населення (інваліди, переселенці, малозабезпечені);

2) по-друге, стимулювання розвитку соціального підприємництва. Це бізнес

з переважно соціальними завданнями, прибуток якого у більшості випадків реінвестується з цими цілями в бізнес або в суспільство, може частково перерозподілятися між стейкхолдерами [20, с. 9, 11]. Специфіку соціального підприємництва визначають три взаємопов'язані характеристики: соціальне призначення (підприємство створюється спеціально для реалізації соціальної мети, й отриманий прибуток направляється на її реалізацію); економічна стійкість (фінансові ресурси формуються за рахунок продажу товарів і послуг, а не грантів і пожертв); впровадження інновацій (якісно нової комбінації ресурсів, які раніше не використовувалися і пропонує новий, більш ефективний спосіб досягнення мети організації. Прикладами таких соціально орієнтованих підприємств є спортивні секції для людей з обмеженими фізичними здібностями; культурно-розвиваючі секції для людей з обмеженими фізичними здібностями: танці для людей в інвалідних візках; малювання/скульптура/театральне мистецтво для сліпих тощо); соціальні центри «денного перебування» для літніх, самотніх людей та людей з особливими потребами; спеціалізовані мобільні центри (бібліотечні, інформаційні, освітні, діагностичні) для кращого охоплення населення відповідними послугами, зокрема в сільській місцевості; соціальні магазини тощо.

Молодіжний бізнес-інкубатор створюється для забезпечення умов швидкого досягнення економічної самостійності нових підприємств, заснованих молоддю. Молодіжне підприємництво є особливо ризикованим видом діяльності, зокрема з причин значної конкуренції, адміністративних бар'єрів, високої вартості кредитних ресурсів, у той же час саме молодь визначає творчий інноваційний тип господарювання. Тому інкубування молодіжного бізнесу дозволяє не лише ефективно вирішити проблему зайнятості молоді, форму-

вання прошарку середнього класу, а й сприятиме модернізації різних галузей національної економіки, досягнення конкурентоспроможності продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках. Різновидом молодіжного бізнес-інкубатора є студентські інкубатори, які можуть утворюватись безпосередньо при ВНЗ з метою об'єднання науково-педагогічних працівників і студентів для реалізації інноваційних стартап-проектів.

Питання раціонального використання ресурсів займає ключове місце в системі заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання, а перспективи євроінтеграції посилюють вимоги до екологізації виробництва. Зважаючи на це, до перспективних напрямів інноваційного підприємництва нами віднесено «зелені» *бізнес-інкубатори*, що спеціалізуються на створенні нових підприємств або модернізації діючих відповідно до принципів сталого ресурсовикористання, забезпечення екологічності продукції, процесів виробництва та споживання. Серед таких підприємств слід виділити енергосервісні компанії (ЕСКО) — це фізичні або юридичні особи, які надають енергетичні послуги та (або) інші заходи з покращення енергоефективності на об'єктах або в приміщеннях користувача і при цьому бере на себе певну частку фінансового ризику.

Сплата за надані послуги базується (в цілому або частково) на досягненні покращення показників енергоефективності та на відповідності іншим узгодженим критеріям виконання [5]. Оплата послуг безпосередньо залежить від рівня економії (рівня скорочень витрат на споживання паливно-енергетичних ресурсів і комунальних послуг), досягнутого в результаті здійснення ресурсоефективних заходів. Така структура отримуватиме оплату за надані послуги виключно в разі досягнення економії і, що найважливіше, з коштів, що вивільнюються в результаті такої економії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших кроків у даному напрямку. Таким чином, бізнес-інкубатор є дієвим інструментом розвитку регіональної інноваційної інфраструктури, що забезпечує зближення науки і виробництва, формування економічних і організаційних умов для створення нових, наукомістких виробництв, що відповідають сучасним вимогам розвитку суспільства. Цей механізм допоможе виділити і підтримати найбільш пріоритетні напрями розвитку бізнесу, які здатні вирішувати найбільш гострі проблеми місцевої громади, сприяють поліпшенню соціальної обстановки, підвищенню зайнятості населення, формування конкурентного середовища та розвитку потенціалу території.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акмаєва Р. И. Инновационный менеджмент малого предприятия, работающего в научно-технической сфере / Р. И. Акмаєва. — Ростов н/Д: Феникс, 2012. — 541, [1], с.
2. Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент : учеб. пос. / И. Т. Балабанов. — СПб. : Питер, 2001. — 304 с.
3. Вавдійчик І. М. Особливості контрактного виробництва як інноваційного джерела формування товарних ресурсів / І. М. Вавдійчик // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. — 2014. — № 3. — С. 161–164.
4. Галиця І. О. Симбіозна форма організації інноваційного бізнесу. Обґрунтування ефективності інноваційних концернів / І. О. Галиця // Вісник НАН України. — 2001. — № 7. — С. 36–48.
5. Енергосервісні контракти. Можливості та перспективи в Україні. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eeau.org.ua/wp-content/uploads/2015/12/ESCO_brochure_UA.pdf.
6. Зайченко К. С. Організаційні форми малих інноваційних підприємств: їх види та особливості / К. С. Зайченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка. — 2015. — Т. 23, вип. 9(1). — С. 61–67.
7. Захарченко В. І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансфор-

- мації економіки : навч. посіб. / В. І. Захарченко, Н. М. Корсікова, М. М. Меркулов. — К. : Центр навчальної літератури, 2012. — 448 с.
8. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку. Монографія / В. В. Зянько. — Вінниця: УНІВЕРСУМ — Вінниця, 2008. — 397 с.
9. Инновационная деятельность на предприятии АПК: краткий курс лекций для студентов 3 курса бакалавриата (направления подготовки) 38.03.02. «Менеджмент» / Сост.: Л.А. Третьяк // ФГБОУ ВПО «Саратовский ГАУ». — Саратов, 2016. — 55 с.
10. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І. Федулової. — К. : Основа, 2005. — 552 с.
11. Лапин Н. И. Теория и практика инноватики / Н. И. Лапин. — М.: Университетская книга; Логос, 2008. — 328 с.
12. Медынский В. Г. Инновационный менеджмент / В. Г. Медынский. — М.: Инфра-М, 2009. — 304 с.
13. Можасва Е. А. Современные формы малого инновационного предпринимательства в разрезе фрагментации научно-производственной цепи / Е. А. Можасва // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ». — 2014. — Том 5. — № 4. — С. 179–184.
14. Научно-технический прогресс: экономика и управление / под ред. Ю. В. Яковца. — М. : Экономика, 1998. — С. 194–203.
15. Основы инновационного менеджмента: теория и практика / под ред. П. Н. Завалина. — М. : ОАО «НПО «Издательство «Экономика», 2000. — 475 с.
16. Парсяк В. Н. Типология інжинірингового аутсорсингу в суднобудуванні / В. Н. Парсяк, О. Ю. Жукова // Актуальні проблеми економіки. — 2016. — № 12. — С. 157–166.
17. Порхун Е. Ю. Возможность применения моделей «спин-офф» и «спин-аут» при организации инновационных компаний [Электрон. ресурс] / Е. Ю. Порхун // Креативная экономика. — 2011. — № 5 (53). — С. 103–108. — Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru/articles/3420>.
18. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Б. Санто. ; общ. ред. и вступ. ст. Б. В. Сазонова. — [пер. с венг.]. — М. : Прогресс, 1990. — 295 с.
19. Сапир Е. В. Малые инновационные предприятия в научно-образовательном кластере региона / Е. В. Сапир, А. И. Волкова ; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. — Ярославль : ЯрГУ, 2015. — 169 с.
20. Социальное предпринимательство: новые перспективы: Пособие по теории и практике социального предпринимательства. — Бишкек, 2011. — 38 с.
21. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс; сокр. пер. с англ.; науч. ред. К. Ф. Пузыря. — М. : Экономика, 1989. — 271 с.
22. Чмырь Е. С. Некоторые аспекты развития инфраструктуры образования, науки и инноваций / Е. С. Чмырь // Проблемы і перспективи інноваційного розвитку економіки: Матеріали ХХІ міжнародної науково-практичної конференції, Том І, Частина ІІ, Одеса, 12–15 вересня 2016 р. / Національна академія наук України, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України», Київ ; Одеса: 2016. — С. 200–204.
23. Швець В. Я. Трансфер інновацій у логістичних системах : навч. посіб. / В. Я. Швець, Г. В. Баранець ; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. — Д. : НГУ, 2015. — 219 с.
24. Шмелева Д. В. Организационно-правовые формы инновационного предпринимательства в Российской Федерации: монография / Д. В. Шмелева; под ред. д.ю.н. М. А. Егоровой. — М.: Юстицинформ, 2016. — 184 с.
25. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. — [пер. с англ.]. — М. : Прогресс, 1982. — 455 с.

REFERENCES:

1. Akmayeva G. I. (2012). *Innovatsionnyy menedzhment malogo predpriyatiya, rabotayushchego v nauchno-tekhnicheskoy sfere* [Innovative management of a small enterprise operating in the scientific and technical sphere]. Rostov n/D. Feniks. 541 p. [in Russian].
2. Balabanov I. T. (2001). *Innovatsionnyy menedzhment: ucheb. pos.* [Innovative Management: training manual]. SPb. Piter. 304 p. [in Russian].
3. Vavdiychik I. M. (2014) *Osobennosti kont-raktnogo proizvodstva kak innovatsionnogo istochniki formirovaniya tovarnykh resursov* [Features of Contract Production as an Innovative Source for Formation of Commodity Resources]. Nauchnyy vestnik Poltavskogo universiteta ekonomiki i trgovli. Seriya: Ekonomicheskiye nauki. [Scientific Herald of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences]. No. 3. P. 161–164. [in Russian].
4. Galitsa I. A. (2001). *Simbioznye forma organizatsii innovatsionnogo biznesa. Obosnovaniye effektivnosti innovatsionnykh kontsernov* [Symbiotic Form

- of Organizing an Innovative Business. Justification of the Effectiveness of Innovative Concerns] / I.A. Galitsa // Vestnik NAN Ukrainy [Herald of the National Academy of Sciences of Ukraine.]. No. 7. P. 36–48. [in Russian].
5. *Energoservisnyye kontrakty. Vozmozhnosti i perspektivy v Ukraine*. [Energy Service Contracts. Potentials and Perspectives in Ukraine.]. Available: http://ceau.org.ua/wp-content/uploads/2015/12/ESCO_brochure_UA.pdf. [in Russian].
6. Zaychenko K. S. (2015). *Organizatsionnyye formy malyykh innovatsionnykh predpriyatiy: ikh vidy i osobennosti* [Organizational Forms of Small Innovative Enterprises: Their Types and Features]. Vestnik Dnepropetrovskogo universiteta. Seriya: Ekonomika. [Herald of Dnepropetrovsk University. Series: The Economy]. Part. 23, edit. 9(1). P. 61–67. [in Russian].
7. Zakharchenko V. I., Korsikova N. M., Merkulov M. M. (2012) *Innovatsionnyy menedzhment: teoriya i praktika v usloviyakh transformatsii ekonomiki: ucheb. posobiye*. [Innovation Management: Theory and Practice in the Transformation of Economics: Teach. manual.]. Kyiv. Center for Educational Literature. 448 p. [in Russian].
8. Zyan'ko V. V. (2008) *Innovatsionnoye predprinimatel'stvo: susbchnost', mekhanizmy i formy razvitiya. Monografiya* [Innovative Entrepreneurship: the Essence, Mechanisms and Forms of Development. Monograph], UNIVERSUM — Vinnitsa, Vinnitsa, 397 p. [in Ukrainian].
9. Tret'yak L. A. (2016) *Innovatsionnaya deyatel'nost' na predpriyatii APK: kratkiy kurs lektsiy dlya studentov 3 kursa bakalavriata (napravleniya podgotovki) 38.03.02. «Menedzhment»* [Innovative Activity at the Agroindustrial Complex: Brief Course of Lectures for 3rd Year Undergraduate Students (training directions) 38.03.02. «Management»] // FGBOU VPO «Saratovskiy GAU». [FGBOU VPO «Saratov SAU»], Saratov. 55 p.. [in Russian].
10. Fedulova L. I. (2005). *Innovatsionnoye razvitiye ekonomiki: model', sistema upravleniya, gosudarstvennaya politika* [Innovative Economic Development: Model, Management System, State Policy]. Moscow. Osnova. 552 p. [in Russian].
11. Lapin N. I. (2008). *Teoriya i praktika innovatiki* [Theory and Practice of Innovation Theory]. Moscow. University book; Logos. 328 p. [in Russian].
12. Medynskiy V. G. (2009) *Innovatsionnyy menedzhment* [Innovation Management]. Moscow. Infra-M. 304 p. [in Russian].
13. Mozhayeva E. A. (2014) *Sovremennyye formy malogo innovatsionnogo predprinimatel'stva v razreze fragmentatsii nauchno-proizvodstvennoy tsepi* [Modern Forms of Small Innovative Entrepreneurship in the Context of the Fragmentation of the Scientific and Production Chain]. Elektronnoye nauchnoye izdaniye «Uchenyye zametki togu» [The electronic scientific publication «Scientists notes of POSU»]. Part 5. No. 4. P. 179–184. [in Russian].
14. Yakovets V. (1998). *Nauchno-tekhnicheskyy progress: ekonomika i upravleniye* [Scientific and Technological Progress: Economics and Management]. Moscow. Economy. P. 194–203. [in Russian].
15. Zavlin P. N. (2000) *Osnovy innovatsionnogo menedzhmenta: teoriya i praktika* [Fundamentals of Innovation Management: Theory and Practice]. Moscow. JSC «NPO» Publishing House «Economics». 475 p. [in Russian].
16. Parsyak V. N., Zhukova A. Yu. (2016). *Tipologiya inzhiniringovogo outsorsinga v sudostroyenii* [Typology of Engineering Outsourcing in Shipbuilding] . Aktual'nyye problemy ekonomiki. [Actual Problems of the Economy]. No. 12. P. 157–166. [in Ukrainian].
17. Porkhun E. U. (2011) *Vozmozhnost' primeneniya modeley «spin-off» i «spin-out» pri organizatsii innovatsionnykh kompaniy* [Possibility of Using «Spin-off» and «Spin-out» Models in the Organization of Innovative Companies]. Kreativnaya ekonomika. [Creative Economy]. No. 5(53). P. 103–108. Available: <http://www.creativeconomy.ru/articles/3420>. [in Russian].
18. Santo B. (1990). *Innovatsiya kak sredstvo ekonomicheskogo razvitiya* [Innovation as a Means of Economic Development]. Moscow. Progress. 295 p. [in Russian].
19. Sapiro E. V., Volkova A. I. (2015). *Mahyye innovatsionnyye predpriyatya v nauchno-obrazovatel'nom klasterne regiona* [Small Innovative Enterprises in the Scientific and Educational Cluster of the Region]. Yaroslavl'. Yar. State University. 169 p. [in Russian].
20. *Sotsial'noye predprinimatel'stvo: novyye perspektivy: Posobiye po teorii i praktike sotsial'nogo predprinimatel'stva* (2011). [Social Entrepreneurship: New Perspectives: A manual on the Theory and Practice of Social Entrepreneurship]. Bishkek. 38 p. [in Russian].
21. Tvis B. (1989). *Upravleniye nauchno-tekhnicheskimi novovvedeniyami* [Management of Scientific and Technical Innovations]. Moscow. Economics. 271 p. [in Russian].
22. Chmyr' E. S. (2016) *Nekotoryye aspekty razvitiya infrastruktury obrazovaniya, nauki i innovatsiy* [Some Aspects of the Development of the Infrastructure of Education, Science and Innovation]. Problemy i perspektivy innovatsionnogo razvitiya ekonomiki: Materialy XKHI mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii [Problems and Perspectives of

- Innovative Economic Development: Materials of the XXI International Scientific and Practical Conference], part I, Odessa, 12–15 sentyabrya 2016. Natsional'naya akademiya nauk Ukrainy, GU «Institut issledovaniy nauchno-tekhnicheskogo potentsiala i istorii nauki im. G. M. Dobrova NAN Ukrainy», Kiyev. Odessa. p. 200–204. [in Russian].
23. Shvets V. Y., Baranec V. (2015). *Transfer innovatsiy v logisticheskikh sistemakh: ucheb. posobiye*. [Transfer of Innovations in Logistics Systems: Teach. manual]. Dnipro. NMU. 219 p. [in Ukrainian]
24. Shmeleva D. V. *Organizatsionno-pravovyye formy innovatsionnogo predpri-nimatel'stva v Rossiyskoy Federatsii: monografiya* [Organizational and Legal Forms of Innovation Entrepreneurship in the Russian Federation: Monograph]. Moscow. Justicinform. 184 p. [in Russian].
25. Shumpeter Y. (1982) *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya (Issledovaniye Predprinimatel'skoye pribyli, kapitala, kredita, protsenta i tsikla kon'yunktury)* [The Theory of Economic Development : an Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle]. Moscow. Progress 455 p. [in Russian].

УДК: 346

Яновицька Анна Віталіївна

*Старший викладач кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА У НОВІЙ РЕДАКЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Yanovytzka A. V. The Principles of Commercial Proceeding at the New Edition of the Code of Commercial Proceedings of Ukraine

Abstract. The article devoted to principles of commercial proceeding. It deals with the part 3 of Article 2, which fixed in the Code of Commercial Proceedings of Ukraine at the first time. The positions of scientists at the concepts of principles were analyzed. Payed attention on replacement of some principles of commercial proceeding at basic international proceeding principles. Such as «the rule of law» and «the reasonable time». A general conclusion is made concerning the theoretical and practical importance of fixing of principles of commercial proceeding in the Code of Commercial Proceedings of Ukraine.

Key words: *principles of proceeding, commercial proceeding, proceeding of Ukraine, the Code of Commercial Proceedings of Ukraine.*

Як зазначено у Конституції України, юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. При цьому, саме Господарський процесуальний кодекс України (далі — ГПК) [1] встановлює, що юридичні особи та фізичні особи — підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду. Однак, ефективність такого захисту залежить від рівня правового регулювання процесуальних відносин, що базується на керівних принципах судочинства.

У науковій літературі існує багато думок вчених щодо поняття «принцип». Як правило воно використовується в етимологічному значення як вихідне положення будь-якого явища [2, с. 24]. Принципи права є об'єктом наукових

досліджень не лише представників загальної теорії та філософії права, галузевих наук, а також міжнародного права. Оскільки принцип є «вихідний початок», «керівна ідея», «основа», то, отже, він характеризується не абстрактною загальністю, а безпосередньо пов'язаний з сутністю, основою явищ і процесів і є досить стійким, постійним. У випадках, як зазначає О. Гришук, коли принципи не усвідомлені вченими, не закріплені прямо і безпосередньо чинним законодавством, правові норми виявляються недосконалими, малоєфективними і не приводять до очікуваних результатів [3, с. 16, 19]. У науці виділяють такі ознаки принципів:

- 1) нормативне закріплення;
- 2) здійснення за допомогою механізму реалізації правових норм;
- 3) визначення змісту або механізму реалізації правових норм [4; 3, с. 91].

На рівні загальносоціальних пріоритетів, як зазначає Д. Слинко, принципи права та процесу взаємодіють,

доповнюють один одного, збігаються за ступенем значущості [2, с. 24]. Принципи господарського судочинства знаходять свій прояв на всіх стадіях господарського процесу і, відповідно, повинні закріплюватись у процесуальному законодавстві.

У грудні 2017 року набрав чинність Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», що продовжило нелегкий процес перебудови і вдосконалення судової системи і процедури судочинства в Україні. У пояснювальній записці до проекту даного Закону зазначалось, що на недосконалість судового захисту в Україні неодноразово вказував у своїх рішеннях щодо України Європейський суд з прав людини, вказуючи на проблеми української судової системи. Метою законопроекту є нормативне врегулювання процесуальних механізмів, які мають забезпечити ефективний, справедливий, неупереджений та своєчасний захист прав і свобод особи в суді. Він сприятиме подоланню процесуальних проблем, які перешкоджають ефективному судовому захисту в Україні.

При прийнятті процесуальних рішень і застосуванні будь-яких процесуальних норм суд має керуватися у першу чергу основним завданням судочинства, яким є ефективний захист прав та інтересів особи. Законопроект передбачає низку змін, направлених на забезпечення таких засад судочинства, як змагальність, диспозитивність та пропорційність [5].

У науковій літературі розроблено низку критеріїв класифікації принципів господарського судочинства. О. Беяневич зауважує, що всі принципи поділяються на дві великі групи: 1) принципи організаційно-функціональні, що визначають судоустрій та

процес одночасно; 2) принципи функціональні, що визначають процесуальну діяльність суду та учасників процесу. Разом з тим, у літературі з господарського процесу зазначається, що ці дві групи принципів знаходяться у взаємному зв'язку, внаслідок чого немає принципів суто організаційних чи суто функціональних [6]. При цьому слід наголосити, що представлення будь-якого переліку принципів судочинства, залежить від джерел їх закріплення: міжнародні акти, Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України, законодавство про судоустрій.

Загалом, до принципів господарського судочинства відносять такі принципи: законності, здійснення правосуддя судом, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, незалежності суддів, гласності розгляду справи та повної фіксації технічними засобами, об'єктивної істини, змагальності сторін, обов'язковості рішень суду, мови судочинства та справедливості [4, с. 91].

Враховуючи мету даної статті, для нас важливо проаналізувати принципи господарського судочинства у контексті їх відображення у новій редакції Господарського процесуального кодексу України. Як зазначено у частині 3 статті 2 ГПК, основними засадами (принципами) господарського судочинства є:

- 1) верховенство права;
- 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 4) змагальність сторін;
- 5) диспозитивність;
- 6) пропорційність;
- 7) обов'язковість судового рішення;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках;

10) розумність строків розгляду справи судом;

11) неприпустимість зловживання процесуальними правами;

12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

Слід підкреслити, що саме останні зміни процесуального законодавства посприяли встановленню цього чіткого, хоча й не вичерпного переліку принципів. Однак, як видно він не повною мірою узгоджується із переліками, які пропонуються у науковій літературі.

Першим ГПК називає принцип *верховенства права*. Однак, ще донедавна у наукових працях точилася дискусія щодо співвідношення «верховенства права» та «законності». Як зазначає О. Капля, дискусійне питання щодо поєднання та співвідношення права і закону поширилось серед науковців настільки, що в результаті утворились цілі концепції поглядів стосовно цієї проблеми. У процесі наукової розробки сформувалась певна група прихильників переваги принципу верховенства права над законністю, група, що представляє право і закон комплексно, визначаючи таке поєднання як «правозаконність», та група, яка визнає їх залежними і нерозривними, схильючись більше до верховенства закону [7, с. 127–128]. На конституційному рівні принцип законності формувався на основі принципу верховенства права і нормативно закріплювався у процесуальних кодексах.

Сьогодні, як аналізує О. Гришук, є загальновизнаним, що однією з новітніх тенденцій розвитку правової системи України є подолання позитивістського підходу, в межах якого право отожднювалося із законом. Поняття права вже не зводять до сукупності правових норм, які виражають волю держави і забезпечуються її примусовими санкціями, а визначають через надпозитивні соціальні регулятори — справедливість, норми моралі, звичаї, традиції, принци-

пи права, які є категоріями природного права. Якщо закон не узгоджується із змістом такого розуміння права, його визнають неправовим, нелегітимним, а його дія унеможливується. Механізм унеможливлення дії неправового закону ґрунтується на принципі верховенства права. У випадку суперечності між природним правом та законом треба виходити із пріоритету першого [3, с. 21].

Очевидно саме такі тенденції до праворозуміння, зумовили внесення змін до Конституції України [8], де тепер у статті 129 вказується, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. У Господарському процесуальному кодексі України також принцип законності окремо більше не виділяється.

Наступний принцип — *диспозитивності*. У літературі розповсюджені визначення принципу диспозитивності як свободи сторін у розпорядженні своїми матеріальними й процесуальними правами, як можливості (права) зацікавленої особи впливати на рух господарського процесу, однак як зауважує Г. Ільющенко, вони не позбавлені певних недоліків. Так, основним недоліком однієї з концепцій змісту диспозитивності, відповідно до якої цей принцип є рушійною силою судового процесу, є віднесення до суб'єктів диспозитивності всіх осіб, які беруть участь у справі (незалежно від їхнього характеру та юридичного інтересу), а також суду. Таке широке розуміння диспозитивності суперечить її сутності. Безумовно, диспозитивність є рушійною силою судочинства, проте жодним чином не єдиним принципом, що впливає на рух справи. Низку процесуальних дій суд зобов'язаний вчинити не з ініціативи сторін і не за власним розсудом, а за прямою вказівкою закону. Усі ці дії впливають на розвиток і завершення процесу, проте не мають ні найменшого відношення до диспозитивності [9, с. 154].

Сучасний стан процесуального законодавства відтепер, на наш погляд, дещо звужуватиме сферу наукових дискусій щодо процесуальних принципів. Так, вперше диспозитивність господарського судочинства як принцип знайшов своє відображення у окремій статті ГПК — статті 14. Аналіз її норм показує, що диспозитивність проявляється у діях конкретних осіб, при чому не обов'язково зі статусом сторони справи. По-перше, цей принцип стосується розпорядження процесуальними правами осіб, які відповідно до статті 4 ГПК, мають право на звернення до господарського суду. По-друге, елементи диспозитивності притаманні окремій процесуальній діяльності суду: збиранню доказів у господарській справі, крім випадків, встановлених ГПК. По-третє, право розпорядження правами щодо предмета спору на власний розсуд — закріплюється за учасником справи та за особою, в інтересах якої заявлено вимогу, якщо вона володіє процесуальною дієздатністю.

Історичний огляд розвитку принципу *пропорційності*, надав можливість С. Погребняку дійти висновку, що на сьогодні цей принцип можна знайти у різних формулюваннях багатьох національних та наднаціональних правових систем. Він визнається загальним принципом права ЄС. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на відміну від права ЄС, принцип пропорційності прямо не закріплений. Незважаючи на це він є одним із найважливіших принципів, який, мабуть, найбільш часто застосовується у практиці Європейського суду з прав людини [10, с. 51].

В силу останніх змін процесуального законодавства, принцип пропорційності тепер чітко передбачено у ГПК. Доцільність його застосування у господарському судочинстві залежить від низки факторів, приблизний перелік яких передбачається у статті 15 ГПК. Враховую-

чи вимоги пропорційності, суд відтепер може визначати форму господарського судочинства, у якій доцільно розглядати той чи інший господарський спір: наказного провадження, позовного загально-го чи спрощеного провадження.

Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави; невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом [11].

Чітке й однозначне встановлення *обов'язковості судового рішення* у статті 129 Конституції України, розкривається і у ГПК, зокрема у статті 18. Норма про обов'язковість судового рішення не нова для ГПК.

Однак, коли раніше обов'язковість мала, так би мовити, географічний критерій — на усій території України, то у новій редакції вона має ще й чітку суб'єктну спрямованість — обов'язковість до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України.

ГПК чітко виділяє серед принципів судочинства, *забезпечення права на апеляційний перегляд справи та забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення* у визначених законом випадках. Попередня редакція ГПК встановлювала право апеляційного та касаційного оскарження у спеціальних статтях відповідних розділів: Розділу XII «Перегляд судових рішень в апеляційному порядку» та Розділу XII-1 «Перегляд рішень у касаційному порядку».

На сьогодні, право на оскарження та перегляд судового рішення, у першу

чергу визначається як один із основоположних принципів господарського судочинства, який закріплений у статті 17 і розкривається у статтях 254 та 287 ГПК. Це й не дивно, адже цей принцип закріплений і у Конституції України, норми якої є нормами прямої дії, і зміст будь-якого нормативно-правового акта повинен відповідати Основному Закону.

Щодо змістового наповнення вказаних статей ГПК, то тут слід зазначити, що законодавець змінив коло осіб, яким надано таке право. Відповідно до статей 91 та 107 ГПК попередньої редакції, такими особами були: 1) сторони у справі, 2) прокурор, 3) треті особи, 4) особи, які не брали участь у справі, якщо господарський суд вирішив питання про їх права та обов'язки. Тепер це: 1) учасники справи та 2) особи, які не брали участі у справі, якщо господарський суд вирішив питання про їхні права, інтереси та/або обов'язки.

У даному випадку, ми можемо говорити про розширення кола осіб, яким надано право на оскарження та перегляд судового рішення. По-перше, відповідно до статті 41 ГПК, учасниками справи є: сторони і треті особи; заявник і боржник; учасники третейського розгляду і особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та (або) обов'язки; учасники справи про банкрутство, відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». По-друге, розширилось коло осіб, які не брали участі у справі, однак мають право оскарження відповідного рішення.

Правовою позицією Верховного Суду України у постанові від 07.07.2009р. по справі №01/65-88, робився висновок, що коли рішення суду першої інстанції не стосується прав та обов'язків особи, не залученої до участі у справі, апеляційний господарський суд припиняє апеляційне провадження [12]. З однієї сторони, правова

позиція видається абсолютно правильною, але з іншої — виникає питання, чи дійсно було забезпечено доступ до правосуддя таким особам, адже формулювання «права та обов'язки» є безальтернативним.

Конституцією України, як зауважує О. Овчаренко, прямо не передбачено принцип доступності правосуддя, однак він випливає з низки її положень. Згідно зі статтею 8 Конституції України звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина гарантується безпосередньо на підставі Основного Закону. Стаття 55 визначає, що права та свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [13, с. 16]. Стаття 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» гарантує захист прав, свобод та інтересів кожного у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом [14].

Рішення суду може вирішити питання про права і обов'язки особи сукупно, так і визначати лише обов'язки, не втручаючись у її права. Кім цього, за новою редакцією ГПК, право на оскарження рішення суду має й особа, питання про інтереси якої було вирішено даним рішенням. Ще у 2004 році Конституційний Суд України зазначав, що охоронюваний законом інтерес перебуває під захистом не тільки закону, а й об'єктивного права у цілому, що панує у суспільстві, зокрема справедливості, оскільки інтерес у вузькому розумінні зумовлюється загальним змістом такого права і є його складовою. У випадках, коли інтерес не підлягає охороні ані законом, ані правом, законодавець завжди прямо про це зазначає. Охоронюваний законом інтерес є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони [15]. Аналізуючи наведене, вважаємо, що сучасні змі-

ни відповідних положень ГПК є достатньо обґрунтованими.

Новелою ГПК є встановлення принципу *розумності строків розгляду справи судом*. Це звісно не означає, що до внесених змін строк розгляду господарських спорів був необмежений. Статтею 50 ГПК передбачалось, що «процесуальні дії вчиняються у строки, встановлені цим Кодексом. У тих випадках, коли процесуальні строки не встановлено, вони призначаються господарським судом». Однак, Кодекс не містив принципу, на підставі якого можна визначити ефективність використання встановлених ГПК строків або принципу, яким мав би керуватись суд при самостійному встановленні строків.

Тут варто зазначити, що серед науковців, не лише у галузі господарського процесу, активно розроблявся принцип процесуальної економії. Наприклад, І. Канюка пише про те, що даний принцип реалізується у кримінально-процесуальній діяльності, де його роль зводиться до обрання органами чи особами, що здійснюють кримінальне провадження, найбільш раціонального способу процесуальної діяльності з метою більш швидкого та менш затратного досягнення завдань у конкретному провадженні. Ефективним засобом забезпечення швидкості кримінального судочинства є вимога розумності строків кримінального провадження [16, с. 9]. На думку С. Смоли, принцип процесуальної економії у господарському судочинстві — це правова вимога, відповідно до якої суд та інші учасники судового процесу повинні найбільш повно, доцільно і своєчасно використовувати всі встановлені законом процесуальні засоби для швидкого і справедливого вирішення господарських справ. Процесуальна економія охоплює своїм змістом такі господарсько-процесуальні категорії, як «швидкість», «оперативність», «економічність», «розгляд справи упродовж розумного строку» [17].

Як видно, «розумність» строку розгляду справи, на науковому рівні, розглядалась як складова частина комплексного і доволі всеохоплюючого принципу процесуальної економії, що не узгоджується із європейськими стандартами. Крім цього, очевидно, що вимога про розумність строку розгляду справи встановлюється, у першу чергу, для забезпечення ефективності захисту прав, свобод та інтересів особи, а вже потім — для зменшення часових, а отже і фінансових затрат судової системи.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР, гарантує кожній фізичній або юридичній особі право на розгляд судом протягом розумного строку цивільної, кримінальної, адміністративної або господарської справи, а також справи про адміністративне правопорушення, у якій вона є стороною. Про доцільність застосування даної норми у господарському судочинстві зазначали і Вищий господарський і Верховний суди України ще у 2006 році [18]. Однак, як бачимо відповідні зміни у процесуальне законодавство внесено лише тепер.

Учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Поряд із цим, ГПК закріплює принцип *неприпустимості зловживання процесуальними правами*.

Факт зловживання процесуальними правами та його способи донедавна встановлювались у кожній конкретній справі, що змушувало суди проводити відповідні узагальнення. Так, у 2010 році Вищий господарський суд України розробив Інформаційний лист «Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві». Там серед іншого зазначається, що матеріали справ, звернення господарських судів і учасників судового процесу та інша інфор-

мація, яка надходить до Вищого господарського суду України, свідчать, що в діяльності деяких сторін, третіх осіб у справах набула поширення практика зловживання своїми процесуальними правами. Подібна практика, спрямована на свідоме невинправдане затягування судового процесу, порушує права інших учасників судового процесу та суперечить вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, учасником якої є Україна, стосовно права кожного на розгляд його справи судом упродовж розумного строку. У будь-яких випадках зловживання процесуальними правами господарським судам належить реагувати на відповідні порушення — шляхом винесення окремих ухвал, а за наявності підстав також і надіслання повідомлень органам внутрішніх справ чи прокуратури [19]. Зрозуміло, що подібні Інформаційні листи спрямовані на забезпечення належного виконання завдань господарського судочинства, однак, вони не мають такої юридичної сили, як закон, а отже й не вирішують проблеми зловживань.

Сьогодні, неприпустимість зловживань процесуальними правами — це не просто декларативний принцип. Стаття 43 ГПК встановлює, що собою являє зловживання процесуальними правами і, що не менш важливо, визначає права та обов'язки суду, коли такі зловживання відбуваються. Проте, вважаємо, що «зловживання процесуальними правами» виявляється не лише діями, як однозначно закріплено у ГПК, а й бездіяльністю учасника судового процесу (неподання доказів без поважних причин, які витребуються судом, нез'явлення у судове засідання позивача чи його представника без поважних причин тощо).

Господарський процесуальний кодекс України гарантує *відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення*. Відповідно до статті 123 ГПК, судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. Як зазначив Пленум Вищого господарського суду України у Постанові від 21.02.2013 р., зазначені витрати не є збитками, не входять до складу ціни позову і не можуть стягуватися під виглядом збитків [20]. Гарантія відшкодування судових витрат, за чинним ГПК, може забезпечуватись кількома способами. По-перше, кожна сторона подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок сум судових витрат, що вже дає можливість сторонам оцінити майбутні фінансові втрати і підготуватись до них. Поряд з цим, враховуючи вимоги статті 125 ГПК, суд може зобов'язати сторони внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат, пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією.

По-друге, Закон України «Про судовий збір» передбачає можливість, за відповідних умов, розстрочки або відстрочки сплати судового збору [21]. По-третє, чинний ГПК, на відміну від попередньої редакції, ґрунтовніше визначає зміст та спосіб обрахунку судових витрат, а також їх розподіл.

Враховуючи вищенаведене можна підсумувати, що закріплення принципів господарського судочинства у ГПК започаткує новий етап теоретичних досліджень у галузі господарського процесу та вдосконалення процесуального законодавства. Це також позитивно вплине на виконання завдань господарського судочинства судом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. (в редакції від 03.10.2017 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 48.
2. Слинько Д. В. Поняття та система принципів юридичного процесу / Д. В. Слинько

// «Jurnalul juridic national: teorie si practica» O.O.O.: «National law journal: theory and practice» L.L.C. — Nr. 2 (18). — Republica Moldova, 2016. — С. 24–29
3. Грищук О. Принципи права: філософсько-правовий вимір / О. Грищук // Вісник

- Львівського університету. Серія юридична. — 2015. — Вип. 61. — С. 16–23.
4. Пігарева Г. Загальновизнані принципи здійснення правосуддя: міжнародний та національний досвід / Г. Пігарева // Підприємство, господарство і право. — 2017. — № 3. — С. 91–94.
 5. Пояснювальна записка до Проекту Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.
 6. Беяневич О. А. Про принципи господарського процесуального права (матеріали до лекції на семінарі для суддів господарських судів). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://commerciallaw.com.ua/attachments/160_Belyanovich%20O.A%20-%20Pro%20pryncypu%20gospodarskogo%20protseualnogo%20prava.pdf
 7. Капля О. Співвідношення принципів законності та верховенства права в адміністративному судочинстві України / О. Капля // Підприємство, господарство і право. — 2017. — № 6. — С. 127–130.
 8. Конституція України від 28.06.1996р. (в редакції 30.09.2016 р.). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=uk>.
 9. Лябющенко Г. В. Особливості прояву принципу диспозитивності в господарському судочинстві / Г. В. Лябющенко // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. — 2015. — № 1(2). — С. 152–158
 10. Погребняк С. П. Принципи пропорційності у судовій діяльності. / С. П. Погребняк // Філософія права і загальна теорія права. — 2012. — № 2. — С. 49–55.
 11. Щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження»: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго» від 26.06.2013р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13>.
 12. Про деякі питання, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів України у 2009 році щодо застосування норм Господарського процесуального кодексу України: Інформаційний лист ВГСУ від 26.09.2010р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/v_369600-10.
 13. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. — Х.: Право, 2008. — 304 с.
 14. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016р. // Відомості Верховної Ради України. — 2016. — № 31.
 15. Щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України від 01.12.2004р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.
 16. Канюка І. М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Канюка Ірина Михайлівна; НУ «Одеська юридична академія». — Одеса, 2015. — 22 с.
 17. Смола С. В. Реалізація принципу процесуальної економії в господарському судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / С. В. Смола; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. — Київ, 2015. — 20 с.
 18. Про Інформаційний лист Верховного Суду України від 25 січня 2006 року № 1-5/45: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 17.03.2006 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.arbitr.gov.ua/news/print/653>.
 19. Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 15.03.2010 р. // Вісник господарського судочинства. — 2010. — № 3.
 20. Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 21.02.2013 р. // Вісник господарського судочинства. — 2013. — № 2.
 21. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011р. // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 14.

REFERENCES:

1. *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* (2017) [Code of Commercial Proceedings of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. P. 48. [in Ukrainian].
2. Slynko D. V. (2016). *Poniattia ta systema pryncypiv yurydychnoho protsesu* [Concept and System of Principles of Legal Process]. «Jurnalul juridic national: teoriie si practica» [National law journal: theory and practices]. 2 (18). P. 24–29. [in Ukrainian].
3. Hryshchuk O. (2015). *Pryntsypy prava: filosofsko-pravovyi vymir* [Principles of Law: the Philosophical and Legal Dimension]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna. [Bulletin of the University of Lviv. The legal series]. 61. P. 16–23. [in Ukrainian].
4. Pihareva H. (2017). *Zahalnovyznani pryntsypy zdiisnennia pravosuddia: mizhnarodnyi ta natsionalnyi dosvid* [The Generally Accepted Principles of Justice: International and National Experience]. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, commercial and law]. 3. P. 91–94. [in Ukrainian].
5. *Poiasnialna zapyska do Proektu Zakonu «Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnogo sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavlykh aktiv»* [Explanatory Note to the Draft Law «On Amendment of the Code of Commercial Proceedings of Ukraine, Code of Civil Proceedings of Ukraine, Code of Administrative Proceedings of Ukraine and Other Legislative Acts»]. Available: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415. Last accessed 21th Jan 2018. [in Ukrainian].
6. Belianevych O. A. *Pro pryntsypy hospodarskoho protsesualnogo prava (materialy do leksii na seminarii dlia suddiv hospodarskykh sudiv)* [On the Principles of Commercial Procedural Law (materials for a lecture at a seminar for judges of commercial courts)]. Available: http://commercial-law.com.ua/attachments/160_Belyanovich%20O.A%20-%20Pro%20pryncypy%20gospodarskogo%20protsesualnogo%20prava.pdf. Last accessed 21th Jan 2018. [in Ukrainian].
7. Kaplia O. (2017). *Spivvidnosbennia pryncypiv zakonosti ta verkbovenstva prava v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy* [The Value of the Principles of the Legality and Rule of Law in the Administrative Proceedings of Ukraine]. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, commercial and law]. 6. P. 127–130. [in Ukrainian].
8. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. Available: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=uk>. Last accessed 21th Jan 2018. [in Ukrainian].
9. Iliushchenko H. V. (2015). *Osoblyvosti proiavu pryntsypu dyspozytyvnosti v hospodarskomu sudochynstvi* [Features of the Manifestation of the Principle of Dispositivity in Commercial Legal Proceedings]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu. Yurydychni nauky [Bulletin of the National University of Zaporizhzhya. Law Sciences]. 1(2). P. 152–158 [in Ukrainian].
10. Pohrebniak S. P. (2012). *Pryntsyp proporsionalnosti u sudovii diialnosti* [Principle of Proportionality in Judicial Activity]. Filosofii prava i zahalna teoriia prava [Philosophy of law and general theory of law]. 2. P. 49–55. [in Ukrainian].
11. *Shebodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen punktu 2 chastyny druboi statii 17, punktu 8 chastyny pershoi statii 26, chastyny pershoi statii 50 Zakonu Ukrainy «Pro vykonavche provadzhenia»* [Regarding the Official Interpretation of the Provisions of Part 2.2 of Article 17, Part 1.8 of Article 26, and Part 1 of Article 50 of the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings»]. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam aktsionernoi kompanii «Kharkivoblenerho» [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of constitutional appeals of the joint-stock company «Kharkivoblenergo»]. Available: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13>. Last accessed 21th Jan 2018. [in Ukrainian].
12. *Pro deiaki pytannia, porusheni u dopovidnykh zapyskakh pro robotu hospodarskykh sudiv Ukrainy u 2009 rotsi shebodo zastosuvannia norm Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy* [On Some Issues Raised in the Notes on the Work of Commercial Courts of Ukraine in 2009 Regarding the Application of the Norms of the Code of Commercial Proceedings of Ukraine]. Informatsiinyi lyst VHSU [Informational letter of the HCCU]. Available: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/v_369600-10. Last accessed 21th Jan 2018. [in Ukrainian].
13. Ovcharenko O. M. (2008). *Dostupnist pravosuddia ta harantii yobo realizatsii* [Accessibility of Justice and Guarantees of Its Realization]. Kh. Pravo. 304 p. [in Ukrainian].
14. *Pro sudoustrii i status suddiv* (2016). [On the Judiciary and Status of Judges], Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. [in Ukrainian].
15. *Shebodo ofitsiinoho tlumachennia okremykh polozhen chastyny pershoi statii 4 Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy (sprava pro okhboroniuvaniy)*

- zakonom interes)* [Regarding the Official Interpretation of Certain Provisions of the First Part of Article 4 of the Code of Civil Proceedings of Ukraine (case about the protection of law interest)]. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of 50 deputies of Ukraine]. Available: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>. Last accessed 21th Jan 2018. [in Ukrainian].
16. Kaniuka I. M. (2015). *Pryntsyf protsesualnoi ekonomii v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy* [The Principle of Procedural Economy in the Criminal Proceedings of Ukraine], Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [Thesis for a candidate degree in juridical sciences]. NU «Odeska yurydychna akademiia» [National University «Odesa Law Academy»]. 22 p. [in Ukrainian].
17. Smola S. V. (2015). *Realizatsiia pryntsyphu protsesualnoi ekonomii v hospodarskomu sudochynstvi* [Realization of the Principle of Procedural Economy in Commercial Proceedings], avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [Thesis for a candidate degree in juridical sciences]. NAN Ukrainy, In-t ekon.-prav. Doslidzh. [NAS of Ukraine, Institute of Economics and Law research]. 20 p. [in Ukrainian].
18. *Pro Informatsiyni lyst Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 25 sichnia 2006 roku* [About the Information Letter of the Supreme Court of Ukraine dated January 25, 2006]. Informatsiyni lyst Vyschchoho hospodarskoho sudu Ukrainy vid 17.03.2006r [Information letter of the Supreme Commercial Court of Ukraine dated March 17, 2006]. Available: <http://www.arbitr.gov.ua/news/print/653> Last accessed 21th Jan 2018. [in Ukrainian].
19. *Pro deiakii pytannia zapobihannia zlovzhyvanniu protsesualnymy pravamy u hospodarskomu sudochynstvi* (2010). [On Certain Issues of Prevention of Abuse of Procedural Rights in Commercial Justice], Informatsiyni lyst Vyschchoho hospodarskoho sudu Ukrainy [Information letter of the Supreme Commercial Court of Ukraine]. Visnyk hospodarskoho sudochynstva [Bulletin of Commercial Judicial Proceedings]. 3. [in Ukrainian].
20. *Pro deiakii pytannia praktyky zastosuvannia rozdiln VI Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy* (2013). [About Some Questions of the Practice of Application of Section VI of the Code of Commercial Proceedings of Ukraine], Postanova Plenumu Vyschchoho hospodarskoho sudu Ukrainy [Resolution of the Plenum of the Supreme Commercial Court of Ukraine]. Visnyk hospodarskoho sudochynstva [Bulletin of Commercial Judicial Proceedings]. 2. [in Ukrainian].
21. *Pro sudovyi zbir* (2012). [On Court Fee]. Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. [in Ukrainian].

УДК 347.73

Бойко Валентина Вячеславовна

*Старший преподаватель секции государственного управления и права
Полтавского национального технического университета
имени Юрия Кондратюка*

О ПОНЯТИИ ПРАВООТНОШЕНИЙ ИСПОЛНЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА ПО РАСХОДАМ

Boyko V. V. On the Concept of the Laws of the Execution of the State Budget for Consumption

Abstract. In the article the theoretical study of relationships, in order to determine the common features inherent in legal relationships execution of the state budget expenditures as they relate as a whole and in part. We study the structural elements of legal execution of the state budget expenditures to identify features that are inherent to them. Determined that this legal relationships characterized by a dual nature, resulting in a combination of substantive and procedural legal content. By examining the general and specific features inherent in legal relationships execution of the state budget expenditures, its own definition of this legal relationships.

Key words: *legal implementation of the budget, legal entities, objects, relationships, budget, legal implementation of the budget expenditure.*

Правоотношения исполнения бюджета по расходам являются разновидностью бюджетных правоотношений, которые возникают и находят свое развитие на стадии выполнения бюджета, которая является важнейшей стадией бюджетного процесса. В ходе развития данных правоотношений происходит распределение и использование бюджетных средств, с целью осуществления функций и выполнения задач, поставленных перед государством. Нормативное закрепление понятия и основных элементов правовых отношений выполнения государственного бюджета по расходам позволит повысить эффективность правового регулирования данных отношений.

Отдельные аспекты бюджетных правоотношений активно освещаются в трудах Л. К. Вороновой, М. В. Карасевой, Ю. А. Крохиной, Д. Л. Комягина, Н. А. Сагтаровой, В. Д. Чернадчука, но исследованию правоотношений, возникающих в процессе выполнения го-

сударственного бюджета по расходам, внимание почти не уделяется. Исходя из этого, возникает необходимость в исследовании данных правоотношений, поскольку есть потребность в разработке современной модели правоотношений в сфере исполнения государственного бюджета по расходам и выявлении тенденций их развития, что особенно актуально во времена активного развития бюджетного права.

Целью и задачей статьи является исследование сущности правоотношений выполнения государственного бюджета по расходам и выявлении особенностей их структуры, что позволит сформулировать определение понятия данных правоотношений и выделить признаки, присущие им.

Для того, чтобы лучше исследовать содержание понятия и структуру отношений исполнения бюджета по расходам, необходимо рассмотреть признаки, присущие данным правоотношениям. А поскольку они являются разно-

видностью правоотношений, и соотносятся как общее и частное, то им присущи признаки последних, которые имеют специфическое проявление.

Во-первых, правоотношения исполнения бюджета по расходам, как и любые другие правоотношения, являются волевыми, так как правоотношения всегда является результатом волеизъявления его сторон или одной из сторон [3]. Проявляется волевое отношение в воплощении в нем свободы (интереса) государства, поскольку правоотношение возникает на основе правовых норм; и в воплощении в нем свободы (интереса) участников правоотношения, ведь они связаны предметом интереса, достижением его результата [6, с. 376]. Поэтому, правоотношения выполнения бюджета являются волевыми, поскольку, с одной стороны государство посредством нормативно-правовых актов выражает свою волю по осуществлению определенными субъектами соответствующих адекватных действий по ее реализации, а с другой, наличие нормативного акта влечет за собой автоматического возникновения, существования или прекращения правоотношений, если в этом нет желания или изъявления воли, по крайней мере одной из сторон данных отношений.

Во-вторых, правоотношения исполнения бюджета по расходам являются такими, которые возникают на основе бюджетных нормативно-правовых актов, и конкретно определяют возможные варианты поведения субъектов данных правоотношений. Ведь, «правоотношения выступают как способ реализации норм права, или иначе: нормы права воплощаются в правоотношениях, происходит их индивидуализация применительно к субъектам и реальным ситуациям. В нормах права уже заложены правоотношения, но в абстрактной форме» [6, с. 377]. Бюджетно-правовые нормы формулируют субъективные права и обязанности, ко-

торые должны быть реализованы в той или иной ситуации, в зависимости от обстоятельств, субъектами правоотношений. Стоит отметить, что непосредственно через нормотворческую деятельность создается модель правоотношений исполнения бюджета по расходам, что находит свое отражение в бюджетных нормативах.

В-третьих, правоотношения находятся под охраной государства и обеспечиваются его силой принуждения. Ведь именно государство создает условия для реализации норм бюджетного права и осуществляет мероприятия по их обеспечению. По сути, государство осуществляет охрану имущества, принадлежащего ей на праве собственности. Как в свое время отмечала Р. О. Халфина, участие государства в правоотношениях связана и с тем, что государство — единственный владелец всего принадлежащего ему фонда, который включает в себя основную массу средств производства [9, с. 134]. В общем, в большинстве случаев, осуществление субъектами правоотношений исполнения бюджета по расходам своих прав и обязанностей происходит без применения мер принуждения, однако, если происходит отклонение от определенных законодательством предписаний, то реализация бюджетных норм обеспечивается принудительной силой государства.

В-четвертых, правоотношениям исполнения бюджета по расходам характерный «взаимосвязанный, корреспондирующий характер отношений сторон, так как эти отношения выражаются во взаимных правах и обязанностях [3]. Как отмечают В. М. Корельский и В. Д. Перевалов, правоотношение выступает в виде конкретной общественной связи, причем степень конкретизации может быть различной: минимальной, средней или максимальной. Минимально конкретизируются правоотношения, возникающие непо-

средственно из закона и все адресаты юридической нормы имеют одинаковые права и свободы и несут равные обязанности, независимо от каких-либо условий. Средняя степень конкретизации наблюдается, когда индивидуализированный не только субъект, но и объект правоотношения. Максимальная же мера конкретизации имеется в тех случаях, когда точно известно, какие именно действия должна сделать обязанное лицо в пользу уполномоченного. При этом индивидуально устанавливаются объект, обе стороны и содержание правовой связи между ними [7, с. 339–340].

Правовые отношения выступают как связь, которая возникает на основе правовых норм, и эта связь проявляется через права и обязанности субъектов правоотношений исполнения бюджета по расходам. Этим правоотношениям присуща максимальная степень конкретизации, ведь законодатель точно определяет возможные варианты поведения субъектов в той или иной ситуации, не давая возможности действовать творчески, для решения поставленных задач.

К тому же, стоит отметить, что правоотношения исполнения бюджета по расходам возникают в связи с юридическими нормами и на их основе. Они служат средством перевода общих установлений юридической нормы (объективного права) в конкретные субъективные права и обязанности сторон (субъектов) правоотношений. Специфика этого вида правоотношений состоит в том, что с их возникновением для одних лиц (уполномоченных) открывается предусмотренная юридическими нормами и обеспеченная государством возможность использовать в своих интересах и целях поведение других лиц (обязанных), для которых соответствующее поведение становится общественно необходимым.

Правоотношения исполнения бюджета по расходам, будучи видом бюд-

жетных правоотношений, имеют также признаки последних, но вместе с тем эти признаки в отношениях имеют специфическое проявление, что вызвано особенностями содержания и субъектного состава.

Н. А. Саттарова к особым признакам бюджетных правоотношений относит такие: 1) возникают в сфере бюджетной деятельности государства и муниципальных образований; 2) обязательным субъектом всегда является государство в лице уполномоченного органа, органа местного самоуправления; 3) возникают, изменяются и прекращаются в процессе функционирования бюджетов различных уровней бюджетной системы; 4) межотраслевое регулирование бюджетных правоотношений [5, с. 22]. М. В. Карасева, рассматривая особенности бюджетных правоотношений, отмечает: 1) более узкий круг субъектов, по сравнению с финансовыми отношениями; 2) уникальный объект бюджетных правоотношений, такой как закон о бюджете на текущий год, проект бюджета и бюджет как плановый акт; 3) цикличность [8, с. 191–192].

Эти особые признаки, выделенные учеными как присущие бюджетным правоотношениям, находят свое специфическое отражение и в отношениях исполнения бюджета по расходам, поскольку выходят из них, отражаясь следующим образом:

1) возникают в связи с распределением и использованием централизованного государственного или муниципального денежного фонда соответствующей территории;

2) характеризуются более узким кругом субъектов, по сравнению с бюджетными правоотношениями, однако с одним однозначно определенным — государством;

3) права и обязанности определяются задачей данной стадии бюджетного процесса — выполнением государственного бюджета по расходам.

Исследуя правоотношения выполнения бюджета в целом, В. Д. Чернадчук выделяет признаки, присущие им. К ним относит: 1) организационно-управленческий характер данных отношений; 2) двойную природу правоотношений выполнения бюджета, которая проявляется в сочетании материальных и бюджетно-процессуальных норм; 3) базовость правоотношений выполнения бюджета, поскольку их назначение состоит в обеспечении формирования централизованных фондов денежных средств, которые являются основой для существования государства и его административно-территориальных единиц; 4) временный характер правоотношений исполнения бюджета; 5) объект правоотношений выполнения бюджета — бюджетные средства, то есть материальный объект, тогда как объектами других бюджетных правоотношений являются нематериальные объекты, которые в то же время тесно связаны с материальными [10 с. 169–171].

Такая расширенная характеристика ученым признаков правоотношений выполнения бюджета достаточно полно раскрывает их сущность. Стоит отметить, что данные признаки определенным образом присущи и правоотношениям исполнения бюджета по расходам. Однако, осуществляя характеристику правоотношений исполнения бюджета по расходам необходимо также исследовать их существенные (специальные) признаки, что позволит говорить о них как об отдельном виде финансовых отношений. Ведь существенными признаками являются такие признаки, которые отражают природу предмета, его сущность и отличают его от всех других предметов. Существенными признаками являются общие и необходимые признаки, такие, которые принадлежат всем предметам рода и без которых предмет немислим [2].

Установление специальных (существенных) признаков правоотношений

исполнения бюджета по расходам позволит учесть все их особенности.

Существенным признаком правоотношений исполнения бюджета по расходам следует признать специфику их структурных элементов.

Стоит отметить, что для данного вида отношений характерно большое количество субъектов. Причем, преобладающее большинство субъектов правоотношений исполнения бюджета по расходам являются, наделенными властно-распорядительными полномочиями, что приводит к неравенству сторон этих отношений. Ведь орган, представляющий его интересы и наделенный полномочиями регулировать общественные отношения в области бюджетных расходов, применяет к органу, который получает бюджетные ассигнования, метод властного воздействия. Государство в одностороннем порядке устанавливает виды расходов, финансируемых из бюджета, централизованных и децентрализованных денежных фондов [1]. Поэтому, учитывая это, можем отметить, что правоотношение в области расходов государства характеризуется неравенством субъектов правоотношений исполнения бюджета по расходам.

Особенностью правоотношений исполнения бюджета по расходам является также специфика их объекта. Объект данных правоотношений является значительно более «узким», чем в бюджетных правоотношениях, что, в свою очередь, характеризует данные отношения как особый самостоятельный вид общественных отношений.

Большинство ведущих ученых в области финансового и бюджетного права в качестве объектов бюджетных отношений рассматривают бюджетные доходы (реже — публичные доходы), бюджетные расходы (реже — публичные расходы), бюджетное регулирование (иногда — межбюджетные трансферты, хотя и их в одних случаях можно отнести к доходам (для бюджета-получателя),

а в других — к расходам (для бюджета-поставщика), акты о бюджете [4, с. 23]. Объектом правоотношений исполнения бюджета по расходам являются бюджетные средства, по поводу которых возникают, изменяются и прекращаются соответствующие отношения в соответствии определенных субъектов.

Таким образом, учитывая вышесказанное, можем говорить о том, что объект правоотношений исполнения бюджета по расходам имеет особый характер, обусловленный сферой своего существования и по факту является бюджетными средствами, по поводу которых эти отношения происходят.

Характерным признаком правоотношений выполнения государственного бюджета по расходам можно назвать и их двойственную природу, поскольку именно в них проявляется сочетание материального и процессуального содержания правоотношений. Ведь суть этих правоотношений заключается в воплощении в жизнь материальных норм, которые определяют расходную политику государства, отражаясь в Законе Украины «О государственном бюджете Украины» на текущий год, путем реализации конкретных процессуальных действий, установленных процессуальными нормами бюджетного права. Таким образом, правоотношения выполнения государственного бюджета по расходам представляют собой комплексное сочетание материального и процессуального правоотношения, результатом реализации которого является эффективное распределение и перераспределение бюджетных средств по направлениям деятельности государства, определенным соответствующим нормативным актом.

Также, характеризуя правоотношения выполнения государственного бюджета по расходам, необходимо отметить такую их особенность как периодичность, что проявляется в цикле изменяемых действий и процедур, обусловленных ежегодным принятием и

реализацией главного бюджетного норматива, по которому живет государство — Закона Украины «О государственном бюджете» на текущий год. Конечно, наше государство за время своей независимости имело случаи несвоевременного принятия данного закона, что влекло за собой вхождение в новый год без утвержденного бюджета. Однако такие исключения только подтверждают правила — правоотношения выполнения государственного бюджета по расходам возникают, изменяются и прекращаются в рамках периода, очерченным бюджетным годом.

Таким образом, исследовав особенности структуры и содержания правоотношений исполнения бюджета по расходам, можем выделить следующие признаки, присутствующие данным правоотношениям.

Общими признаками правоотношения выполнения государственного бюджета по расходам являются следующие:

- 1) правоотношения исполнения бюджета по расходам всегда является результатом волеизъявления его сторон или одной из сторон;
- 2) возникают на основе бюджетных нормативно-правовых актов, которые конкретно определяют возможные варианты поведения субъектов данных правоотношений;
- 3) характеризуются взаимосвязанным, корреспондирующим характером отношений сторон с максимальной степенью конкретизации;
- 4) находятся под охраной государства и обеспечиваются его силой принуждения.

К отраслевым признакам правоотношения выполнения государственного бюджета по расходам относим следующие:

- 1) возникают в связи с распределением и использованием централизованного государственного денежного фонда;
- 2) более узкий круг субъектов, по сравнению с финансовыми правоотношениями, однако с одним однозначно определенным — государством;

3) права и обязанности субъектов правоотношений определяются задачей данной стадии бюджетного процесса — выполнением государственного бюджета по расходам, который в данном контексте понимается как основной финансовый план государства.

К специальным признакам правоотношений исполнения бюджета по расходам относим:

1) специфический круг субъектов, отношения между которыми характеризуется неравенством;

2) особый характер объекта правоотношений исполнения бюджета по расходам, что обусловлено сферой своего существования и по факту является бюджетными средствами, по поводу которых эти отношения происходят.

3) сочетание материального и процессуального содержания, в рамках реализации правоотношений выполнения государственного бюджета по расходам;

4) периодический характер правоотношений, обусловленный определенным сроком действия Закона Украины «О государственном бюджете» на соответствующий год.

Таким образом, исследовав общие и специфические признаки, присущие правоотношениям выполнения государственного бюджета по расходам, их можно определить как публичные волевые, периодические отношения, которые возникают на основе закона Украины о «Государственном бюджете» на соответствующий год, в связи с распределением и перераспределением бюджетных средств, характеризуются сочетанием материального и процессуального содержания и взаимосвязанным, корреспондирующим характером отношений неравных по объему прав сторон с максимальной степенью конкретизации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Эриашвили Н. Д. Финансовое право: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. — 606 с.
2. Жеребкін В. Є. Логіка. — Харків: Основа, 1995. — 254 с. // [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://thales2002.narod.ru/zher2.html>.
3. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2001. — 520 с. // [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=1131>.
4. Музика-Стефанчук О. А. Сучасні проблеми об'єктів бюджетних правовідносин // Фінансове право. — 2011. — № 4. — С. 23–26.
5. Саттарова Н. А. Бюджетное право: учебник — М.: Деловой двор, 2009. — 296 с.
6. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.
7. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова — М.: Издательская группа ИНФРА М — НОРМА, 1997. — 570 с.
8. Финансовое право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. М. В. Карасева — М.: Юристъ, 2004. — 576 с.
9. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении: [монография] / Халфина Р. О. — М.: Юрид. лит., 1974. — 345 с.
10. Чернадчук В. Д. Бюджетні правовідносини в Україні: теорія, практика та перспективи розвитку: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Віктор Дмитрович Чернадчук. — К., 2010. — 419 с.

REFERENCES:

1. Eriashvili N. D. (2000). *Finansovoe pravo* [Financial law]. Moskva. Juniti-dana. Zakon i pravo. 606 p. [in Russian].
2. Zherebkin V. I. (1995). *Lobika* [Logic]. Khar'kiv. Osнова. 254 p. [online] Available at: <http://thales2002.narod.ru/zher2.html>. [in Ukrainian].
3. Lazarev V. V. (2001). *Obshchaja teorija prava i gosudarstva* [General theory of law and state]. 3 ed. Moskva. Jurist. 520 p. [online] Available at: ex-jure.ru/law/news.php?newsid=1131. [in Ukrainian].
4. Muzyka-Stefanchuk O. A. (2011). *Suchasni problemy ob'ektiv biudzhetynykh pravovidnosyn* [Modern problems of objects of budgetary legal relations]. Finansove pravo. [Financial law]. 4. P. 23–26. [in Ukrainian].
5. Sattarova N. A. (2009). *Bjudzhethoe pravo*

- [Budget Law]. Moskva. Delovoj dvor. 296 p. [in Russian].
6. Skakun O. F. (2000). *Teoryia hosudarstva y prava* [Theory of State and Law]. Kharkov. Konsum; Un-t vnutr. del. 704 p. [in Ukrainian].
7. Korelskij V. M., Perevalov V. D. (1997). *Teorija gosudarstva i prava* [Theory of State and Law]. Moskva. Izdatel'skaja gruppа INFRA M — NORMA. 570 p. [in Russian].
8. Karaseva M. V. (2004). *Finansovoe pravo Rossijskoj Federacii*. [Financial Law of the Russian Federation]. Moskva. Jurist. 576 p. [in Russian].
9. Halfina R. O. (1974) *Obsbbee uchenie o pravootnosbenii: [monografija]* [General doctrine of legal relationship: [monograph]]. Moskva. Jurid. lit. 345 p. [in Russian].
10. Chernadchuk V. D. (2010). *Biudzhetni pravovidnosyny v Ukraini: teoriia, praktyka ta perspektyvy rozvytku* [Budgetary law in Ukraine: theory, practice and prospects]. Dys. ...d.-ra yuryd. nauk: 12.00.0 7. Kyiv. 419 p. [in Ukrainian]

УДК 355.232:316.722

Боровик Людмила Володимирівна

*Доцент кафедри загальнонаукових та інженерних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького,
кандидат психологічних наук, доцент*

ЗМІСТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА

Borovyk L. V. Content of the Psychological Competence of the Border Guard Officer

Abstract. Psychological competence is a component of professional competence of a specialist, the content of psychological competence of a person is deeply connected with the peculiarities of her professional activity. In the process of operational-service activities, officers-frontier guards perform functions that have psychological and socio-psychological peculiarities. On the basis of a deep analysis of the components of the professional activity of officers-frontier guards, the content of their psychological competence is discovered. The consideration of psychological and socio-psychological peculiarities of the professional activity of border guards officers will allow to develop the structure and allocate functions of psychological competence, its criteria and indicators.

Key words: *psychological peculiarities, psychological competence, officers-border guards, content.*

Актуальність. На сучасному етапі реформування силових структур України особливого значення набуває питання підвищення їх професіоналізму. Професійна діяльність офіцера-прикордонника як відомо являє собою специфічний вид людської діяльності в сфері боротьби з незаконним перетинном кордону громадянами та транспортними засобами або підготовки до неї особового складу. Це в свою чергу вимагає пошуку й впровадження надійних форм і методів підбору та підготовки офіцерів-прикордонників, яким необхідно практично вирішувати широке коло завдань в особливих умовах діяльності. Для ефективного вирішення питання підвищення професіоналізму офіцерського складу Державної прикордонної служби України (ДПСУ) необхідним є врахування рівня психологічної підготовки військових фахівців, їх психологічної компетентності.

Розв'язання психологічних питань становлення професіонала сприяє роз-

витку творчості, підвищенню ефективності та якості оперативно-службової діяльності офіцерів ДПСУ, вдосконаленню форм і методів підготовки кадрів. Одним із важливих чинників підвищення ефективності виконання службових обов'язків офіцерами-прикордонниками є пошук шляхів і умов формування їх професійних якостей, їх психологічної компетентності.

У цьому контексті важливого значення набуває вивчення і врахування вітчизняного та зарубіжного досвіду формування психологічної компетентності спеціалістів. Чимало науковців (Н. Ф. Босак, Ю. В. Головач, О. Б. Мамчич, Г. М. Марченко, О. А. Палій, О. П. Петрашук, О. І. Селіванова, І. П. Ящук, С. Д. Максименко, М. І. Томчук, О. Д. Сафін, Є. М. Потапчук та ін.) присвятили свої наукові дослідження проблемі професійної, комунікативної, соціально-психологічної компетентності та аналізу окремих складових психологічної компетентно-

сті. Однак, на жаль, питання змісту психологічної компетентності офіцерів-прикордонників не знайшли відображення серед сучасних психолого-педагогічних досліджень і тому є особливо актуальними.

Отже, **метою** даної статті є аналіз змісту поняття «психологічна компетентність» у психолого-педагогічній літературі та виділення змісту психологічної компетентності офіцерів-прикордонників.

Основний зміст. Щоб деталізувати сутнісний зміст поняття «компетентність» співставимо його з близькими за семантикою поняттями «професійна готовність», «професійна культура». Для цього скористаємося розробкою цих понять у дослідженнях ряду вітчизняних авторів.

До їхнього числа відноситься думка В.А. Сластьоніна «готовність до діяльності є такий особливий психічний стан, як наявність у суб'єкта образу структури певної дії й постійної спрямованості свідомості на його виконання. Вона містить у собі різного роду установки на усвідомлення педагогічного завдання, моделі ймовірної поведінки, визначення спеціальних способів діяльності, оцінку своїх можливостей у їхньому співвідношенні з майбутніми труднощами й необхідністю досягнення певного результату» [1, с. 30]. Дане тлумачення дозволяє характеризувати професійну педагогічну готовність як якийсь механізм орієнтації й продукування цінностей, які вимагаються певною професійною діяльністю.

У спеціальній літературі зустрічаються визначення як загальної, так і професійної психологічної культури. Характеристика загальної психологічної культури дана О. І. Мотковим: «Психологічна культура включає комплекс культурно — психологічних прагнень і відповідних умінь. Розвинена психологічна культура включає: систематичне самовиховання культурних прагнень і навичок; досить високий рівень ділового й звичайного спілкування; гарну психологічну са-

морегуляцію; творчий підхід до справи; уміння пізнавати та реалістично оцінювати свою особистість» [2, с. 32].

Психологічна культура — системне, багатоаспектне поняття. Вона характеризує і основні сторони психічної активності людини (культуру поведінку, спілкування, почуття, мислення, стосунки і т.д.), і вироблені людиною поняття, значення, символи, способи діяльності, цінності, які пов'язані із психічною діяльністю і які характеризують її внутрішній світ.

Психологічна грамотність — один з параметрів психологічної культури людини, перша, початкова ланка психологічної культури, з якої вона розпочинає своє становлення. Психологічна грамотність людини характеризується тим, наскільки вона обізнана в області психології, чи володіє знаннями, поняттями, нормами, правилами, пов'язаними із психікою людини, людськими стосунками, психологічним аспектом дійсності.

Питання професійної компетентності фахівця привертають увагу сучасних закордонних і вітчизняних учених. На даний час вивчені й представлені в науковій літературі більше тридцяти видів компетентності, у їхньому числі: аутопсихологічна; комунікативна; концептуальна; професійна; психологічна; рефлексивна; соціальна; соціально — педагогічна; соціально — психологічна; соціокультурна; управлінська; екстремальна і т. д.

З наведеного переліку стає очевидним зв'язок компетентності з галузями функціонування людей, їхніми можливостями й здібностями. Таким чином, компетентність корелює із професіоналізмом у тій або іншій області, причому, є одночасно й умовою, і показником його досягнення.

У зарубіжній психолого-педагогічній літературі поняття компетентності частіше використовується як характеристика кінцевої мети навчання й інтегральне утворення в структурі моделі фахівця.

Фахівці з управління М. Х. Меском Ф. Ю. Хедоурі у дослідженні компетентності управлінців особливе місце відводять здібностям суб'єкта і ділять їх на чотири рівні: 1) здатність до інтеграції знань і навичок та їх адаптованість до умов діяльності; 2) здатність до передбачення (концептуальна компетентність); 3) здатність перцептивна та емотивна; 4) здатність до конкретного виду діяльності [3].

Професійна компетентність визначається, головним чином, рівнем професійної освіти, досвідом та індивідуальними здібностями людини, її прагненням до безперервної самоосвіти й самовдосконалення, творчим відношенням до справи.

Найважливіші складові компетентності (визначені практично всіма дослідниками) це професійні знання та уміння, які ефективно засвоюються і формуються в процесі професійної освіти; головною умовою її, одночасно, критерієм формування компетентності є діяльність.

Цікавим поняттям є комунікативна компетентність, яка є важливою складовою деяких видів професійної діяльності, і, на думку автора, є обов'язковим елементом психологічної компетентності фахівця. Комунікативна компетентність є комплексною якістю, що включає мотиваційну й інструментальну складові, які визначаються такими професійно значущими особистісними особливостями як готовність до спілкування; здатність до самопрезентації; схильність до психологічного аналізу міжособистісних відносин; здатність до позитивного спілкування; здатність витримувати нервові перевантаження; якості лідера.

У ряді робіт деталізуються елементи психолого-педагогічної компетентності. Так, Т. Є. Єгорова, працюючи над формуванням у майбутніх педагогів аутопсихологічної компетентності, розглядала її як особистісне утворення, що входить до будь-якого виду професійної компетентності, і як умову успішної адаптації

до змін соціального життя. В аутопсихологічній компетентності важливими є властивості особистості, що дозволяють направити активність людини на розуміння себе, прийняття себе, вибудовування своєї самооцінки, усвідомлення природи свого психічного на рівні переживання різних станів, почуттів, відкриття в собі резервних можливостей психіки. Маються на увазі стійкий інтерес до себе, як до індивіда; здатність до інтроспекції; здатність до сензитивності стосовно себе; цілеспрямованість у процесі самопізнання тощо [4, с. 12].

Таким чином, професійна компетентність визначається як якісна характеристика ступеня оволодіння особистістю своєю професійною діяльністю і передбачає усвідомлення своїх спонукань до даної діяльності, уявлень про свої соціальні ролі; оцінку своїх особистісних властивостей і якостей як майбутнього фахівця; професійних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей; співвіднесення результатів оцінювання з об'єктивними вимогами до даної професії (моделлю діяльності); регулювання на цій основі свого професійного становлення, самовдосконалення, самовиховання.

Однією з найбільш важливих складових професійної компетентності педагога вважається психологічна компетентність, яка розглядається як максимально адекватна, пропорційна сукупність професійних, комунікативних та особистісних якостей вчителя, котрі дозволяють досягнути найкращих результатів педагогічної діяльності, сукупність необхідних психологічних знань і вмінь.

Дослідженню психологічної компетентності педагога присвячено багато досліджень таких науковців, як Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, А. М. Мітіна, І. Н. Єліна та ін.

Зокрема, І. Н. Єліна, вивчаючи психологічну компетентність державного службовця, визначає її як багатопараметричну характеристику, що включає мотиваційну, операційну й рефлексив-

ну складові, причому останній надається дуже велике значення, тому що вона виконує функцію аналізу результату праці відносно мети [5, с. 18].

У дослідженнях Н. В. Кузьміної [6] психологічна компетентність розглядається як система знань, умінь і навичок, які забезпечують майбутньому вчителю не тільки загальнопсихологічну підготовленість, але й високий рівень професійної самосвідомості, уміння управляти своїми психічними станами.

Розробка й реалізація моделі фахівця спрямовані на те, щоб озброїти випускника прийомми успішного виконання професійної діяльності і разом з тим навчити його способам розвитку особистості засобами професії. У цьому зв'язку бажаний відповідний зміст освіти й форми роботи, які допомагають особистості самостійно аналізувати хід свого професійного становлення, виявляти наявність або відсутність у себе необхідних для майбутньої праці прийомів.

Зупинимось тепер на розгляді змісту психологічної компетентності офіцерів-прикордонників. В ході своєї професійної діяльності їм доводиться виконувати ряд службово-професійних функцій, а саме:

I. Управління людьми і підлеглими колективами прикордонників, що включає в себе: планування і прогнозування, прийняття рішень, визначення цілей і постановку завдань, організацію й координацію спільної діяльності підлеглих людей і колективів (підрозділів), регулювання, контроль і санкціонування.

II. Формування соціально-психологічного клімату військового колективу.

III. Психологічний і соціально-психологічний вплив на підлеглих.

IV. Збереження фізичного і психічного здоров'я підлеглих і профілактика психічних захворювань.

V. Керівництво психологічною роботою в підлеглому підрозділі — у плані психологічної підтримки, а також

надання психологічної допомоги тим, хто підлягав впливу психотравмуючих чинників, заснованої на психодіагностиці та психокорекції.

Як бачимо, діяльність офіцера в усій сукупності її різнобічних функцій вимагає від нього різноманітних функціонально-психологічних знань й умінь, а також певних необхідних і достатніх якостей, що дозволяють здійснювати роботу з підлеглими з врахуванням їх особистісних психологічних особливостей, так само як і з врахуванням особливостей всіх соціально-психологічних процесів та явищ, що відбуваються у підпорядкованих колективах прикордонників.

Професійна діяльність офіцера передбачає опрацювання великих потоків інформації з метою прийняття складних відповідальних рішень і своєчасну постановку завдань виконавцям. А це означає, що для фахівця-прикордонника важливими є, насамперед, високий рівень інтелектуального потенціалу, швидкість і гнучкість мислення, уміння швидко орієнтуватися в ситуаціях, що змінюються, виділяти головне в новій інформації, від чого залежить успішність її переробки як основи оперативного прийняття оптимальних рішень. Професійне мислення — це є інтелектуальна діяльність щодо розв'язування професійних задач. Оскільки специфіка професійної діяльності зумовлена особливостями задач, що їх розв'язують в процесі цієї діяльності, то якість професійної діяльності залежить від типу мислення. Високий рівень професіоналізму пов'язаний з теоретичним, творчим, часто інтуїтивним мисленням і розвиненим практичним інтелектом.

Послідовність реалізації функцій та операцій, динаміка діяльності офіцера залежить від сукупності умов, місця, часу й т.п. Тому офіцер-прикордонник нерідко зустрічається з необхідністю самостійно вчасно виявити, «розглянути» проблемну ситуацію та перетворити її в конкретні завдання діяльності підлеглих. У зв'язку з цим йому необ-

хідний творчий склад розуму, системне, цілісне бачення своєї роботи, її змісту, напрямків, цілей, завдань і методів, специфіки їхнього застосування в тих або інших сферах, ситуаціях.

Оперативно-службова діяльність із не меншою необхідністю вимагає від керівника організаторських якостей: розпорядливості й вимогливості, самостійності у прийнятті обґрунтованого рішення з урахуванням думки експертів, завзятості й стійкості і т. п. Як бачимо, у даній функції чітко проявляється волевий компонент.

Офіцерам-прикордонникам нерідко доводиться переносити високі нервово-психічні навантаження, дистрес. По-перше, він змушений постійно тримати під контролем одночасно ряд операцій з невідкладним і відстроченим виконанням; відповідати за кожне управлінське рішення; постійно відслідковувати хід виконання завдань й операцій ряду напрямків діяльності.

По-друге, найчастіше він змушений працювати в умовах дефіциту часу або ж надлишку інформації (інформаційних перевантажень) у стані невизначеності й гіпервідповідальності. Отже, дуже важливою для офіцера-прикордонника є емоційна стабільність, що напряму залежить від типу вищої нервової діяльності людини, від сили, рухливості та врівноваженості нервових процесів, від здатності нервових клітин витримати дію сильних подразників і тривалий час приймати, переробляти й передавати нервові імпульси, тобто «не втомлюватися» і не переходити в гальмівний стан.

Саме емоційно стабільні люди в складній обстановці здатні зберігати самовладання, не губитися, приймати зважені рішення й раціонально діяти, саме такі якості нерідко потрібні офіцеру, організатору, керівнику.

Відомо, що офіцери піддаються впливу численних стресорів, які викликають фізіологічні й емоційні, психічні зміни, які нерідко знижують працездатність, негативно впливають на самопо-

чуття, в остаточному підсумку на здоров'я. Отже, для командира надзвичайно важлива емоційна стабільність, яка дозволяє йому в екстремальних ситуаціях активізувати механізми психологічного захисту, витіснити зі свідомості страху, яка перемикає увагу на оптимальні, раціональні дії.

Здійснення функції контролю є значною мірою психологічною роботою, у якій рельєфно проявляються «суб'єкт-суб'єктні» взаємини керівників і підлеглих. Для офіцера, поряд з вимогливістю, цілеспрямованістю й іншими якостями, необхідним є психологічний такт, немислимий без рефлексії. Психологічно важливо також, щоб контроль мав позитивну, а не негативну спрямованість, аналіз стану колективної й індивідуальної працездатності важливо здійснити з позицій резервів й підвищення, направляючи мотивацію на досягнення більш високих результатів.

Дослідження психологів і педагогів (А. С. Макаренка, К. К. Платонова, А. Д. Глоточкина й ін.) показують, що психологічна робота ефективного керівника не зводиться лише до оптимізації взаємин. Вона припускає і формування колективної думки і турботу про оптимістичний груповий настрій, про створення позитивних групових традицій і багато чого іншого. Така робота, власне кажучи, являє собою соціально-психологічне забезпечення успішної групової діяльності.

Зрозуміло, що у підсумку вона позначається на морально-психологічному кліматі військового колективу, на продуктивності праці та на здоров'ї людей. Вона виступає засобом соціально-психологічної профілактики міжособистісних й особистісних конфліктів.

Психологічна компетентність офіцера-прикордонника являє собою сукупність його психічних утворень (знань, умінь, якостей), що забезпечує психологічно грамотне, обґрунтоване здійснення професійної діяльності та спілкування.

Насамперед, вона містить у собі мотиваційну готовність до роботи з людьми, безумовна повага й прийняття особистості підлеглого при всіх її недоліках або недосконалоості. Психологічна компетентність офіцера виступає основою адекватної рефлексії в ситуації спілкування, забезпечує готовність гнучко змінювати й розвивати відносини з людьми, бажання глибоко розуміти особливості підлеглих, щирість, відкритість у відносинах з ними, критичність до себе, ясне розуміння причин своїх успіхів і невдач, а також упевненість у своїх можливостях надати підлеглим психологічну підтримку й допомогу.

Психологічна компетентність містить у собі й, безумовно, позитивне самовідношення, що сприяє самоактуалізації в діяльності, що у свою чергу підтримує й підвищує самоповагу, почуття власної гідності.

На основі глибокого аналізу особливостей оперативно-службової діяльності були окреслені складові досліджуваного феномену, які у подальшому будуть покладені в основу побудови структури психологічної компетентності офіцерів ДПСУ.

Проведені дослідження дозволили констатувати висновок про те, що психологічна компетентність має наступні складові: 1) ціннісно-мотиваційну (формування мотиваційної сфери прикордонників, їх ціннісних орієнтацій, проведення роботи з морально-психологічного забезпечення виконання службових завдань); 2) комунікативну (включає дії, направлені на вдосконалення спілкування та взаємодії підлеглих прикордонників у процесі виконання професійних обов'язків та повсякденному житті, встановлення і підтримка їх конструктивної взаємодії, психологічний такт); 3) рефлексивну (усвідомлення сприйняття себе підлеглими з метою вибору стилю управління, тактики спілкування); 4) організаторську (передбачає організацію злагодженості та впорядкованості діяльності прикордонного підрозділу з ме-

тою підвищення її ефективності); 5) управлінську (передбачає прийняття рішень у повсякденних та екстремальних умовах несення служби на кордоні, аналіз та врахування альтернатив, контроль за виконанням поставленої задачі, оцінка оперативно-службової діяльності підлеглих та її перспектив); 6) когнітивну (являє собою комплекс професійних знань, вмінь та навичок, а також знань з загальної, військової, соціальної та практичної психології, які є необхідними в процесі професійної діяльності офіцерів-прикордонників); 7) діялісно-операційну (включає дії та операції, які співвідносяться з потребами, мотивами і цілями оперативно-службової діяльності офіцерів-прикордонників); 8) навчально-виховну (передбачає проведення навчальної та виховної роботи з підлеглими прикордонниками у процесі професійної діяльності офіцерів-прикордонників); 9) соціально-психологічну (направлена на соціально-психологічне забезпечення успішної колективної (групової) діяльності, включає комплекс мір щодо підтримки дисципліни у військовому колективі, збереження психічного здоров'я підлеглих та психологічний супровід); 10) психологічний вплив (передбачає способи впливу та стимулювання підлеглих з метою підвищення результативності їх професійної діяльності); 11) емоційно-вольову (це комплекс знань про психічні стани підлеглих, їх афективну сферу, особливості вольових актів, вміння застосовувати ці знання в своїй діяльності, а також вміння керувати своїми власними емоційними станами, емпатія); 12) самоактуалізуючу (включає самоконтроль, саморегуляцію та самовдосконалення особистості офіцера-прикордонника).

Рівень психологічної компетентності офіцера є ознакою його професійно-психологічної підготовленості. Всі наведені вище психологічні й соціально-психологічні знання й уміння, а також особистісно-психологічні якості офіцера являють собою його психоло-

ічну компетентність, що виступає однією з основних складових його загальної професійної компетентності.

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ — це сукупність знань, умінь й особистісних якостей, необхідних для успішного науково-обґрунтованого здійснення взаємодії, спілкування і взаємин офіцера-прикордонника з особовим складом.

Розкриття змісту психологічної компетентності дозволяє істотно скорегувати процес підготовки офіцерських кадрів у вищих військово-навчальних закладах та удосконалювання їхнього професіоналізму в ході оперативної службової діяльності.

Таким чином, в результаті аналізу викладеного матеріалу можна зробити **висновки**: 1) психологічна компетентність є складовою професійної

компетентності фахівця, зміст психологічної компетентності особистості глибоко пов'язаний з особливостями її професійної діяльності; 2) в процесі оперативної-службової діяльності офіцери-прикордонники виконують функції, які мають психологічні та соціально-психологічні особливості; 3) на основі глибокого аналізу складових професійної діяльності офіцерів органів охорони і захисту державного кордону розглянуто зміст їх психологічної компетентності.

Подальші напрямки дослідження. На основі врахування психологічних та соціально-психологічних особливостей професійної діяльності офіцерів-прикордонників у подальшому буде розроблятися структура та функції їх психологічної компетентності, її критерії та показники.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Слостенін В. А. Учитель и время / В. А. Слостенін // Советская педагогика. — 1990. — № 9. — С. 65–69.
2. Мотков О. И. Психология самоопределения личности / О. И. Мотков. — М., 1993. — С. 32.
3. Меском М. Х., Хедоури Ф. Ю. Основы менеджмента / М. Х. Меском, Ф. Ю. Хедоури. — М., 1992. — 342 с.
4. Егорова Т. Е. Формирование аутопсихологической компетентности в условиях групповой интенсивной подготовки / Т. Е. Егорова. — М., 1997. — 248 с.
5. Елина И. Н. Компетентность как интегральная характеристика профессиональной деятельности государственного служащего: дисс. ... канд. пед. наук / И. Н. Елина. — М., 1999. — С. 1–20.
6. Кузьмина Н. Ф. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. Ф. Кузьмина. — М., 1990. — С. 28.
7. Основы військової психології: навчальний посібник (2002) / Під ред. С. Д. Максименка. — Хмельницький: Видавництво НАПВУ. — 532 с.

REFERENCES:

1. Slostenin, V. A. (1990). *Uchitel' i vremja* [Teacher and time]. *Sovetskaja pedagogika* [Soviet pedagogy]. No. 9. P. 65–69. [in Russian].
2. Motkov, O. I. (1993). *Psibologija samoopredelenija lichnosti* [Psychology of self-determination of the person]. Moscow. P. 32. [in Russian].
3. Meskom, M. H., Hedouri, F. Ju. (1992). *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. Moscow. 342 p. [in Russian].
4. Egorova, T. E. (1997). *Formirovanie autopsichologicheskoi kompetentnosti v uslovijah gruppovoj intensivnoj podgotovki* [The formation of autopsychological competence in conditions of group intensive training]. Moscow. 248 p. [in Russian].
5. Elina, I. N. (1999). *Kompetentnost' kak integral'naja harakteristika professional'noj dejatel'nosti* [Competence as an integral characteristic of the professional activity of a civil servant: thesis of the candidate of pedagogical science]. Moscow. P. 1–20. [in Russian].
6. Kuz'mina, N. F. (1990). *Professionalizm lichnosti prepodavatelja i mastera proizvodstvennogo obucheni-ja* [Professionalism of the personality of the teacher and the master of industrial training]. Moscow. P. 28. [in Russian].
7. *Osnovy vuiskovoi psichologii: navchalnyi posibnyk* (2002). [Fundamentals of Military Psychology: textbook]. Khmelnytskyi: Publishers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. 532 p. [in Ukrainian].

**Eurasian Academic
Research Journal**

2018. № 1 (19)

Format 70x108/16

Type. Garamond

Paper offset. Digital printing. Conv. p. sh. 15,75

Order. № 19. 15.01.2018. Circulation 300 copies.

Publisher: Non-governmental organization «Eurasian Social Sciences Association»

Sayat-Nova Street 8/17 Yerevan, ARMENIA, 0001

E-mail: earj.info@gmail.com

Certificate subject of publishing 03U1056429

Registered by the Central Authority of the State Register 18.04.2016

Registration number 211.171.906429

<http://www.earj.org/>

Yerevan 2018

Eurasian Academic Research Journal

- Law • Economics •
- Public administration •
- Social sciences •